

Ants Laikmaa : Lääne neiu (pastell, 1903)
Eesti Rahva Muuseumi kogudest

V * A * R * A * M * U

KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI AJAKIRI

VIINAKUU

N 8

JUHAN SUTISTE

Tuhas ja tules

2

uitrepi vedrutades alla
kaldkaevusesse laskume,
teel libisema mähib tallad
märg savi sitkes raskuses.
Ja kobamisi mööda laudu
käib nõtkumisest võõrdund samm
ning latern käes on liiga ramb,
et juhatada astme kaugust.
Kuid juba matka alguses --
kui sa ei ole õilis erand --
saab varsti vabaks silmatera
maapinna suvevalgusest.
Pilk möödab pimeduseväge
kui põhjatuma kaevu suus
ja peatselt paindub pärimäge
sul õiges kaares põlv ning puus.

Sa tunned, kuidas seinust ihhu
külm, liikumata rõskus poeb,
see valgub näole, kleepub pihku
ning peatub viimaks seljakoos.

Aegajalt rietele tilgub
suur pisar halli lubjavett
ja mõni üливаikne hetk
laest alla viskab kivikillu.
Siin haualõhnu higistand
on savi, muld ja paekihid —
nii nagu ürgse looja pihid
nad korra kokku pigistand.
Siin allmaa pimeduse sombus,
kus immitsevad põhjaveed,
su endagi teeb mustaks tombuks
karbiiditule surnud leek.

Kui eksiks siia Tema Kõrgus
Poeet — nii müstikute tõust,
siis sada võrdlust Dante Põrgust
saaks iga sinne varjulõust:
siin põleks lausa tõrv ning pigi,
kus vinguks maine hingepatt,
siin kõrbeks kaupmees, munk ja att,
siit kostaks ulg ning kondikrigin
või hammasteta vanamoor
poeedi pühal turjal roniks,
või teisal üle Acheroni
viiks surnu vaimu pähklikoor.
Ja nendes jubeduste-ringes
ta saatus oleks ülijulm,
kui Maro ise kõigest hingest
ei näitaks laulikule tuld.

Kuid, nagu teada, minu vaimu
ei talu kõrge kunsti muus
ja mul ei ole praegu aimu,
kus suvitab too üllas tuus.
Ei juhi nüüd mind keset rāgu
Vergiliuse õnnis vaim,
vaid pagulasest vene kaim,
kel enam Sokratese nägu —
laup kibrastund ja lossis koon —
mind hoiatab, kui trepis pragu,
ja määrab, kus on lääts või kagu
nii lihtselt, nagu lubab toon.

Ning südamlikult nukrat raugust
siin levitab ta madal hääl,
kui šahti põhjas vaikselt lausub:
— Nüüd tuleb kaevandusse käänd.

Ja kohe laudse ukse taga
töö sumiseb kui allmaa kosk, —
siitsamast vagunite saba
veab kõmisedes üles tross.
Voor tõuseb, ragiseb ning umab
ja lõgisedes sinna kaob,
kust paistab nagu läbi praod
laik avause kauget kuma.
Siin viivuks puhkab meestesalk
ning morni pöske toetab käsi,
pilg pimedusest hall ja väsind
meid mõõdab kõõrdi kulmu alt.
Ma annan jõudu. Tuimalt kõlab
hääl, nagu räägiks võõras larv,
ja vastuski pool-üleõla
on umbne, lõbutu ning karm.

Käik hargneb kolmeks. Vasakule
me käime raskes pilkases
ja kaevurite väiksed tuled
teed juhatavad vilgates.
Neid tuhme tulukeste kilde
näed võbisemas kaugel ees,
neist mõni virvendab kui vees
ning mõni mattub nagu pilve,
või puhu mitmekesi koos
risturg neid sügavusse paotab,
tolm mõne umbusesse kaotab
kui leegi sügisöises soos.
Kord nõnda aurikute ahtrid
mu silmist mattis merering,
ent praegu kaen, kuis kivilahtris
tööd murrab visa piht ja hing.

Tuurkangid nagu ahastavad
siin õlist läbiimbund mäes
ja kukersiiti lahastavad
artelli kuuekordsed käed:

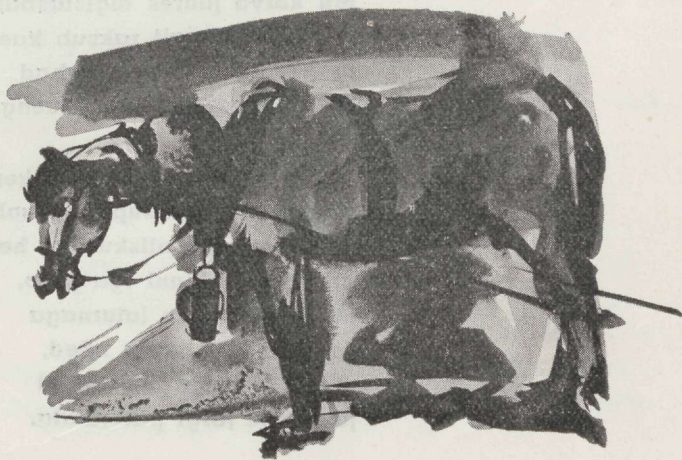

alt mügerikke kokku rabab
raudkühvli põhja ohkav — krooks!
ning kõrval iga kirka hoop
suurt pruuni rahnu pähe tabab.
Ma vaatan, kuidas järsku töös
üks käsi paberossi kahmab
ja teine järjest rahnu rahmab,
et pilgukski ei katkeks löök.
Ning nagu öises metsaparis
täit selgust ei saa mööduv pilk,
kus lõpeb mees ja algab vari,
kas langeb kild või higitilk.

Me jätkame. Teel hoburakend
on lõõtsutades seisma jäänd
ja aisa otsas kõlkuv latern
nüüd moonutamas looma pääd.

Kaks suurt ning vesist silmamuna
meid tunnistavad lähedalt
ja külma õhku kähedalt
lööb hingeauru sõõrmepuna.
Ta pehmelt paindub moka nuhk
kui tahaks hirnata leina,
et kuskil päälmaa ristikeinas
meelõhna laotab tuulepuhk.
Kuid juba kõlised ketid
ja kostab mitmekordne nõõ —
siis ragisevad vagonetid
ning looma neelab mustav õõs.

Sääl hargi otsa haarand mehe
on kriiskav suruõhupuur
ja puurija kui haavalehe
lööb värisema iga tuur.
Jalg pingutatud koopa põhja
ning higist nõretamas laup —
nii kihtidesse tungib auk
ja ajab kõrbend õilõhna.
Puur kihutab, et tummub kõrv
kui metsalise vihakisas,
rind hargi vastu surub visalt,
raudklambriks muutund iga sõrm,
mis kivvi juhüib teemantterast
või järgi tõmbab voolikut —
see nagu siug on laisalt keras,
nii mugavalt ja poolikult...

Ma järgnen juhi sammudele
külglõhestikku. Madal lõöv
on mitme lambi läikest hele —
siin koopaseinu laeb minöör.
Puuraukudesse kinni surub
pikk varras padrunite päid
ja hoiatavalt läbi käib
vaskvile hõige mitmest urust.
Jäab roopail seisatama loom
ning tardub eemalt vilkuv tuli,
paar hetke ainult nõva vulin
me kõrvu eluhääli toob.
Siis surisema süütetahid
minööri käsi läidab sees,
ja sädemete salakahin
alt pinnalt lae poole keeb.

Pääkäigu varjulisse nõkku
me taganeme üheskoos
ja lõhkemiste terav rökkus
kui päästaks lahti vetevoo:
kakskümmend mürtsu lüüa rassib
kihtseinus vägev meleniit,
kakskümmend korda alla viib
laeng tühisedes kivimassid,
et ümber tuigub pime pind
ja lendleb lahmakate ragin,
pääkohal raskelt ohkab lagi
ning hooti paigalt võppub king.
Mu kõrva juures tugisambal
poolähvardavalt raksub kael
ja pae tüükalised hambad
lööb lõgisema viimne laeng.

— Nii, valmis, lausub lõhkemeister
ning paksu suitsupilve kaob.
Suits, mis siin niiskusega heitleb
pea matab kinni iga prao,
et vaevu-vaevu laternaga
sa oma jala varju näed,
et tuleb hargu lüüa käed
ja vaistu järgi paterdada.

Su kurku pöörleb mõru õhk
ning silmadesse vesi nõrgub,
sa otsid sobivamat võrdlust,
kui järgi annab suitsurõhk.
Kuid kujutelm vist oleks poolik
ka siis, kui abiks võtta usk
ja mõelda: kohe pärast loomist
maailm võis olla nõnda must.

Ja jälle kirkad tümahtavad,
kang põrab, kuskil karjub puur
ning mõne sõna ümahtavad
töö sekka nägematud suud.
Meid läbi mitme kõverkäänu
viib mööda urge kauge kaar,
sa oled väsinud kui vaar
ja tuju on nulliks hääbunud.
Lööb verre vastne kirendus,
kui niiskelt külmast šahti põhjast
näed päevavalgust siniõhkjat
ning valge pilve virvendust.
Ja tõustes üles läbi ava,
sa helendusse seisma jääd,
sööd hõõgub kuumust nagu lava —
ning sul on inimlikult hää...

Illustreerinud A. Johani

Koputus väravale

1

eaagegu kogu öö Katre ei maganud.

Tal polnud und, kuigi ta väga tahtis uinuda, et vabaneda kiusa-
vaist mõtteist.

Muremõtted olid need, mis teda piinasid.

Vanadus oli saabunud, oli pugunud põue kui varitsev vaenlane,
vaenlane, kes tasa, sala üha enam ning enam võttis võimust.

Vanadus ja haigused.

Küll ei olnud veel mingit suurt, rasket haigust Katrel. Aga neid väikesi, neid
valusid kõikjal — neid oli palju. Valutas pea, selg, valutasid nimmed, rinde-
alune, parem ja vasak külg, käed ning jalad. Alatasa oli kuskil valu, kord ühes,
kord teises kohas. Ühes kohas torkas, teises pigistas, kolmandas põletas kui
tulise rauaga. Alatasa tuli ohata ja ähkida oma hädade käes, tuli valutavaid
kohti pigistada, silitada, peksa, kuumendada ja aurutada. Aga kas see kõik
aitas! Oh, ei aidanud isegi kummelitee, ei põdrasamblatee, ei sookaelte-
ega sipelgavesi.

Vanadus, vanadus — mis sa tahad teha!

Ja mis nüüd vaesel inimesel valudest — neid võis ju taluda, oiates ja ohtes,
seni kui veel kandsid jalad.

Ega vaese inimese elu mõni pidupõlv polnud.

Aga tööd ei lasknud need valud enam teha — vaat see oli see viletsus ja
häda.

Kui vaene inimene enam tööd ei jaks teha, siis on ta elu ka läbi.

Ja mõtle surmale kui ainsale abimehele. Ja hakka aga ootama teda ja ohkama
tema — viimse päästja — poole!

Aga aastat kümme, isegi viis tagasi — oi, kus Katre oli veel kõbus ja virk
tööinimene! Kõigega sai tema hakkama, oli see siis talutöö või oma töö, kõik

laabus Katrel kui mänguasi. Virgasti ja sitkesti käisid Katre käed ja elavalt ning jutukalt liikus ta suukene.

Lust oli Katrega tööd teha kõigil, olgu siis põllul või heinamaal, rehepeksul või linakitkul.

Ja kui Katre istus üksi oma hütis ja ketras, siis libises hele laulukene ta suust, tõusis üles kõrgele lae alla ja kilas seal, keerles kui siidlint, helises kui kell. Kas rõõmulaul või kirikulaul — ükspuha — kõik oli ilus Katre huultel. Ta laulu võisid kuulda teekäijadki, kui sõitsid mööda Katre majast.

Või kui Katre õues talitas... Ega tema suukene puhanud. Ikka kõlas seal midagi. Kui mitte muud, siis vähemalt jutukest oma kanakestega, kapsakestega, pörsakestega ja lambakestega. Aga said mõne hea või halva sõna ka päris vabad jumala linnukesed, kui nad tulid Katre õuele. Pääsukene näiteks oli tema lemmik, ta sai kiita ja meelitada. Samuti oli Katre parim sõber see igavene vilenokk — muustrastas. Sageli vilistasid nad Katrega võidu. Ja kui siis muustrastas pahaseks sai ja — vidurit! — minema lendas, siis muheles Katre talle järele:

„Noh, vaat kus pirts!“

Aga ega see sõprust rikkunud.

Seevastu vareseid — neid Katre ei sallinud. Ja alati kui va hallivatimees näitas oma sünget varganägu Katre õues, oli tüli kohe lahti.

„Kõss, sa mõrtsukas! Katsu et minema saad!“

Ja mullatükk või kivi lendas varesele järele.

Küllap mõni hall varganägu mõnikord oli ära viinud Katre kanapoja. Sellest see pahandus.

Ja kui varas vihaselt söimeldes ära lendas, ega seegi Katre poolehoidu suuren-
danud.

„Või söimab veel! Vaat kus kaabakas!“

Varblasi ka just Katre väga ei sallinud. Aga ajas läbi. Nende vatramine oli mõnikord liialt häbematu, samuti nende käitumine, aga nad tühjad ei jõudnud ju mingit kahju teha. Ja veebruaris ja märtsis, kui päike juba soojendas, olid varblased esimesed kevadekuulutajad. Nad istusid siis Katre ainsas sirelipõõsas ja pu-
relesid ja sädistasid nii, et töid kevade rõõmu ja ilu Katre rinda.

Aga kui siis tuli lõoke! Vaat siis läks Katre majalävele ja otsis silmadega seda halli kera taeva alt, talu põldude kohalt, ja kuulas ning kuulas. Ja läks siis kööki ja laskis lahti omagi laulu:

„Jeruusaleem, sa püha taevalinn...“

Nii elas Katre üksi oma väikeses majakeses.

Aga tuli vanadus, tulid valud — ei olnud enam Katre elul seda ilu, mis varem.

Harva juhtus nüüd, et Katre suu läks lahti lauluks. Ja kui ta lauliski, siis vaid kurbi leinaviise, raskeid surmalaulu. Ja pisarad jooksid seejuures üle Katre kort-
sulise näo.

Linnukestele viskas Katre ka nüüd veel mõne armsa pilgu, ütles neile mõne kena sõnagi, kuid seegi toiming tõi talle pisarad silmi. Ja oma kanakesi, pörsa-

kesi ja lambakesi kõnetas ta nüüd mitte enam veidi üleoleva sõbralikkusega, vaid alistuva haletsemisega, otsekui mangudes kaastunnet:

„Sööge, sööge, loomakesed! Mis teil nüüd viga! Veel suudavad minu käekesed teie eest hoolitseda! Aga...”

Ja olidki silmad jälle märjad!

Pikk ja kõhn oli Katre. Tõmmuvereline. Ning veel vanemaski eas olid ta juuksed mustad ja ta pruunides silmades läikiv, läbitungiv pilk.

Aga haigused, hädad ja mured hakkasid teda ikka enam ja enam looka vajutama. Ilmusid hõbedased niidid ta juustesse ja ta läikiv pilk tuhmus pisaratevees.

Ega seda olnud, et Katre väga kartis surma! Ei. Kõva iseloom oli Katrel, kange, jonnakaski. Kangelts ja jonnakalt oli ta üksi elanud oma elu, üksi oma isa hütis. Vanatüdruk oli ta ja ta isa ning ema pärandasid talle selle majakese ja selle majapidamise Umbsaare talu põlluveerel. See oli juba ammu. Inimestel oli juba meelestki läinud, et Katrel ka kunagi oli isa ja ema. Ikka mäletati teda üksikuna — pikana, kõhnana, mustajuukselisena, heledahäälisena ja töökana. Kuid ka karmina, uhkena.

Küllap oli Katrelgi „romane” olnud... Jah, sellest teadsid vanemad inimesed jutustada. Noorena olevat Katre väga ilus tüdruk olnud — külapoisid olevat talle järele joosnud. Aga Katre olevat osanud enesest lugu pidada. Muidugi. Aeg oli ka siis teine. Väärt tüdruk tundis oma väärtust. Keegi jõukas perepoeg olevat tahtnud Katret võtta, kõik olnudki juba omavahel läbi räägitud. Aga peigmehe omaksed olevat seisnud risti vastu. Mõistagi, popsitüdruk! Ja nii jäi kõik katki. Ja jäigi Katre vanatüdrukuks, kuigi pärast nurjunud armulugu teda tahtsid kosida veel mitmedki sulaspoisid ja käsitöölisedki.

Ei, uhke, kange ja jonnakas oli Katre. Kui ta isa ja ema surnud olid ja ta üksi oli jäänud oma hütis — küll nuttis ta siis, salaja, valust ja hirmust! Ta õed ja vennad olid laiali maailmas, ei tea kus. Keegi ei tulnud teda lohutama, isegi külapoisid mitte, kuna nad olid Katre — siis veel Kati — uhkusest lõplikult kaugelt hirmutatud. Katre oli oma ema väga armastanud ja ema teda ka. Isa oli surnud mõned aastad varem kui ema ning tema surma lohutuseks oli ju veel ema. Aga kui kadus ka ema, see ainus tugi ja troost, see kõik, mis Katrel oli — raske oli siis! Ta elas nädalaid, kuid oma hütis, nuttes oma ema ja kartes seda üksikut elu, seda kõigist hüljatud hütis maantee ja metsa ääres.

Aga teistele ei näidanud oma valust ja leinast Katre kuigi palju. Ei! Sihuke oli Katre.

Ja nüüd, kus vanadus, valud ja surm sirutasid tema poole oma kondiseid käsi, nüüdki oigas, kaebas ja nuttis Katre üksi, omaette. Ja kui ta talus oma päevi tegi, siis pigistas ta hambad kokku valu pärast, kuid oiet ega kaevet üle oma huulte ei lasknud. Ainult — ainult — ka lauluhäält ei tulnud enam üle Katre huulte ja ta nägu oli valuline, mitte enam karm uhkusest, vaid karm kannatusest. Ja inimesed taipasid Katre kannatusi ja tegid nendest juttu. Kuid Katre vastas:

„Ei ole häda midagi. Mis seal ikka! Paljugi mis!”

Aga kui ta siis õhtul koju läks ja oma voodi viskus, siis lamas ta kui valutav ramp ja nutuhoog raputas ta vana keha. Meeleheide haaras teda — ja pääsu, pääsu ei olnud talle kuskilgi!

Ei, surma ta ei kartnud! Aga nõrkust, abitust, vanadusviletsust! Vaat seda ta kartis! Kes hoolitseb tema eest, kui ta nii nõdraks ja abituks jääb, et enam tööd ei jõua teha ega enese eest hoolitseda — ja surm ometi veel ei tule?! Kes hoolitseb?! Ei keegi!

Jääd maha kui vilets vagel ja nad võtavad siis sinu ja panevad kogu su koluga vankrile ja viivad vaestemajja, matavad su sinna elavalt.

Mis elu on vaestemajas — seda Katre teab! See vilets purelemine teiste omasugustega palukeste, närude ja oma kurva ning raske saatuse pärast... seda Katre oskas kujutella. Seda oli ta mõnikord ka ligemalt näinud, kui külastas mõnd tuttavat eidekest vaestemajas.

Ei, säärast lõppu Katre kartis! Mitte päris-surma, vaid säärast lõppu! Tema, vaba lind, kes kogu oma elu elanud siin metsaserval ja maanteeäärel teiste jumala linnukestega ning loomakestega ühes — tema, vaba ning uhke, ei võinud mõteldagi sellele, et temagi pistetakse sinna räpasesse puuri inimliku viletsuse ning õeluse keskele.

Vaat need olid need muremõtted, mis sõid Katret päeval ja öösel ega lasknud tal magada.

Mis teha, mis teha?! Kuhu põgeneda?!

Aga parata polnud ometi midagi ja põgeneda kuhugi ka mitte. Kuhu sa põgened vanaduse eest!

Ning mõnikord puges Katre südamesse kahetsus: miks on ta nüüd üksi? Miks ei võtnud ta mõne lihtse poisi, tubli töömehe endale kaasaks, miks ei asutanud ühist kodu?

Ent ta lohutas end: jah, palju mis! Mees oleks võinud surra enne sind — ja mis oleks siis parem olnud?

Aga lapsed...

Jah, lapsed...

Selles punktis tundis Katre, et ta oli elus kaotanud oma osa. Kui istuks nüüd siin või kuskil mujal tugev poeg või ka ainult kena vilgas tütreke sinu kõrval — oijah! — elu oleks kergem ka vanaduses, palju kergem! Omaenda laps, olgu ta ka väga vaenegi, ei vii sind ometi vaestemajja surema! Siis oleks ta ju see viimane vilets, kui ta seda teeks! Ja miks oleks siis just säärane pidanud olema Katre laps? Ei, ammugi mitte!

Kuid lohutust Katre muredele ei saanud ju anda seegi mõte. Polnud ühtki hinge Katrel, kes tema eest oleks hoolitsenud. Ta teadis, et ta vendade ja õdede lapsed olid kaugel — linnades ja teistes maakondades — ei neil olnud mingit muret oma vana tädi pärast, kellest paljud midagi ei teadnudki. Ja kui teadsidki — mis hoolisid nad sellest peaaegu võõrast inimesest või tema saatusest!

Kui vana tädi viiakse vaestemajja — mis siis! — keegi ei hakka tema pärast oma elu muutma ja teda endale tülikks vaestemajast ära tooma. Kui sellest keegi üldse kuuldagi saab...

Ega õed ja vennadki, kui nad elaksid, hakkaks oma perekondadesse viima vana popsi! Nad olid, kuuldavasti, ju kõik jõukamalt elanud kui Katre. Aga vähe, väga vähe — mõnega mitte sugugi — oli Katre nendega kokkupuutumisi olnud oma pikal eluajal.

Ja kaugemad sugulased...

Nendest ei maksnud üldse mõteldagi!

Mis on kaugemal sugulasel sellest, kui viiakse vaestemajja keegi vana naine. Ainult Ruudi...

Ruudi jah, vaata, kui tema tõesti...

Aga see oleks lausa ime, seda jumal enam sündida ei lase!

Ja see kõik oli juba nii ammu, nii väga ammu!

Ruudi oli õe Minna poeg. Ja Minna, vaeseke, oli haiglane, õrnukene. Läks kivilöövipoisile Antsule mehele, siiasamasse naabervalda.

Aga Ants oli joodik ja larask — ta ei muutnud oma eluviise pärast abiellumistki. Halvasti ja viletsasti elas Minna, kuni mees, rännates ühest kohast teise, sai kuskil kõrtsikakluses hoobi pähe ja suri haiglas. Jäi Minna, nõdrukene, maha pojaga ja tütrega. Ruudi oli 12—13-aastane, tütar veidi noorem.

Vireles Minna päeva- ja käsitööga, kuni suri. Rinnust oli ta nõrk, vaesekene.

Pärast tema surma võttis Katre Ruudi enda juure, lastes poisil suviti käia taludes karjas ja talviti koolis. Minna tütre Hilda võttis enda juure keegi teine sugulane.

Ruudi oli hea südamega poiss, vaimult oma emasse. Aga tervis oli tal üsna kõbus. Ja ta oli sõnakuulelik ja armas poiss ja tädi hakkas teda päriselt pidama nagu omaks.

Aga siis tuli kord külla onu Vidrik, Katre ema vend, meremees, kes kroonut oli teeninud mereväes ja seal merele läinud. Tuli kui igavene jorapasun, tubakas ja viin kaasas, sülitas seinale ja rääkis kõiksuguseid jutte. Ent poiss Ruudi kuulas neid jutte õhinal ja oli kui meelest ära. Onu naeris:

„Hehee, poiss! Kui tahad, tule kaasa, panen su laevapoisiks. Ja varsti oled mees nagu minagi. Teed korra Ameerika otsa ära, on sul raha rohkem kui Umb-saare peremehel mitme aasta rukiste eest.“

„Siis peab sul küll hirmus rikkus taskus olema?“ oli Katre ironiliselt küsinud.

Aga onu oli müranud:

„Mõistagi on see mul kõik taskus olnud. Ennegi seal ta, kuram, ei püsi. Jah! Aga kes tahab rikkaks saada, see hoidku taskul põhi all. Jah! Mina seda ei taha, sest mul on niisama hea elada.“

Müra mõne päeva ja läks.

Kuid Ruudi oli kui haige. Nuttis, palus, lubas saada rikkaks ja koguda hiiglavaranduse, et siis tädigi rikkaks saaks.

Ja kui järgmisel aastal onu Vidrik merereisilt jälle Tallinna jõudis — seal oli ta päris-kodu — kirjutas Ruudi talle kirja ja sõitis siis tädi juurest ära, et onuga koos merele minna.

Sõitis ning jäi — igaveseks.

Tulid aegajalt mõned kirjad tädile õepojalt. Mõnikord kummaliste võõraste markidega, mõnikord kirjade asemel postkaardid mustade inimestega.

Kirjutas poiss, et kõik läheb hästi, et ta kogub raha ja saadab varsti ka tädile.

Aga siis jäid kirjad ikka harvemaks ja harvemaks. Ja nüüd ei ole Katrel Ruudist teateid juba mitukümmend aastat.

Kas elab ta veel, see poiss?

Vaevalt!

Aga mõnikord haaras Katret usk imesse: kui äkki tuleb Ruudi rikka mehena ja päästab hädast ja viletsusest oma vaese tädi!

Isegi seasulgu ei jõua enam parandada tädi, isegi õueaeda enam mitte kohendada! Ja maja laguneb, korsten ajab suitsu sisse, truup on pragunemas. Rääkimata talutööst, mida nüüdki vaja teha, et teenida mõni sent raha, kuigi nüüd pop-sikoht on talust eraldatud ja päriseks antud.

Ja ümbruskonna inimesed, kes teadsid Katre õepojast ja Katre salajasist unistusist — mõnikord oli Katre ju sellest kõigest naljatades rääkinud — tähendasid Katrele:

„Vaata, kui sulle Ameerika miljonid kord pärrale jõuavad, küll sa siis ehitad endale uue lossi ja võtad noore mehe!“

2

lles ao tulles tukastas Katre veidi.

Ja nägi und:

Istus tema nagu oma tares ja oli rõõmus, terve ning noor. Vokk vuras ta käes ja laulukene kõlas ta huultel. Ent väljastki kostsid heledad viisid — need olid linnukesed, kes laulsid sealt Katrele läbi lahtise akna vastu. Ilus ilm oli väljas, päike paistis heledasti ja tuuleõhk liigutas kardinat. Vana kukk Petra kires vägevasti, kuna kanakesed kudrutasid ja lambad määgisid. Ilus oli olla.

Aga siis hakkas ilm pimenema ja nagu öö tulema. Kõik muutus süngeks, õudseks ja kurvaks. Linnukesed vaikisid, Petrangi ei laulnud enam. Ning Katre südamesse asus hirm. Ta tahtis voki tagant üles tõusta, ent ei saanud. Külma tuul tormas aknast sisse ja vuhises läbi toa. Ja korraga kostis vankri põrin, vanker jäi Katre maja kohal seisma ja keegi koputas kõvasti Katre värava pihta.

Katre võpatas kramplikult ja ärkas.

Unekene polnud ju jumal teab kui õudne ja kummaline, kuid temas oli midagi, mis Katsesse väga erutavalt ja tähendusrikkalt mõjus. Katre tõusis voodist,

et vaadata — vahest tõepoolest mõni vanker oli peatunud ta värava taga ja keegi tõepoolest koputas väravale.

Aga teel polnud näha kedagi. Kõik oli vaikne. Vaid vägev Petra kires kuuris tõepoolest. Kuid ei laulnud veel linnukesed, ega polnud veel näha ka päikest. Oli varajane sügishommik, hall, vaikne, värvitu. Väike valgus pugesi aknast sisse ja selles valguses võis juba näha madalaid pilvi, mis pikkamisi üle metsalatvade sõudsid idast läände.

Katre ohkas. Imelik uni siiski — kuigi midagi erilist ei näidatud. Peaasi: miks koputati? Esiteks oli kõik ilus, selge, valge. Kuid siis läks kõik mustaks, pimedaks. Ja siis koputati!

Ja korraga kihvatas Katre südames:

Surm!

Vaat mida see kõik tähendas!

Surma!

Kes oli muidu see koputaja?!

Miks oli muidu kõik nii ilus ja armas, linnukesed laulsid ja päike naerataski ja Katre ise oli noor, vilgas ja rõõmus — ent siis kõik tuhmus, muutus kurvaks, õudseks, hirmsaks?!

Vanadus!

Vaat mida see kõik tähendas!

Ja siis tuli koputaja — surm!

Et aeg on jõudnud — kõik ilud ja rõõmud on läbi, kõik linnukesed on laulnud ja lõppenud on ka kõik laulud sinu enese suus, ilm läheb pimedaks — õhtule, eluõhtule! Ei paista enam päikene, ei puhu enam mahe tuulekene aknast sisse — tuleb torm ja kustutab su eluküünla ja t e m a, t e m a koputab oma kondise sõrmega su väravale:

Aeg on kätte jõudmas! Öö on saabumas!

Jälle ohkas Katre.

Aga see polnud enam mure ja kannatuse ohe. See oli nagu kergendusõhe.

Kui on tulnud aeg, siis olgem valmid! Ega Katre vastu panna mõtelnud. Parem juba minna kui virelda viletsat vanadust, kõigist mahajäetuna, abituna, teiste tõugatuna ja lükatuna. Parem juba minna! Kõigil tuleb see tunnikene ja õnnis see, kellel vähem kahetseda ja vähem maha jätta.

Katre ei teadnud, mis kohe nüüd teha tuli. Ta oli veel une ja selle seletuse mõju all ega osanud äkki midagi ette võtta. Tal oli tundmus, et nüüd nagu iga minut võis koputus korduda ja värava taha ilmuda v õ ö r a s.

Aga istudes tükk aega oma voodi serval taipas ta, et uni on ikkagi uni ja elu on elu. Unenägu võib täide minna — eriti säärane, tähendusrikas. Aga ega unenägu eluks muutu. Kes teab, mitu päeva see kõik veel aega võtab ja kuidas see sünnib. Seni tuleb veel elada elukest. Tuleb talitada ja tööd teha, nii-palju kui vanad kondid veel suudavad. Aga kaugel see enam ei ole! Ei ole!

Tuleb valmis olla! Ja jumal olgu kiidetud, et ta oma tahtmise Katrele on teada annud!

Katre riietus. Vaja oli põrsale süüa viia; see vennikene ruigas juba haledasti ja ootas oma perenaist. Ka lambad määgisid ja nõudsid toitu ning kanadki kaaritasid heledasti, oodates väljapääsu.

Vaesed loomad tahtsid elada ja Katre läks kööki, et neile valmistada toitu ja lasta nad õue.

Parajasti kui Katre köögis talitas, kääksatas õuevärav ja õues kuuldusid kellegi sammud.

Katre värastas — ega ometi...! Unenägu oli veel nii värskelt tal peas.

Äga tulijaks osutus Umbsaare peremees, lühike, paks vanamees, kottis silmalustega ja heatujulise naeratusega.

„Tere, Katre,“ ütles ta köögiust praokile tõmmates. „Näe, kui viks naisterahvas sa ikka veel oled! Juba kärmesti töö! Kunas sina ometi ka ükskord puhkust võtad — vaat seda tõesti ei tea!“

Katre segas põrsatoitu ja vastas:

„Oh kulla peremehekene! Ega ma kaua enam tööta kah! Äeg on tõesti minulgi puhkust võtta. Jah! Vaat Märdini või Kadrini panen vastu. Siis on küllalt. Kolin ära.“

„Kuhu õige?“ päris peremees uudishimulikult. „Kas ikka päriselt Ameerikasse või? Viimati sulle kullalaevad juba pärrale jõudnud?!“

„Pole kullalaevu ühti,“ vastas Katre. „Äga küllap tuleb niisama must kirstuke ne läve ette ja viib mu ära.“

„Ah seda...“ lõi peremees käega. „Tühi lori! Kumb meist õige vanem on — sina või mina? Viimati veel mina? Äga ma ei mõtlegi veel kirstust. Kus sa sellega! Vaat eile õhtul — pühapäeval veel pealegi — lõin tantsu nii mis laksub! Jah! Tulid noored inimesed meie noorte poole, töid pudelikese kaasa... Kus sa jätta võid! Ja murrab teine nüüd küll siin ja seal, äga ma ei tee väljagi. Jah! Sinul ju palju kõbusam tervis kui minul. Pole sind kunagi kuulnud kaebavat...“

„Mis seal kaevata,“ ütles Katre — ja tema hääle järgi võis tõesti otsustada, et tal kaevata pole midagi. „Mis seal kaevata... Äga tuleb äg — ja mine!“

Peremees naeris lõbuga:

„Kindla termini peale õige või...? Kulla Katre, sa oled veel tugev naisterahvas ja võid veel oma paarkümmend aastat elada. Niimoodi on. Tule täna meile appi kartuleid noppima, kui mahti on. Meil teisi veel palju maas, äga hommikud muutuvad jahedaks. Täna on sugu pehmem, äga eile oli muld juba üsna tugevasti kahutanud.“

„Ei tea,“ ütles Katre, „kas saan...“

„Noh, noh, mis siis nii pakilist on?“

„Pakilist pole midagi, äga tervis on tõesti halb...“

Säärast juttu polnud peremees Katre suust tõesti varem kuulnud. Ja ta vaatas uurides Katrele näkku. Haiglane tõesti oli see pruunikas-kollakas nägu. Äga mi-

ne sa neid vanu naisi tea. Alati nad kaebavad ja niravad. Nüüd on siis Katre ka teiste sarnaseks saanud. Noh, aga küllap see krihv elab tõesti veel paar-kümmend aastat. Sel vanatüdrukul on visa hing...

„Kui tervis tõesti paha,“ ütles peremees venitades, „ega siis midagi... Kuhu sa haiget inimest ikka sunnid.“

Äga peremehe häälest kuuldus selgesti, et ta teise haigust ei uskunud. Ja ta lisas igaks juhuks:

„Ennegi, ega ma ilma poleks tahtnud. Maksan sulle poolteist krooni ära. Peale selle muidugi sööd kah. Lõuna vaheajal võid oma põrsakesi ja tallekesi vaatama tulla. Ega ma muidu — vaat kui külmale läheb, siis ütle kartulitele ad-jöö! Jah!“

„Hea küll,“ ütles Katre. „Küllap ma katsun. Annan loomadele veidi einet ja siis lähen.“

„Tubli!“ kiitis peremees. „Vaata see on ikka va õige Katre jutt! Muidu... või surema hakkab temasugune merilõvi! Ära sa mind nende juttudega hirmuta!“

Ja ta läks lõbusasti vilistades minema.

Katre vaatas talle kadedusega järele. Jah, mis sel muret! Kui see maha jääb — sel passijaid kõik tared täis. Sel vara ja lapsi ja abimehi laialt. Ja ega temasugune kaua virelegi — viskab kord veidi rohkem viina või tantsib krapsakamalt kui rasv lubab — ja ongi läinud. Äga Katre... jah, tema teadis isegi, et tal on visa hing. Ennegi... Katrele meenus jälle ta uni... Jah, annab jumal, et kaua ei tule virelda Katrelgi! Jumal on armuline!...

Põrsakene võttis perenaise suure heameelega ja rõõmuhõiskamisega vastu. Kuidas siis — Katrel oli ju käe otsas pang imemagusale leemega! Seda põrsas teadis, katsumatagi. Ja kui talle leem moldi kallati ja ta sellele ninapidi sisse sai — sa õnnis aeg! Ta latsutas ja matsutas, nii et keha värises! Ta hing nagu ähvardas kehast lahkuda, kuigi leem nii mõnusasti karastas südant.

Peagi oli ta oma einega valmis, vaatas perenaisele altkulmu otsa ja lausus: „Öh!“

Katre silmitses teda liigutatult. Vaene loomakene! Teadis ta ka, et ta oma perenaisele pidi andma peiesüldi?! Jah, tingimata! Inimesed pidid ometi veidi sööma-juuma ka Katre matustel. Küllap leidub juba sugulasi, kes su siis üles otsivad, kui sa surnud oled. Ja vana Umbsaare peremees juba ei jätta Katre matustel oma napsi ja lõbusat jalakeerutust — seda Katre teadis — kui... kui vahest Umbsaare peremehel vaid juba varem minna ei tule!

Pärast notsut said toitu ka lambad. Neid oli kaks, ema ja tall. Mõlemad mustad. Lääkivate silmadega ja haleda näoga. Väga lahkuminevad põrsast, kes oli valgetkirja ja kelmika iseloomuga.

Lambad olid suvel Umbsaare talu karjas käinud, kuid nüüd karja enam välja ei lastud ja lambaid tuli sööta juba kodus. Oli Katre suvel sellekski palju vaeva näinud, et lammastele talveks heinu hankida. Oli santinud metsaloike ja põl-

lupeenraid mööda ning ise oma turjal heinakandameid koju tassinud. Sinna see tervis lõpuks ikkagi pidi kuluma!

Haleda südamega vaatles Katre oma loomakesi. Ei, salaja oli tal elust siiski kahju! Salaja oleks ta siiski veel paraneda ja neid loomakesi veel talitada tahtnud — olla neile emaks... Aga mis saab neist siis, kui Katre ära läheb? Kes võtab nad? Katrel oli soov neid mõlemaid üle talve sööta, et endale uue seeliku jaoks villa koguda. Selleks ta suvel nii rahmeldaski... Ent nüüd...

Kuid sündigu jumala tahtmine!

Notsu ja lambakesed jäid lauta, kuid kanad lasti õue. Neil oli nüüd sügisel väljas palju tegemist. Talu põldudel maja ümber oli viljateri, aias oli aiamaa siblimiseks vaba, oijah, tegemist oli palju! Kukk Petra viis oma hoolealused pikema viivitusega lauda taha prügiauku, kus ikka leidis midagi huvitavat kiireks eineks. Pärastpoole oli aega söögisedelit mitmekesistada.

„Et sa kanu kodust kaugemale ei vii!“ ütles perenaine kukele. „Ja et sa neid kulli eest kaitsed!“

„Kok, kok!“ vastas kukk üleolevalt. „Nonoh!“

Talitused olid Katre meele rõõmsamaks teinud, terviski oli nagu parem vaadeldes tervete koduloomade ja -lindude elu, nende elurõõmsat askeldamist ja kindlat usku tulevikku.

Aga jõudes talu põllule ja asudes tööle, tundis Katre jälle, et pole temast enam õiget töötegitjat, tõelise raske töö tegijat. Kodused talitused olid kergemad ja neid võis sooritada pikkamisi, oma jõu kohaselt. Aga küürutades kogu päeva kartulivaol ja tassides raskeid korvitäisi kuhja juure — see oli iseasi. Ega Katre tööd tegemata jätnud ega teistest maha jäänud, kuid ei lõbusat juttu ega lauluviisi tulnud enam tema suust. Teiste küsimistele vastas lühidalt, vaikselt. Teised arvasid, et Katre polnud tujus. Vaid peremees teadis, et Katre kaebas tervist. Kuid millegipärast ta sellest teistele ei rääkinud.

Õhtul läks Katre koju puruväsinuna, tapetuna. Läks kurval meelel ja tundis lõplikult, et pole midagi parata — ei jõua enam elada nii, ei saa enam elada nii. Kui tahad elada vanaviisi edasi, tuleb teha vanaviisi tööd. Aga jaksu polnud enam. Nüüd oleks hea olnud niisama veidi üht-teist liigutada, raskest tööst hoiduda ja tõesti „puhkust võtta“, nagu soovitas Umbsaare peremees.

Aga kaua sa nii elada võid!

3

õsel tulid Katrele suured valud rinde alla ja nimmetesse. Ta ohkas ja ägas ja pöörles voodis ega saanud magada, hoolimata suurest väsimusest.

Nii need ööd nüüd olid!

Higi kattis keha, süda peksis kui linnukene rinnus ja kõrvus löi: tuik-tuik-tuik!

Lamades lahtisi silmi, keha täis valu, oma asemel, luges Katre tasakesi meieisapalvet ja kuulatas õisi hääli.

Ei jah, ei jah! Minna tuli! Minna tuli pea! Nii ei jõudnud Katre enam elada! Nüüd võis ta veel omal jalal liikuda, aga mis siis, kui äkki ei saa enam paigast ega voodistki välja?!

Taevane jumal!

Ei homme enam tallu tööle või minna!

Sellevastu...

Üks mõte tuli Katrele.

Kurvalt lamas ta, surudes käsi valutava rinna alla. Kohinal lendas tuul üle männilätkade, vilistades akna taga ja korstnas, tõi midagi praginal vastu seinat. Aga põranda all, Katre kõrva juures, nagistas hiir ja näris — juba tunni, teise, kolmanda...

Katre mõtles...

Hommiku eel uinus ta lõppeks ja magas suure valgeni. Mis ta unes nägi, seda ta ei mäletanud — polnud need unenäod niisugused, et oleksid tundunud tähtsate või mõjunud mõtlema panevalt.

Aga eelmise öö uni oli Katrel seda selgemini meeles. Ta oli väga nõrk ja vilets, talitades oma loomi. Ei ajanud nendega juttugi. Ja notsu vaatles teda mitu korda imestusega.

Ohkas vaid perenaine ja pühkis käeseljaga silmi. Ja vedas vaevu oma jalgu taga.

Kui loomad toidetud, riietus Katre veidi paremini kui tavaliselt.

Tal oli mõte...

Ta läks tisleer Kummitsa poole, kes elas kirikust poole kilomeetri kauguses, surnuaia kõrval, vastu Variku poodi.

Kummits, umbes 55-aastane, lühike, kõhn, hallipäine mees, silmitses Katret uurivalt läbi oma prillide, kui Katre tisleeri töötuppa astus. Kummits voolis parajasti mingit lauda, pooleldi ajaviiteks, ja selle kerge töö juures oli tal jutuks mahti. Ta tundis Katret väga hästi, sest Katre ei elanud ju kirikust kaugel, vaevalt kilomeetrit kolm, ja Katre oli küllaltki silmapaistev isik, nii oma kujult kui ka iseloomult. Tisleeri uudishimu polnud väike, miks Katre tema juure tuli. Ja jutukas mees oli ta ka, nagu kunagi tisleer.

Esmalt räägiti ilmast, siis kartulisaagist, siis aiaviljast, siis kirikuõpetajast, siis hiljutisest kirikualevi laadast.

Alles siis hakkas Katre oma tuleku põhjusi seletama.

Ta küsis:

„Kas sul no palju tööd ka prõlla on, Taavet?“

„Noh, on ikka ka oma jagu,“ vastas tisleer. „Aga mis siis sellest?“

„Mulle oleks ka midagi vaja...“

„Nojah. Eks ta ole. Sa veel noor naisterahvas ja neitsi pealegi. Kas hakkad mehele minema või? Tahad endale uut garnituuri või laia abieluvoodit soetada?“

„Mis sa nüüd — mind vana inimest!“ ütles Katre. „Ma tulen üsna teise jutuga, aga tema...!“

Kuid pahane ei olnud, teadis ju, et see nali oli niisama — hea poolest...

Tisler lausus:

„Küllap siis Ameerika dollarid on tulnud, kui sa abielusadamasse ei purjeta. Tahad veel enne surma sutike toredasti elada?“

Ka see nali polnud ju pahasti mõteldud. See oli lihtsalt — hea toon.

Katre nuuskas nina ja lausus:

„Tee no nalja — ega see minult tükki ära võta. Aga lugu on nii, et... voodit on mulle vaja jah! Kui sa nii just tahad, et abieluvoodit, siis olgu seegi õige! Vaat vana Liiva-Hannusega hakkab pulmi pidama, toopärast...“

„Mis Liiva-Hannusega...?“

„Tervis mul viimasel ajal viletsaks läinud, Taavetikene...“

„Ah et surma kardad...?“

„Ei karda ma teda midagi! Ootan, kallikest! Toopärast sinu palvele tulingi...“

„Mine õige...! Noh, ega ma siis... Ega ma siis mõni kirikhärra ole...“

„Muidugi ei ole. Aga sina, Taavet, tee mulle üks kirst!“

Taavetil jäi suugi lahti.

„Khe-khe!“ kõhis ta viimaks segaselt. „Kirst või...? Sinule?“

„Jah, minule...“

„Nii... noh... riiete jaoks või nii...?“

„Ei. Ikka päris surnukirst. Puusärk...“

Jälle oli tisler tükk aega vait. Vaatas vaid kuidagi nii imelikult läbi prillide, viltu.

„Puusärki tahad...? Enesele?“

„Ma ometi ju ütlesin, Taavet!“

„No sihukest juttu ei ole!“ ütles tisler pooleldi pahaselt. Säärast nalja olen ma küll kuulnud, et mõned endale elavast peast puusärgi valmis lasevad teha. Aga mina seda ei tee!“

Katre vaikis ja nuuskas nina. Ta silmadki olid vesised.

„Ega ma sinult ilma taha!“ ütles ta viimaks jonnakalt. „Ma maksan sulle selle eest niisamuti, nagu sulle muidu ikka maksetakse...“

„Kas enne või pärast surma?“ küsis tisler pilkavalt.

Katre purskas nutma.

Tisler vaatas seda uue üllatusega — polnud ta veel kuulnud ega näinud, et Katre nuttis!

„Nii on selle üksiku inimese elu!“ nuuskas Katre tahtmata. „Kes teab või hoolib tema hädadest! Aga see kirst... see on ka ainus, mis ma oma elulõpu heaks saan teha... Kooled üksi kui peni aia ääre, keegi ei teagi... Siis vähemalt see troost sul on, et sa ise endale oled kirstugi valmis muretsenud! Pole ikkagi nii päratu see surm...“

Katre pisarad pehmendasid veidi tislert. Ta umbes tajus, mis teisega sündis. Aga ta lausus siiski:

„No kust sa seda siis ometi nii kindlasti tead, et sa surema hakkad? Ega siis surm ometi tellimise peale tule!”

„Kullake,” pühkis Katre pisaraid, sundides end rahule. „Une nägin ära! Tervisest ma enam ei räägigi!”

„Ah une...?” muutus tislert jälle üleolevaks. „No vaat kus asi! Too ju igavene vana mood, et unenäod midagi tähendavad. Tühjagi ei tähenda nad. Kui minul ükski nendest täide oleks läinud — kas sa siis arvad, et ma veel siin elaksin ja sulle kirstu teeksin? Ei! Vaat miljonär oleksin mina, mõni India vürst või Abessiinia neegus, aga mitte tislert! Tollepärast ära sa no küll kirstu lase teha, et und oled näinud. Tollepärast ole üsna mureta. Vanasti vahest läksid unenäod täide — nüüd on teine aeg.”

„Ega nad kõik täide lähe muidugi,” nõustus Katre. „Aga mõni on tähendusrikkam kui teine. Ja selle asja — selle asja tunnend kohe ise ära!”

„Hm... Võib ju olla. Ennegi, minul pole küll seni ükski täide läinud.”

„Kust sa seda tead?”

„Miks ma's ei tea? Elan ikka nii, nagu elama pean. Tislert olin ja tislertiks jäin. Ei aita siin unenäod midagi.”

Aga Katre oli oma rahu jälle tagasi saanud ja ütles kindlalt:

„Tee ära, Taavet! Küll mina ise paremini tean oma asja!”

Ja tahtmata libises oie ta suust:

„Näe, kuidas rinde all torkab!”

Tislert lõi pilgu ta hädisele näole:

„Jah... Hm...”

Katrega polnud tõesti asjad enam korras!

„Hea küll,” nõustus Kummits. „Mis minul... Ma saan ju aru... Ükskord ju tuleb minna... Aga kuidas ma siis teen — kas mõõdu ka ikka pean võtma või?”

„Mõõdu ikka, Taavetikene... Kuidas muidu!”

„Mõõdu elavalt inimeselt! Sihukest nalja ma pole veel läbi teinud! Vaat kohe nagu hirm tuleb peale!”

Tislert võttis sentimeetri-rihma ja astus Katre ette. Ta pilgus oli tõesti midagi... Ja kui ta käe tõstis Katre pea poole, et pikkust võtta, ümises ta:

„Tont küll... Inimene elab, aga on nagu surnud juba... Tee talle kirstu...”

Ta tähendas mõõdud paberile ja ei suutnud jälle hoiduda naljast:

„Pruudikleidi mõõdu võtsin! Oled sa ikka üks kange naisterahvas, Katre! Iga teine küll sellega hakkama ei saa!”

Aga Katre nägu oli hädine ja kurb.

„Mis sinul viiga nalja teha,” ütles ta. „Sa elad veel sada aastat. Aga vaata kui sinulgi hakkab ligemale jõudma see tund...”

„Tühja!” lõi tislert käega. „Joon enne seda kõrtsi tühjaks ja peksan naised-lapsed siniseks!”

„Peksad küll...“ venitas Katre. Aga siis meenus talle Umbsaare peremees... Jah, säärastel on kerge mõelda vanadusele ja surmale...

Ta ei tahtnud enam midagi rääkida. Muutus näost süngeks, kinniseks ja jonnakaks. Hakkas minekut tegema.

Ent tislter küsis:

„Aga kuidas jääb tollesamaga — tolle... hm... rahakesega?... Kui sa nüüd vahepeal tõesti... Kes siis maksab?“

Sellele polnud Katre mõtelnudki!

„Või maksavad pärijad?“ naljatas tislter.

Ei, ei! Katre tahtis ise maksa. Selles see asi seisis, et ta kõik tahtis teha ise. Selles see mõte oligi! Tead vähemalt, et kirst on sul korralik. Ja plats kadunud isa-ema kõrval kindel.

„Aga kuupalju see siis maksab?“

Tislter nimetas summa. Katre kohkus! Niipalju tal ei olnud!

„Tee odavamini, Taavet! Mis sa minust enam...“

Aga Taavet seletas, et materjal maksab niipalju, töö niipalju — paljugi mis! Aga see midagi tähenda, et lugu on iseäralik. Katre võib surra, aga tislter tahab elada.

Siis kaubeldi. Ja lepiti lõpuks kokku. Aga Katrele tuli uus mure — kust võtta puuduolev raha? Ta ilus ja lohutav plaan ei olnudki enam nii ilus, kui see paistis öösel. Ja uut mõrudust ja süngust kallas see Katre südamesse.

Kaup jäi pooleli. Katre pidi enne mõtlema, kust võtta raha. Ja seda muretsema.

Tislterile meeldis see väga. Kuid Katre lahkus peaaegu head päevagi soovimata. Longuspäi, kibedus hinges ja valu kehas, sammus ta kalmistule, et istuda veidi oma vanemate haua.

Tibas vihma, külma, udust, sügisest. Katre istus kaua, mõtteta, tuimalt. Ükskõiksus ja lootusetus võttis temas võimust. Tal oli soov mitte enam siit haudade juurest tõusta, vaid kohe siia jääda. Isegi oma kirstu raha ei olnud tal! Muidu ei saa inimesed teda matta, kui müüvad ta majakese ja kraami-logu kellelegi poolmuidu! Või maetakse ta valla kulul, et siis Katre varanatukest müüa oksjonil kulude katteks! Sugulased! Need juba end selleks kulutama ei hakka, kui neist mõni kustki välja ilmubki.

Istus noruspäi Katre. Ja vihm niisutas teda lakkamata. Isa ja ema magasid mullas ta jalge ees. Need ei saanud teda aidata. Need olid juba niikaua maganud, et ei teadnud nad Katre muredest enam midagi. Nad vaid ootasid, millal ilmub nende juure tütar...

Ohkas raskelt Katre, tõustes viimaks haualt. Tal oli niisugune tundmus, et ta nüüd koju läheb ja surebki.

Aga samas meenusid talle äkki loomakesed, kes teda kodus ootasid.

Ah jah! Põrsakese söövad nad Katre mälestuseks ära, kanad vahest samuti. Aga lambad... Õigus! Lambad võib Katre viia laadale ja müüa endale kirstu-

rahaks! Nii on küll hea! Lammaste villast tahtis Katre teha endale uue seeliku. Kuid las saab nüüd sellest puusärki!

Kalmistult tagasi tulles astus Katre jälle Kummitsa ukse taha, koputas uksele ja ütles tislerele lühidalt:

„Tee aga kirst valmis, Taavetikene! Küll ma maksuga hakkama saan.“

Tisler kratsis kukalt.

„Millal sa teda siis tahad?“

„Mida varem, seda parem. Kasvõi nädala pärast.“

„Küll on pakiline!“ lausus tisler. Aga lisas: „Tule aga siis nädala pärast ise oma puusärgile järele!“

4

ga tisler säärasesest asjast suud saanud pidada! Kus sa sellega! See oli talle alles number! Naisele, naabritele, kõrtsisõpradele — kõikidele rääkis ta sellest jubedast loost, et ta elavale inimesele teeb puusärki.

Ja paari päevaga oli kogu ümbruskonnale teada, et Katre valmistub surmale ja on isegi kirstu juba tellinud. Tahtvat veel vaid niipalju elada, et kirstu üle vaadata ja vastu võtta — ja siis minna.

Kes naeris, kes haletses Katret. Iseäralik vanatüdruk oli ta ju alati olnud. Isemeelne ja jonnakas. Ja teistest inimestest ta palju kunagi ei hoolinud. Vana oli ta ka. Ning üksik.

Vanad inimesed arvasid, et Katre oli teinud ilusasti. Tunneb inimene oma lõpu lähenemist, hoolitseb ise oma puhkekodu eest — mis siis sellest! — see on kena ja armas kuulda.

Aga nooremad inimesed ja naljahambad said Katre kulul paljugi naerda.

„Ei tea, kas laseb kirstu kohe koju tuua ja heidab selle sisse magama, — või laseb Kummitsa juure lattu jääda?“ küsiti näiteks.

„Ja kui surm ei tule tellimise peale, vaid laseb aastat viis või kümme oodata, siis söövad ussid kirstu veel enne Katret ära!“

Ent Katre, kuigi aimas, et inimestel nüüd temaga palju asja, ei hoolinud sellest. Temal oli tõesti oma muredega ja valudega enam tegemist kui inimeste juttudega. Ja mida ta kord juba oli kavatsenud, sellest ta enam ei loobunud.

Neljanda päeva hommikul pärast kirstu tellimist võttis ta oma lambakese nõõriga järele ja algas teekäiku Uhtmetsa laadale. Vana lamma astus meeleldi oma perenaise järel. Ja noor utt sama meeleldi oma ema järel. Nii nad läksid. Uhtmetsa oli kilomeetrit kaheksa-üheksa — küllaltki pikk tee Katrele ta hädiste jalgedega ja valutava kehaga. Neid laatasid oli ju sügisel palju, peaaegu iga päev kuskil. Aga suuremalt jaolt olid nad kõik ikka hirmus kaugel.

Teel puhkas Katre sageli — ja lambakesed nokitsesid seni ta kõrval kraavi-pervel.

Hale oli Katrel lambakestest lahkuda. Aga mis sa tahad teha! Surmamõte oli nii sööbunud ta hinge, et ta päev-päevalt sellesse ikka enam uskuma hakkas: niipea kui kõik valmis, tuleb minna!

Ja ega olnudki ka elu enam midagi väärt. Ega olnud! Peaasi — see mure! See söi kui rooste! Kui eladki veel, aga muutud jõuetuks... Siis... Katrel oli nii kindel tahe, et ta uskus: siis suren! Parem surra kui vaestemajja minna! Jah! Ja Katre pigistas oma suu kõvasti kokku ja hakkas jälle astuma laada poole.

Las neil naerda!

Kui lammaste eest raha käes, läheb Katre juba järgmisel päeval Kummitsa poole ja maksab talle kirstu eest ära. Ja kui kirst valmis, palkab ta naaberpop-silt Tsolgi Joosepilt hobuse ja toob kirstu koju! Jah! Toob õhtul, pimedas, et nad, kurjadvaimud, tee veere irvitama ei teaks tulla! Tsolgi Joosepi võib appi võtta, temale anna topkaraha, ta on vait. Maad tal veidi rohkem kui Katrel, peab hobust, aga joob kõik alati ära, mis talle hinge taha tekib. Joosepit ei tarvitse Katre karta.

Ja jonnakalt sammus Katre edasi. Temast kihutasid laadalised mööda, lärmi ja kisaga, heitsid nalja eide üle, kes vedas lammast nõõriga järele. Aga... võib-olla mõnigi neist lärmajaist naerab veel täna oma viimast naeru...

Laadal oli lambaostjaid palju — sügisene aeg — ja Katre sai oma kaubast kergesti lahti. Haledasti määgides jäid loomakesed maha oma perenaisest, kõvasti kinniseotulina lihuniku vankrile. Katre pühkis silmi ja nuuskas nina, pigistades pihus kümne- ja viiekroonilist.

Polnud midagi parata!

Heinamaaserval, laadaplatsist eemal, kinnitas ta veidi oma keha leivaviilu ja paari munaga ning hakkas sügispäeva varases hämaruses kodu poole astuma.

Pimedas metsas, poolel teel, väsis ta väga ja istus, et pikemat puhkust teha.

Laadalised olid juba kõik mööda sõitnud. Oli vaikus teel ja metsas. Ja nii pime, et vaevu võis näha mõnd puud.

Katre toetas puu najale, pigistas silmad kinni ja istus nii kaua. Jälle oli tal tahtmine mitte enam tõusta ja liikuda. Kuid siia maantee ääre ei võinud ta muidugi jääda! Ei, nüüd oli tal raha kirstu jaoks, nüüd oli tema kava kindel. Nüüd tuli veel koju jõuda!

Ta hakkas jälle edasi astuma ja jõudis järele tumedale kogule, kes sammus tema ees. See liikus veelgi aeglasemalt kui Katre ning sammude järgi otsustades oli ta lombak. Tal oli suur komps seljas, mis pimeduses andis mehele küüraka välimuse.

Tükk aega sammusid teekäijad vaikides kõrvuti. Katrel oli isegi väike hirm — mine sa tea neid inimesi laadateel! Ja lombak mingisugune pealegi, kompsuga!

Katre hakkas rühkima, et mehest kaugemale jõuda, kuid polnud see nii kerge.

Arvatavasti oli meeski metsas istunud ja just Katre liginedes jälle teele asunud — ega Katre talle muidu järele poleks jõudnud, kuigi mees oli lombak.

Mees vist taipas Katre püüdu temast kaugemale jõuda, sest ta küsis lõpuks veidi pilkeliselt:

„Kas teil kodu juba paistab või?”

Katre vaikis — kaheldes, kas vastatagi. Aga arvas paremaks siiski vastata:

„Ei paista ta küll, aga ega ta enam kaugel ole kah.”

„Nii, nii,” ütles võõras — mitte just kõige paremas tujus — kuuldavasti. „Siis teil ju hästi. Mis teil siis viga...”

Ja komme justkui nõudis, et Katre omakorda pidi küsima:

„Aga teil... Kas kaugele veel minna on?”

Võõras viivitas vastusega:

„Ei tea isegi... Või minul mõni kodu on? Eks näe, kui kaugele täna õhtul jõuan... Seal mul ka kodu...”

„Kas sa kuuled!” imestas Katre viisakuse pärast, endal aga süda teise vastu külm. „Siis on küll paha!”

„Jah, ega ta mõnus ole...”

„Kas olete siis mõni reisija — või nii...? Mõni kaubamees õige või? Kott sää-rane teil seljas...”

„Tõdapidi peaaegu küll.”

„Jaa-ah. Noh, siis küll jah. Käisite ka laadal kauplemas?”

„Niimoodi jah. Too on mu amet. Muudkui ühelt laadalt teisele ja vahetevahel ka linna — kauba järele. Niimoodi jah. Elu on ka see, kui soovite.”

Ja võõras naeris, kaunis mõrult ja väsinult.

„Jah, eks ta ole raske igaühel...” ohkas Katre. „Ilma koduta on aga veelgi raskem. Noh, aga kaupmehed teevad selle eest jälle kõvasti raha sisse...”

„Hehee, jah!” urises võõras naerda. „Teevad küll, jah! Kui sul kaup pambuga seljas ja endal lombak jalga all — rikkaks sa sellest lähed, oi jah!”

Vaigiti ja sammuti pikkamisi edasi — üks loopides oma vasakut jalga, teine vaevaliselt liigutades oma põlvekesi.

Pimedas metsas karjatas kuskil öökull, tuulehoog tuli ja kõsistas mändide lad-vus. Lõhnas raskelt sügisene mets — imaralt, aga meeldivalt. See lõhn oli niiske, kuid armas ja rahustav. Ja pimedus, joodetud sellest lõhnast, oli pehme, usal-datav, otsekui oma hõlma avav.

Ragisesid sammud liival. Astuda oli palju parem kui seista — nii tundsid tee-käijad. Mets ja pimedus kutsusid edasi.

Viimaks lausus jälle Katre — teda suutis teise saatus juba veidi huvitada:

„Ja kuhu siis te nüüd lähete?”

„Eks Mõlkjärvel ole homme jälle laati!” urises kaaslane. „Sinna tüüringi. Kuhu mujale.”

„Mõlkjärv ju siit mõni paarkümmend kilomeetrit!” imestas Katre. „Egas te sinna ometi puhkamata jõua minna!”

„Küll metsas puhkan,“ turtsas jälle kaaslane. „Ja öö on pikk — nüüd... Ehk mõni teeveerne maja laseb ulualla. Aga kui ei lase...“

„Mis te nüüd, kulla mehekene...!“

„Mis seal ikka... See mul harilik asi. Kes see sihukest hulgust sisse tahab lasta...“

„Noh, aga talvel...?“

„Talvel on krõbedam. Ega siis saa nii laialt ringi luusida. Tuleb linnas kükitada — kartuleid küpsetada ja lävesid kulutada — vahest mõni preili-prouakene ostab jupi odavat sitsi või paari sukki... Jaa-ah...“

Jälle vaigiti.

Ragisesid sammud.

Siis algas võõras ise:

„Siinpool kandis on mul üks sugulane. Tahan ta üles otsida. Möödamannes. Vahest sealt saabki mulle täna öömaja...“

„Ahah... No vaat... See kulub teile ära küll...“

„Ma arvan kah! Kandam pole kerge. Ja kui sa juba mitu ööd pole saanud korralikult konte välja sirutada... Tänan väga!“

„Muidugi... Aga millega te siis kauplete?“

„Ah, niisama pudi-padi... Sugu riiet, sugu odavat pesu, iluasjakesi... Kõike, mis nüüd maalgi moodi hakkab minema. Jah. Aga rikkaks sellest ei saa minna. Kaupmehi rohkem kui ostjaid. Ja mul kaup pealegi haigel jalal...“

„Kas mõni õnnetus või?“

„Sedamoodi kah. Teenisin varem laeval. Ajasin ilmatut raha kokku. Aga me-remeeste asi — kui saadud, siis ka joodud. Hehehe! Kord purjuspäi kukkusin ülalt masti otsast alla — praksti! jalakene katki ja veel muidki asjakesi... Läbi! Ja rahasenti ka mitte kustki võtta. Kindlustusi tol ajal veel ei olnud. Vaat sest-saadik longin pealegi maailmas ringi. Kõike on proovitud. Aga õiget vedu enam ei võta.“

Katre süda põksus äkki — imelikult!

„Või nii... või nii!“ kogeles ta ruttu. „Või nii... sa armas jumal küll seda õnnetust!“

„Jah, õnnetus ei käi kive-kände mööda. Aga oma süü kah — kes käskis juua! Ainult ma ütlen: katsu sa merel muidu! Tol ajal veel pealegi. Kõva komme oli. Algul ajasin vastu, aga kuhu sa ikka pääsed...“

„Jumal hoidku, jah...!“

„Niimoodi on need maailma asjad... Kas teate mulle ütelda, palju siit veel Karistele on? Vanast ajast mul meeles — peaks siinsamas metsa taga olemagi.“

„Ah jah... jumal, jah... Siinsamas metsa taga see ongi, jah...“

„Viimati lähete isegi sinna...?“

„Taevane jumal, jah...“

„Mis teil viga? Ära väsisite või?“

„Taevane jumal, jah! Ma istun veidi siia kraavipervele, tõmban hinge... Sa armas jumal...”

„Istuge jah, ma ka puhkan veidi jälle jalgu. Siis läheme jälle üheskoos. Teil ka see tervis enam pole vist suurem asi...?”

„Ega ole jah, kulla laps! Ei ole! Sa armas püha jumal!”

„Kas nii paha on? Vahest ma aitan kuidagi...?”

„Ei ole midagi! Ma ennegi veidikene istun ja olen vait... Püha kallis jumal!”
Eit istus kraavipervel, käsi surutud südame kohale. Võõras laskus ta kõrvale ja kuulas imestusega ta hingeldamist.

Viimaks kägises eit:

„Kes see sugulane siis teil Karistel on?”

Ja endal nii imelik hääl, et võõras kokkus!

„Ah kes...” venitas mees, teadmata, mis teisega on. „See peaks mu vana tädi olema... Tal oli maja selle tee ääres... Nüüd mulle tuleb meele — siit vahest kilomeetrit kolm...”

Eit oigas — ei tea küll millest...

„Kas on väga paha ikka?” päris mees, veidi hirmugi tundes. „Teil vist süda pole korras, jah. Teil oleks vaja palderjani võtta. Jah. Vaat kui koju jõuate, siis kui on käepärast, võtke. Ennegi, kas te Katret tunnete, Katre Anipaju? Kas ta veel elab?”

Äkki kostis eide nutukisa:

„Ruudikene, lapsekene! Kas sa mind ära ei tunne?! Oh, pojukene...!”

Mees oli vait, kui nuiaga löödud!

Aga eit nuttis ja naeris:

„Ootasin sind, lapsukest! Kaua ootasin! Ei kustki tulnud! Ei kustki! Ei kippu ega kappul! Aga vaat kunas sa tulid! Vaat! Lapsukene! Õigel ajal tulid! Tädi matma tulid! Mul kirstki juba tellitud!”

Mees vaikis veelgi.

Ja tädi jätkas, tulvil õnnest:

„Uni! Unel oli oma tähendus! Oli! Aga teisiti kui meie, surelikud, seda mõistame. Teisiti! Jah! Ilm läks pimedaks ja tuli vanadus... Õigus! Aga koputaja — koputaja polnud surm. Ei! Koputaja oled sina — Ruudikene! Mis mulle nüüd surm!” Ja eit naeris kõhinal. „Mis jõuab nüüd surm mulle teha! Surm, kus on su astel, põrguhaud, kus on su võimus?!”

Viimaks sai õepoeg vahele ütelda:

„Tädi, siis sina ise oledki! Taevake, jah, vaat kogu aeg oli nagu sihuke tundmus, et ... Võhivõõra inimesega ajasin säärast juttu, seletasin oma asju... Ime küll! Vaat süda tundis ära! Eks sa siis nüüd kuulnud, tädi, mis sinu õepojast on saanud...”

„Miljonär, jah!” naeris tädi. „Suur kuulus miljonär Ameerikas!”

„Mis miljonär...?”

„Nojah. Nii ma kogu aja, rumal, mõtlesin. Aga see oli kõik niisama — tühi vaimunärimine!”

„Kena miljonär...” venitas õepoeg kurvalt.

„Ei ole midagi!” kõhistas tädi. „Vaat Ruudikene, peasi, et sa tulid! Ja nii õigel ajal! Uni, uni oli see, mis su siia tõi!”

Ja katkendlikult jutustas tädi oma unenäo.

„Koputaja oled sina!” kordas ta. „Ja mis minul nüüd viga surra!”

„Tühi jutt,” ütles õepoeg. „Ei sure sa veel kedagi!”

„Võib-olla, et ma nüüd veel ei sure kah!” hõiskas eit. „Võib-olla! Uni ei nõuagi seda! Uni ütles, et koputaja tuli, — ja ma ärkasin. Sellega oli lõpp! Ja kui ma surengi — ega surmast pääse, ükskord tuleb ikka minna —, aga siis on see üsna teine asi!”

Ta tõusis äkki erkalt üles.

„Lähme nüüd, Ruudikene! Ma keedan sulle suppi ja teed ja lasen mune pannile. Tea, kunas sa oled söönud! Sa kallid taevane jumal — seda rõõmu, seda rõõmu!”

Ja justkui noor neitsi hakkas ta kodu poole ruttama, nii et lombak talle järele ei jõudnud.

Teel vadistas eideke:

„Nüüd on sul kodu, Ruudikene! Tea nüüd seda! Nüüd võid sa siin oma kondikesi sirutada niipalju kui tahad! Küll meie läbi tuleme! Ja kui ma suren, siis matad mu ilusasti ja hakkad siin üksi elama. Ega sa ju veel väga vana või olla. Ei tea, kas viiskümmendki täis oled?”

„Viiekümne kolme olen,” vastas õepoeg puhkides. „Aga peale jala on mu tervis veel üsna kõbus.”

„No muidugi. Sa ju veel kogugi järele tugev mees. Ega seda jalga jumal teab kuhu vaja ole. Küll saad hakkama veel kõigega.”

„Tööd võin veel teha igasugust, kui aga sobib,” oli vastus. „Ainult mina, mait, ise armastan hulkuda, tead, meremehe asi. Ei püsi paigal. Toopärast ma ka kauplen. Kirun küll seda ametit, aga teist ka pole tahtnud. Iseasi, kui just sihuke pesakene kuskil metsaservas...”

„No vaat! Õige jutt!” kiitis eit. „Siin on nüüd sinu kodu — ja asi aetud! Siit võid sa kaupleva ka minna, lähemale. Ja minu seasulu, katuse ja korstnagi võid vahest parandada!”

„Too nüüd mõni asi...”

„No vaat! Ja kui minu tunnikene tuleb, siis...”

„Äh tädi, ei sure sa veel niipea...”

„Kui surengi, kel sellest hirmu! Jah! Vaat Ruudike, seal mustabki juba mu maja!”

„Ikka vanal kohal...”

„Ikka, ikka pojakenel!”

Hütis, kui tuli süüdatud, silmitsesid nad teineteist. Üks oli viletsasti rietatud vana mees, nägu habemetüügastega kaetud, silmaalused väsimusest mustad — vägagi kahtlane tüüp sellele, kes teda ligemalt ei tunnud; teine oli vana küürus eidekene, üsna inetu juba oma kortsudega ja luiste põskedega.

Kuid mehe näojoontest tundis eit ära oma õe. Ja tädi meenutas vanamehele ilusat noorusaega selles hütis.

Mõlemate silmades aga oli midagi sooja, kirkast ja pilkudes vastastikune tänu.

Oli neil sel ööl veel palju rääkimist, enne kui said puhkama. Ja suppi söödi ja teed joodi ja munadki löödi pannile.

Alles ao tulles jäädi Katre hütis magama.

Agaga oli see uni üsna teissugune — Katrele ja ka ta õepojale — kui endistel öödel oli olnud.

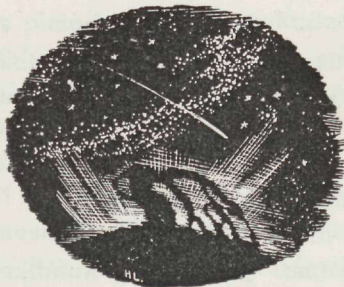
Ja kui Katre paar päeva hiljem läks kirikualevikku, astus ta Kummitsa poole sisse ja lausus:

„Müü minu kirst kellelegi ära, Taavet. Kui kellelegi vaja tuleb.“

Kummits oli miljonäri kojutulekust juba kuulnud, kuid teeskles:

„Võeh, eks sa kuule! Noh, kas taevas ei võetud tellimist vastu või?“

„Tollega on veel tsipa aega,“ vastas Katre. „Ma elan enne veel mõne päeva. Mul nüüd õepoeg kodus. Küll tema mu õigel ajal matab.“

Raamatu sünd

Paber

apseeas — kui elu näis ainus valtser —
 Ka paberivalmistust kujutlid nii:
 Onu käruga karjub: „k-o-n-t-e, k-a-l-t-s-e!”
 Ja puistab kopikaid margapuu viik.

Kuid mis edasi, see oli tsipake udune:
 Tuhkatriinud annavad kätele tuld,
 Kaltse kleepides liimiga seni, kui uudne
 Saabub kuidagi kaltsudest paberirull.

Ja ei mõelnud, hullates muretus mängus
 Või õhtuti neelates „Tuhatüks-ööd”,
 Et paberi teekond algab ju männikust,
 Et siin vennastub sule- ja metsatöö.

Kas nüüdki sa, — maha kui jalutad rasva
 Me kodumaa metsades, — mõited kas, et
 Su vaimu kõrval ka paber siin kasvab.
 Jah, paber on neitsipõlves mets.

(Sest paberit, valmistet linastest kaltsudest,
 Jõuab tarvitada vaid tõusik või lord.
 Muusa, peeni kombeid korraks taltsuta,
 Laula sest, kuidas valmib lihtsem sort.)

Ah, kaua on tarvis käia ja töönda
 Ja palju on tarvis käsi ja pääd,
 Kuni kriitik su värsside puhul võib öelda
 Oma kõrgeautoriteetse „mää, mää”.

Mets raiut ei kõlba ju kohe paberiks,
Sest enne peab täitsa tast kuivama vaik —
Ja ajapikendust annab vabrik:
Terve aasta puu lamab, laasit ja vait.

Siis mees jälle kiini või kirvega vihub,
Sest tüvelt peab lahkuma viimne koor;
Ja nüüd ta fakiirlikult kuivanud ihu
Vaimu võimu käsutusse viib voor.

See purustab pihuks, see purustab põrmuks,
Ja pulbriks rusustab kivi ja kruus
Ja jahvatab, pleegitab hollandri põrgus,
Et sündida puumass võiks mühavast puust.

Kuid nõnda jahvatet puumassi-ainele
Peab keedetud lisanduma tselluloos,
Et mõlemad ühiselt — mees ja naine —
Saaksid vedelaks paberiks ühtumishoos.

Nüüd omakord algab keemiku käitis
Ja — aatomeid kõites kui ridu mu riim —
Neile kahele lisandub kunstlik täidis,
Nii näiteks — kloor, kaoliin ja liim.

Siis värvi ja pese ja silenda massi,
— Sest eestisest suurem mateeria jonn —
Enne kui ametlik paberimasin
Ta vildistab selleks, mida ta on.

Kalandrite vahel paberipangad
Saavad läiget — silendub halvemgi sort.
Siis alles lõpmatut paberikangast
Võib haarata lõpmatu kaubaeksport.

Ei taevasi sulle ma seleta tähti,
See vaid sendise poogna sünni taust.
...Kõik, mis edasi tuleb, on vähem tähtis:
Nii sorteerim ja paking ja kaal ja kaust.

Kuid enne kui rütmid meid viivad edasi
Ja teise päätükki siirdub laul —
Mõelgem vennale masina taga ja metsis:
„Seis! Joondu! Ja tööle anda au!”

Laul keskea lemmest

Berliini askelduses, kuhu
lõi välguna mu valu suur,
jäi Sinust mõrkjas maitse suhu,
ja meele — mõni tantsutuur.

Kui kaugete merede laine
mind hõljutas armastusluul.
Mind tõstis ja langetas naine
kui tüürita purjekat tuul.

Lund sügis varsti puistab silma
ja tardumust mu hinge — aeg.
Kes olnud üksi siin maailmas,
sel mõttetuks jääb eluvaev.

Kuid kuupaistes ööna Sa helgid
ja terendud lõpmatuil teil.
Su päevade kutsuvad telgid
ja keha Su taevalik leib.

Lemb küpse naise, teadlik teedest,
lemb, mida lahutab vaid surm —
Sus tõuseksime noorusveedest
nii nagu kevadine nurm!

Mu süda on kinni ja lukus.
Tean: võti Su kätte on ant.
Sa piiratud kindluse hukus
veel oleksid päästev dessant.

Kord ärkad...

Kord ärkad teadmises, et kõik
mis tegid seni, oli vale,
et arust targem verehõik
ning põlat nooruslemme sale.

Taas maisi armastad sa käike:
kuis lõhnab hein, kuis maitseb õun!
Ja üksnes ristitütar väike
võib sulle anda õiget nõu!

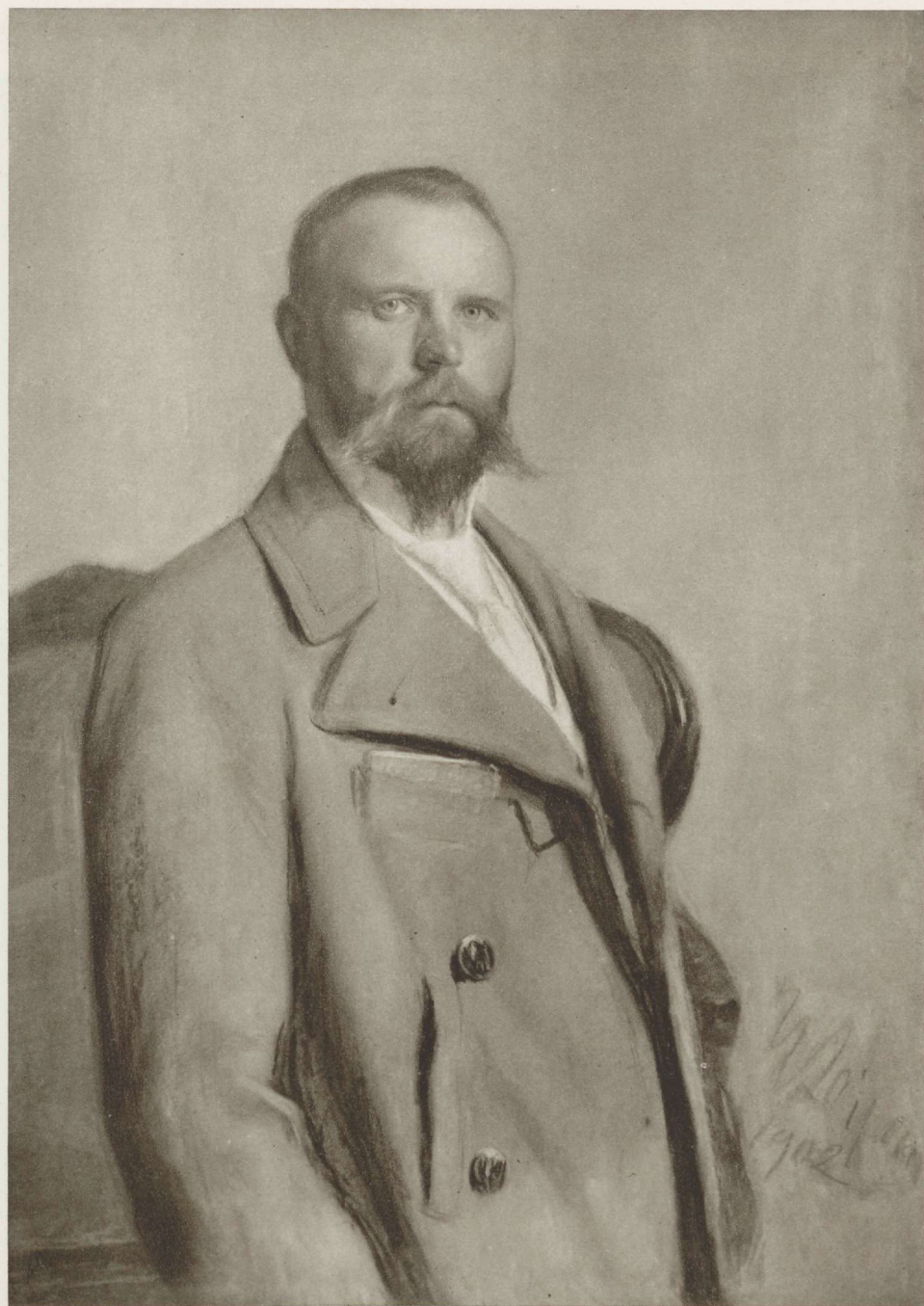
Sa aina imestad, et reetsid
nii hingemaetud kodumaad,
et aastaid piiri taga veetsid
ja veelgi üksi olla saad.

Nüüd vihkad paberlikke tähti.
Ja ammu porri tallat pilt,
pilt ajast, kui sus armsat nähti,
on sinu tuleviku silt.

Ja ulmad, unistuse majad,
on lapsemälestusi täis.
Ja äkki kõike seda vajad,
mis ammu ületatud näis.

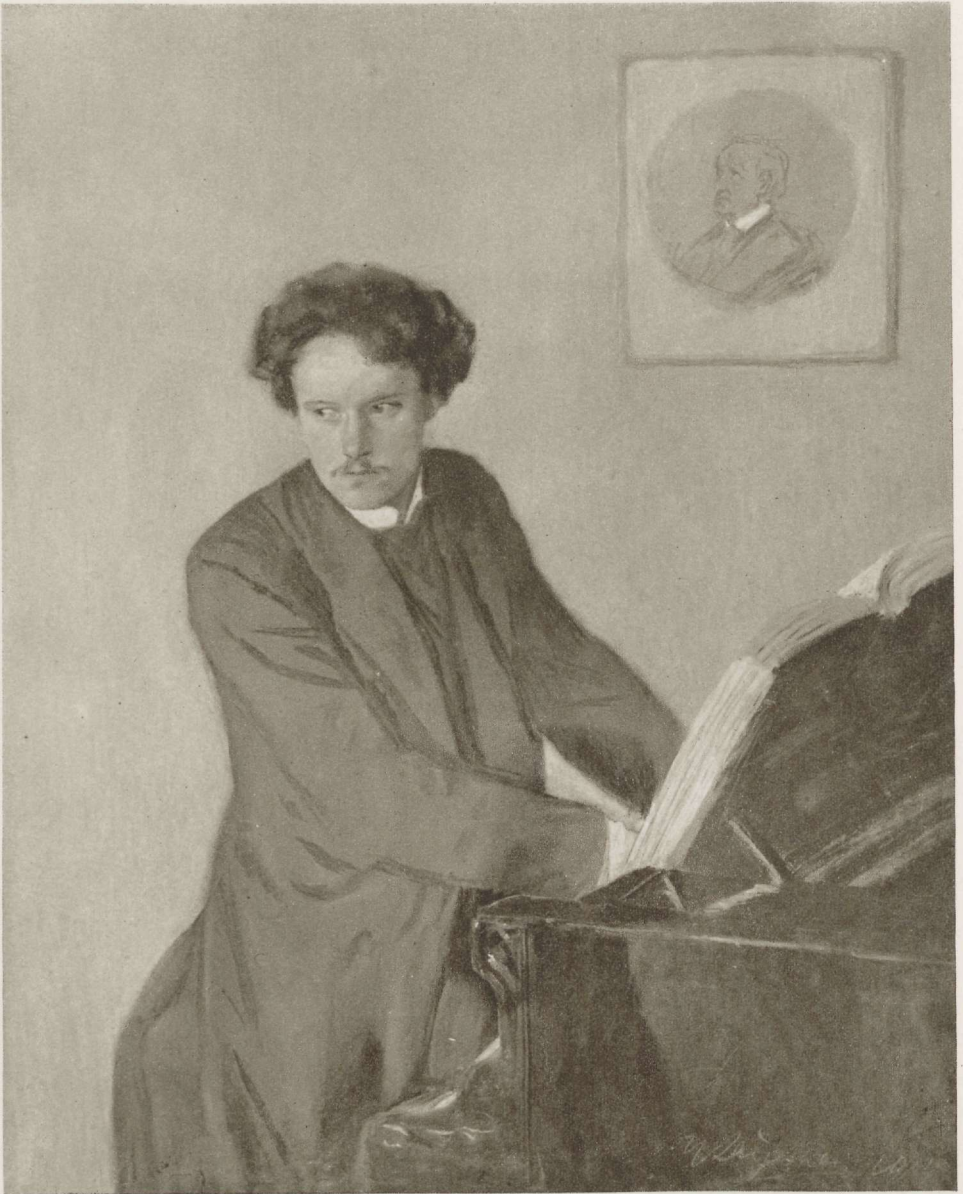
Sind miski võimsalt tõstab üles,
Sa'i tea, kas langus see või lend —
Kuid ema — taevaks saavas — süles
näed veel kord sündinuna end.

Ants Laikmaa: Autoportree (pastell, 1902)

L'artiste par lui-même (pastel, 1902)

Ants Laikmaa: Otto Hermann portree (pastell, 1904)

Portrait du compositeur Otto Hermann (pastel, 1904)

Ants Laikmaa

1

öödunud ja käesoleva sajandi murdjoon tähistab selget piiri kahe põhiliselt erineva ajastu vahel eesti kunsti arenguloos. Sealpool meie kunsti ennekodumaaline järk, kunstnike tegevusperiood välismaal, siinpool kodumaaline kõigis ta mitmepalgelistes avaldustes. Sealpool väljapaistvaima suurkujuna Joh. Köler, kes lõpetab oma elutee läinud sajandi viimsel aastal, siinpool esimesena domineerimas Ants Laikmaa, kellele langeb erandlik au olla oma maa rahvuskunsti pioneeriks, kunsti ühendajaks eesti rahvusliku kultuurieluga, kunsti lülitajaks kodumaalistesse kultuuritaotlustesse. Nii tähendab Ants Laikmaa nimi eelkõige eesti kunsti argonauti, kunsti kuldvillaku koju-toojat, kodundajat ja arendajat. Selles seisneb ta erandlik tähtsus meie kunsti ajaloos.

Ants (Hans) Laikmaa, kuni 1935. aastani Laipman(n), on pärit Läänemaalt — Vigalast, kus ta sündis 23. aprillil (5. mail) 1866. aastal jõuka ja oma aja kohta võrdlemisi haritud ja avara silmaringiga taluniku pojana, kes üle veerandsaja aasta pidas mitme valla kirjutaja ametit. Vana Laipmann — samuti Ants — oli poisikesena kohaliku kõstri juures koolis käinud, siis Haimre mõisa „suurproua“ juures „viksteenrina“ (pikolona) teeninud ning

seal mõndagi näinud ja tähele pannud. Palju oli ta õppinud lisaks veel oma vanemalt vennalt Jürilt — kooliõpetajalt, kes oli hariduse saanud Vigala õpetajate-seminaris Jädiveres.

Ei olnud harilik külanaine ka kunstniku ema Leenu, neiuna perekonnanimelt Redlich. Mõisas käies ja mõisalaastega mängides oli ta noores eas saksa keele ära õppinud ning omandanud paremad elukombed. Ta oli oma kasvatuses ja ümbruses koht haruldaselt peenetundeline ja andekas, eeskujulik ema ning perenaisena talu hing. Talu ise oli küll rendikoht, kuid loeti Vigalas paremate hulka ning teist põlve asus seal Laipmannide sugu. Nagu pererahvas, nii oli talugi mitmeti väljapaistev. Mitte sellepärast ainult, et ta vallahoone puudumisel vallamaja aset täitis, et seal kohut peeti ja pearaha võeti, — taluhoone ise ja tema elanike eluviis olid märksa teissugusamad kui mujal ümbruskonnas.

„Meie talule“, jutustab kunstnik oma autobiograafias¹, „oli juba — sel ajal seal nurgas esimene nähtus — harilike külmade talukambrite otsa paar elutuba ehitatud, kus pottahi sees oli. Majal oli siis ka korst-*peal*. Tubades kuskilt mõisaoksjonilt saadud punapuust toolid ja kummut. Ei küpsetatud jõuluvorste enam tahmastel kerisekividel ega pannkooke paja põhjas. Tehti ka juba jõulupuud, mis oli tol ajal ainult *sakste* asi.“

Veel teisigi „saksakombeid“ tunti Laipmanni talus: joodi kohvi, söödi linaga kaetud laualt ning noad-kahvlid kuulusid seal igapäevaste lauanõude hulka. Üldist pilti pererahva kultuurihüvedest ja ilumeelest täiendasid tagatoas, isa kirjutuskambris, seintel ripuvad kullatud raamides värvilised gravüürid, omandatud niisama ühelt mõisaoksjonilt nagu mahagonipuust mööbelgi.

Maja sisemusele vastas talukoha väline külg. „Meie koha ilu,“ kirjeldab Laikmaa, „seisis, nagu Vigala mehel kunagi, eeskätt tema heas maas, millest läbi jooksid sagedased ojarahud kõverate käärudega ning rohu- ja lilleaasadega. Suuremat ilu pakkus juba kõrgete kallastega Sääla jõgi, mille ääres meil Sääla mõisast renditud oli osa maad — põldu ning karetit. Jõe iluga võistles lähedane mets — kõrge laanesarnane Paiba kuusik oma ränga (tiheda padriku) ja *salateedega*. Siin käisin — juba seitsmendast aastast saadik — karjas, siin kõlavas kuusikus õpetas ema meid *huilgama*, siin kõrge metsa hämaruses vahel kännu otsas istudes jutustas ta meile oma salapärasemaid muinasjutte ja lapsepõlve lugusid.

Talu aga seisis kesk lagedat, aedadega üksteisest lahutatud põldude — *kolmandeste* — vahel, ainult *toaotsast* piiratud suurepoolse õunapuuaiaga, mis ridaspuudest palistatud, missugused vanaisa ja isa istutanud ning millele meie, lapsed, uusi puid vahele või juure istutasime. Õunapuudel olid ka kõigil oma nimed, — seal olid *vanaisa* ja *vanaema*, *onude* ning *isa* ja *ema* õunapuud, seal oli igal lapsel (neid oli meie isal kaheksateist) oma puu oma nimetusega: *Maie* ja *Madise*, *Anna* ja *Antsu*, *Triinu* ja *Tõnise* jne. õunapuud. Lauda taga vasikatekoplis olid reas viimaste laste — *Maie*, *Bernhardi*, *Antsu* ja *Liisu kased*.”

Oma esimese kooli sai Laikmaa, kes oli 15. laps perekonnas, vanematelt, õppides lugema ema voki kõrval ja kirjutama isa laua taga. Kaheksa-aastasena viidi ta ühes vanema õe Maie ja venna Bernhardiga Velise vallakooli, kus õpetajana tegutses

Eduard Aavik — avarama haridusega mees kui tol ajal tavaline. Muu seas ei puudunud viimasel ka kunstilised kalduvused ning esimesena andis ta Laikmaale kujutluse joonistamisest. Kahjuks pidi aga Laikmaa sellest koolist juba mõne kuu järel lahkuma, sest kõrgemale kooliülemusele ei olnud meelepärast Aaviku rahvameelne tegevus ning, tema mõjule piiri panna püüdes, anti käsk võõraste valdade lapsed, nende seas ka Laipmannid, koolist koju saata. Järgnes õppetälv Vigala köstri juures ning sealt pandi Ants ja Bernhard järgmisel uuel aastal Haapsalu linna algkooli.

See kool oli, nagu tol ajal kõik linna-koolid, kõva saksastamise surve all ning juba teisel koolipäeval said mõlemad vennad seal esimese karistuse — eestikeelse tervitamise eest. Ei vastanud see kool seega ei noorte Laipmannide ega nende isa soovidele ning varsti viiski viimane pojad üle Lihula algkooli, kus oli õpetajaks tuline rahvuslane, kirjanik Jakob Pärn. Kuigi see kool samuti saksluse survest vaba ei olnud, leidis Pärn siiski võimalusi oma õpilastele üht-teist edasi anda, mille avalik õpetamine oli keelatud. Säärastest õppeainetest oli tähtsaimaks just eesti keel ning selle õpetamisele pani Pärn erilist rõhku, ehk küll tal selle tagajärjel mõndagi halbust tuli üle elada. Peale muu õpetas Pärn mõlemale Laipmannile ka yajalisel määral ladina keelt, mis võimaldas neile sealt koolist lahkudes pääseda Pärnu gümnaasiumi, kus Vigalast M. J. Eisen juba ees oli. Pärnu gümnaasiumi jäi Laikmaa neljaks aastaks — 1884. aasta lõpuni. Siis üks vahejuhtumine — tänavakaklus, millest Laikmaal ühe noorema koolivenna kaitsjana ulakate vastu osa tuli võtta, sundis teda ka sellest koolist enne lõpetamist välja astuma ja edasiõppimiseks uusi võimalusi otsima.

Vana Laipmann viis nüüd poja Tallinna. Siin ümber vaadates saab ta kokku tuttava riigiametnikuga, kes soovitab noormehe kooli asemel riigiteenistusse panna — neil „Toompeal“ (nii nimetati lühidalt kubermangu valitsuse kantseleid) olevat just va-

Ants Laikmaa: Portreejoonistus (süsi, 1896)

ba koht saadaval. Isa jääb nõusse ja hakkab Antsule peale käima, et see koha vastu võtaks. Ent viimasel silmapilgul, juba Toompea lossi suure võlvkäigu alla jõudes, asub poeg lõplikult eitavale seisukohale, pöörab kannapealt ringi ja pageb isa maha jättes Toompealt alla ja siis Paldiski maanteed mööda linnast välja.

„Kui ihu soe ja pea märg,“ jutustab ta oma autobiograafias, „peatusin vähe, pöörasin silmnäo jälle Tallinna poole, mis seal laia valge lumelageda taga rahulikult ning uhkelt seisis oma kõrgete, võimsalt ülespoole tükivate tornidega, ja pöördusin pikkamisi nende poole tagasi. Sain Rootsi kantsile, vaatasin Harjuvärava mäelt. Siis astusin all-linna. Vaatlesin kaupluste aknaid, mis siis harvad ja alles väikesed olid. Brandti raamatupoe akna taga peatusin kauemalt. Oli siin ju esimene meie raamatute ladu — väike ja näotu, nagu mõni praegune alevi piimapoeke. Seal akna taga seistes näen äkki aknapeegelduses oma seljataga isa õnnest säravat nägu. „Noh, Ants,“ ütleb, „kuhu kooli siis tahad minna? Mul aeg ju kojumineku peale mõelda.“

Nimetasin selleaegset heas lugupidamises seisvat, aga kallist Lajuse eraning pangsjonikooli, kus eeskätt „kõrgemate“ pojad õppisid ja kostil olid. Isa kohe nõus, muudkui läksime sinna. — Oli kodus pärast rääkinud, et oleks seal ka tuhat rubla semestrist kooliraha nõutud, tema oleks seda maksnud. Ta oli nimelt kartnud, et ma olin *raudtee alla* läinud.“

Lajuse saksa erakool Tallinnas jäi Laikmaale viimaseks üldhariduslikuks kooliks ja ka seda ei õnnestanud tal lõpetada. Ema, tema „koolihinge“ surm, kutsus Laikmaa varsti koju, kuhu ta omaenda sõnade järgi mõneks ajaks „kõlkuma“ jääb. Siin satub talle ühel päeval juhuslikult kätte raamat, kus on toodud andmed Venemaa kõigi kõrgemate õppeasutuste kohta. Sealt leiab ta ka Peterburi Keiserliku Kunstide-Akadeemia, saab kujutluse sellest kunstikoolist, tutvub vastuvõtutingimustega ning otsustab selgusele jõuda, kas tal on võimalik sinna õpilaseks pääseda. Asja pike-

maks edasi lükkamata küsib ta isalt veidi raha, et Peterburi sõita „kohta vaatama“ ning 1886. aasta suvel saabubki 20-aastane Laikmaa Vene pealinna.

Akadeemiasse astumisest ei tulnud seekord küll midagi välja: Laikmaale selgus, et selleks on tarvis palju suuremat ettevalmistust. Pöördudes ses suhtes nõuküsimisega Peterburis asuvate kunstnikekaasmaalaste, professorite Jul. Kleveri ja Joh. Köleri poole, leidis ta esimese poolt õige lahkete vastuvõtmist, Köler aga, kelle kui eestlase nõule ja abile ta iseäranis lootnud oli, suhtus ta kavatsusele võrdlemisi külmalt ja skeptiliselt ning rõhutas eeskätt seda, kui raske on kunstniku elupüüd ja kui palju selleks saamine raha nõuab.

Oli aga veel teinegi põhjus — väga omapärane, mis seisis takistusena ees kunstiõpingute otseseks alustamiseks Peterburis. Laikmaa oli vennale Bernhardile, kes isa ja kohapidamise sunnil abiellus, lubaduse annud tema asemel väeteenistusse minna ning see lubadus ootas juba mõne kuu pärast täitmist. Nii pöördus ta hilissügisel koju tagasi, ent viibimine Peterburis polnud möödunud talle kasuta. Ta oli J. Kleverilt saanud tulusaid nõuandeid ja juhatusi kunsti alal harjutamiseks ning Vene pealinna rikkalikke kunstimuseuse vaadeldes arendanud ja avardanud oma teadmisi kunstist, millest tal seni oli olnud peamiselt vaid raamatute järgi saadud ettekujutus.

Koju jõudnud, seisis Laikmaal peagi ees oma lubaduse täitmine ning kui isa seda keelata püüdis, tekkis neil lahkuminek, mille tulemuseks oli, et Laikmaa ühel hilisel tuisusel õhtul isatalust välja astus ja jala Haapsalu poole sammus, vend aga sinna hobusega järele tõttas. Haapsalus võetigi Ants Laikmaa venna asemel ja koguni venna nimega väeteenistusse vastu ning saadeti Peterburi, kus teda suurvürst Vladimir Aleksandrovitš kui sirge, pika kasvuga noormehe nekrutite üldisel jaotamisel määras ratsakaardiväkke — kaardikürassiiride 1. kavalergardide rügementi.

Kaua ei saanud Laikmaa oma hiilgavat

Ants Laikmaa: Tšerkessi poiss (õli, 1899)

mundrit kanda, kui õnnetus ratsaharjutustel — jala murdmine — tema esiteks ligi pooleks aastaks haigemajja viis ning sealt aastaks kodumaale paranduspuhkusele. Parandusaja veetis Laikmaa koduõpetajana Vanamõisas Haapsalu lähedal, kust ta uuesti teenistusse minnes juba Moskvasse satub, sealt Možaiski ja Borodino väljadele manöövritele ning siis 1889. aasta sügisel ühes 1. Leibdraguunide rügemendiga edasi Tveri linna. Kuna neil kestvail ja raskeil rännakuil eelmisest vigastusest veel nõrk jalg uuesti kannatada saab, määrab arstlik komisjon mõne aja pärast Laikmaale teist korda aastase paranduspuhkuse, mille ta samuti koduõpetajana, seekord Seljakülas, mööda saadab ning millele järgneb juba lõplik tegevast teenistusest vabastamine. Nüüd oli Laikmaa jälle iseenda peremees, ise sihi määrajaks oma saatusele. Ent Peterburi, kuhu ta nüüdki uuesti sõitis eesmärgiga alustada kavakindlaid kunstiõpinguid, võttis teda niisama ebalahkelt vastu nagu varemalki: kunstide-akadeemiasse astumine ei õnnestunud seegi kord. Tuli otsida teisi teid, teisi sihi poole viivaid võimalusi.

Kord varemalt oli Laikmaa ühest saksa ajakirjast lugenud Eestist pärit saksa maalikunstnikust Eduard von Gebhartist ning teada saanud, et see on õpetajaks Düsseldorfis kunstiakadeemias. Kui nüüd Peterburis soodsate õppevõimaluste leidmine õnnestuda ei tahtnud, otsustas Laikmaa katset teha pääsmiseks mainitud kunstkooli. Ta kirjutab Gebhardtile kirja, lisades juure mõned oma joonistused, ning palub selgitada, kas peaks teda Düsseldorfis akadeemiasse õpilaseks vastu võetama. Vastus saabus jaatav.

Ehk küll vahekord isaga sellest ajast halvaks oli muutunud, kui Laikmaa vastu viimase tahtmist väeteenistusse astus, saatis ta isale siiski kirja, kaasa pannes prof. Gebhardtilt saadud telegrammi, ning teatas oma tahtmisest Düsseldorfis õppima minna. Isalt tuli vastus, et ta nõus on poega selles aitama, kui see vaevaks võtab enne välismaale minekut kodust läbi tulla. Täites isa soovi sõidab Laikmaa koju,

kuid leppimise asemel sünnib uus lahkumine ning poeg asub üksi omal jõul oma tahte teostamisele.

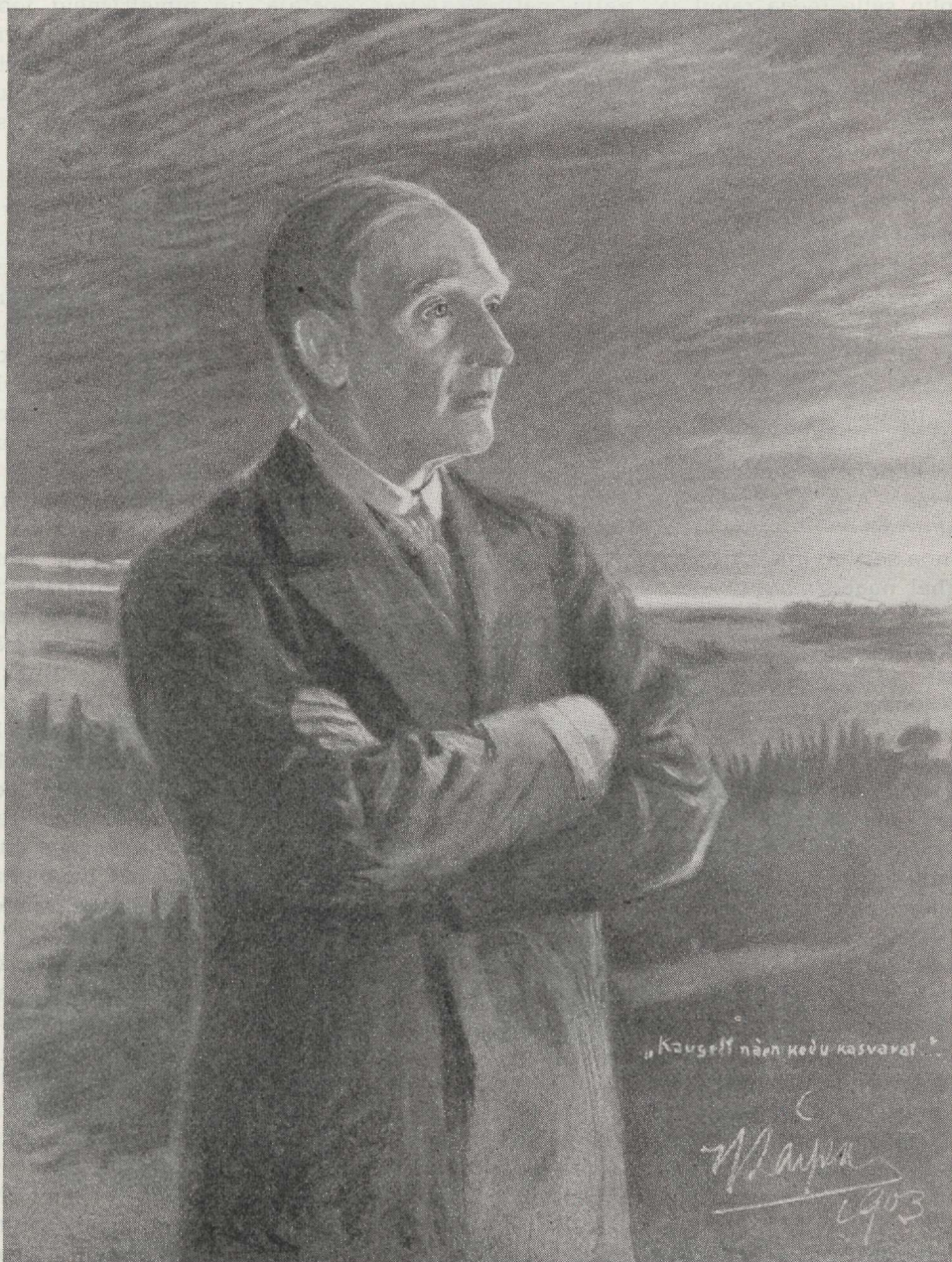
Sellest jutustab ta ise järgmist:

„Oli mul varem isalt saadud rahast nii palju järele, et sellega välismaa passi võisin lunastada ja jäi veel nii palju üle, et saada oleksin võinud ka raudteepileti kuni Rheinini. Aga see oleks olnud nagu kihutamine pimedusse. Otsustasin sellepärast sinna jala üle elada. Ning nii tegingi.

See oli sügisel 1891, kui teele asusin. Sõitsin esmalt raudteel kuni Tartuni, veetsin seal paar päeva lõbusalt üliõpilaste, endiste koolivendade seas, siis sõitsin edasi Riiga ning veetsin ka seal paar päeva. Siis oli otsus küps, sealt jala minema hakata. Seltsimeestele ma oma nõust ei rääkinud, ütlesin ainult, kui nad mind vaksali saatma tahtsid tulla, et ma saatmist ei armasta ning marssisin välja vastu sügisest kottpimedat ööd. Saatsid mind ainult Miitavi kivitee-äärsete suvilate õuekoerte jämedad hauked.

Ees polnud mul vähem kui 2.600 versta. Mõõtsin sellest maha iga päev oma 50, 60 kuni 70 versta — nii kuidas vaatlemisi oli või viivitusi juhtus või ilm vahel parem või halvem oli, teed edendas või takistas. Alguses tarvitasin suurt maanteed; kui see aga igavaks kippus, tõmbasin kaardile tee ette ja kõndisin seda mööda otsemalt ja huvitavamalt. Nii mõõtsin kuus nädalat iga päev hommikust õhtuni, sammusin läbi lugematud külad ja pika rea linnu, rändasin üle mägede ning orgude, sõudsin üle hulga jõgede ja — lohutav uhke tunne oli rinnus, kui ühel ilusal varasel hommikul kõrge mäe langult mu silme ees avanes lai siniudusse uppuv labamaa, keskelt läbi lõigatud looklevast hõbelindist. See oli Rhein!

Ei olnud see teekond kõige kergem: sügiseseid, sagedasti külmad vihmased ilmad ja porised teed, õöl kütmata ulualune, hommikul tihti märjad riided jälle selga. Juhtus ööpaigaks kallis koht, rändasin edasi ja puhkasin teeveerul mõne puu või põõsa all. Raskusi suurendasid maakingsepa tehtud tublid kingad, mille kõvad ka-

Ants Laikmaa: „Kaugelt näen kodu kasvavat...“ (pastell, 1903)

pid jalakannad katki hõõrusid, — jalgade parandamiseks polnud aga aega. Kuid lõpul olin selle teega rahul ja palju, palju võitnud: palju harutanud, lahti sõlminud, mida muidu nii kergesti lahti sõlmida poleks suutnud sellest, mida seni kool ning kasvatus (ümbrus) uduna mu ümber olid mässinud.”

2

Düsseldorfi jõudnud, ei olnud Laikmaal enam täit kaht taalrit taskus, ent tänu pikale rännakule ei tunnud ta end Saksa maal päris võõrana. Katsed teenistust leida ei õnnestunud algul siiski mitte. Küll oldi nõus teda kui vene keele ja olude tundjat ühe ajalehe toimetusse teenistusse võtma, et aga koht tervet tööpäeva nõudis, ei olnud see Laikmaale vastuvõetav. Ainult juhused päästis ta rasket seisukorrast.

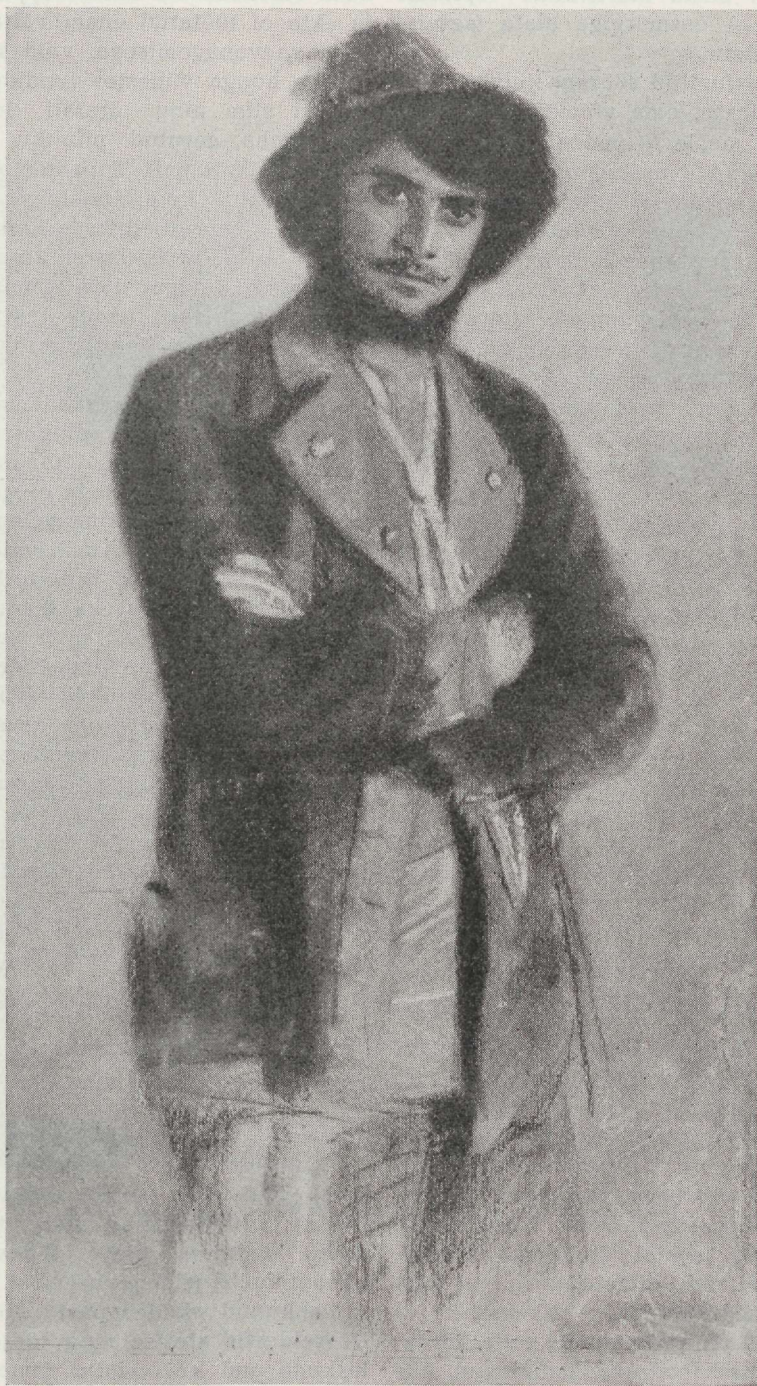
Linna serval, kus Laikmaa korteris asus, oli ühel naaberrahval ainus poeg õnnestuse läbi surma saanud ning selle isa, püüdes saada kadunust väarikamat mälestust, tellis Laikmaalt tema portree — suurenduse päevapildist. Et Laikmaal tüüriil olev ahjuta toakene oli töötamiseks liiga külm — Düsseldorfis valitses sel aastal haruldaselt külm talv, — lubas pererahvas teda töötada oma saalis. Seal oma allüürniku kunstilisi võimeid lähemalt tundma õppides, lasksid ka peremees ja perenaine ennast portretereida — juba natuuri järgi, andes kunstnikule tasuks kaheks kuuks prii korteri ja söögi. Siis tellis oma pruudi portree pererahva tuttav noor kingsepp, honorarina paari saapaid vastu tehes, ning nii suurenes mõne kuu kestel Laikmaa töötarvitajate hulk ja sellega koos ka sissetulek sedavõrd, et ta 1892. aasta märtsikuus akadeemiasse pooleaasta õppemaksu ette võis tasuda ning seal alamas joonistusklassis õppimist alata.²

Järgmisel semestril hakkas ta teisi teenistusvõimalusi otsides ajakirjadele ja ajalehtedele pilkepilte saatma. Suur ei olnud see tasu, mis nende eest makseti, kuid teadmatult ja ootamatult tõid nad oma

autorile teisel teel mõneks ajaks ainelise kindlustatuse. Prof. Heinrich Lauenstein, Laikmaa õpetaja, oli nimelt neid joonistusi nägema juhtunud (need olid signeeritud), ning lugedes säärast kõrvaltööd kahjulikuks õppetööle, autori poole küsimusega pöördunud, mis põhjusel ta seda tegevat. Saades avameelse vastuse, et seda sunnib igapäevane leivamure, oli Lauenstein ühel seltskondlikul koosviibimisel ühele rikkale mätseenikkude kalduvustega daamile kirjeldanud Laikmaa rasket elu-olu, jutustanud tema jalaränna-kust Düsseldorfi ning sellega daami südame niivõrd pehmeks teinud, et see kummalise „venelase“ heaks akadeemia kassasse võrdlemisi tähelepandava summa deponeeris, millest Laikmaale iga kuu 75 marka välja pidi maksetama.

Seda raha ei tulnud tal kuigi kaua kasutada, — raskesti haigeks jäänud isa kutsub teda juba järgmisel aastal ennast „matma“. Järgides kutset, sõitis Laikmaa 1893. aasta oktoobrikuu algul kodumaale, ent selgus, et haigus on pikaldane (vähktõbi), mis võib kesta aastaid. Täites isa soovi, teda matmata mitte lahkuda, veedab Laikmaa oma sünnikohas kaks pikka, rahutut aastat, kuni ta viimaks võimetuna vastu panna igatsusele õpinguid jätkata, Tallinna sõidab, et samme astuda ärasõiduks. Selle lühikese äraoleku ajal sureb aga isa ning maetakse tema teadmata ja juuresolekuta, sest et Tallinna saadetud telegramm teda üles ei leia.

Siiski ei saanud Laikmaa nüüdki kohe kodumaalt lahkuda. Seotuna uutest takistustest, millede seas aineline kaugeltki viimane ei olnud, veedab ta kodus veel ligi aasta ning alles siis, sõbralt laenatud reisirahaga, sõidab ta 1896. aasta kevadel Düsseldorfi tagasi — õpinguid jätkama akadeemias. Nüüd töötab ta seal veel kaks semestrit, seekord prof. Peter Janseni juhatusel kõrgemates joonistusklassides, ühtlasi aeg-ajalt eraviisil juhatuses saades prof. Ed. v. Gebhardtilt viimase isiklikus ateljees. Siis aga jõuab Laikmaa otsusele, et seda, mis talle akadeemia veel anda suudaks, ta ka iseseisvalt töötades

Ants Laikmaa: Mustlase hetman (pastell, 1903)

väljaspool kooli kätte võib saada, ning lahkub 1897. aasta märtsikuus lõplikult akadeemiast — eesmärgiga alata iseseisvat kunstnikuelu...

Millest oli tingitud säärane julgus, säärane usk endasse, oma võimeisse?

Tuletagem meele — möödunud sajandi 80-ndad ja 90-ndad aastad olid murrangulised Saksa kunstielus. Prantsuse realistide mõjul ja eeskujul oli juba enam kui kümmekond aastat enne Laikmaa õpingute alustamist Düsseldorfis Saksamaal alanud tugev liikumine akadeemiate autoriteedi ja ainuvalitsuse vastu kunstielus, akadeemilise bürokraatsia ja konservatismi vastu kunsti hooldamises, suunamises ja õpetamises. Uute ülesannetena seati kunstnikele eesmärgiks vabanemist allegoorilistest, filosoofilistest ja klassikalistest teemadest, didaktilis-patriootilistest ja literatuursetest tendentsidest ning iganenud teooriaist ja oskuseegleist. Kunstnik pidi oma loomingus lähemale astuma kaasaegsele tegelikule elule, realiteedile, elusale loodusele, — pidi leidma uued, kaasaegsele elutempole ja elumõistmisele vastava kunstilise sisu, värvid, vormi ja tehnilise käsitluse.

Mõnel määral oli see liikumine juba oma alguses pinda leidnud ka asutustes, mille vastu ta oli sihitud — kunstiakadeemiates enestes — ning toonud aja jooksul pisut värskemat õhku nende kopitanud seinte vahele, kuna üksikud nooremad ja kultuursemad õppejõud omal algatusel ette võtsid tunduvald muudatusi õppeviisides. Düsseldorfis sai sääraseks uuenduste kandjaks prof. Peter Janssen (1844—1908), kes — midu tüübiline saksa ajaloomaalija — oma kaaslastest sel alal erines jõulise püüdega elustada seniste ajalooliste maalungute kartoonlykkude ilmet tihedama lähenemisega realiteedile, värskema ja looduslähedasema käsitlusega. Kutsutud 1877. aastal õpetajaks Düsseldorfis akadeemiasse, nimetati ta algul kõrgema joonistusklassi, nn. Antikensaal'i juhatajaks, kuid varsti kutsus ta selle kõrval ellu loodusklassi (Naturzeichenklasse), kus õpilasi õigupoolest esimest korda selle

akadeemia asutamisest saadik juhiti looduse otsekohesele tundmaõppimisele. Päid ja akte ei töötatud enam välja kuudepikkuse vaevanägemisega, vaid konstrueeriti värske hooga vähestes tundides, millega teritati silm ning äratati loomisjulgus, seni maha surutud piinliku korrektuurviisiga. Jansseni õppemeetodi tulemus oli võrratu kooli ajaloos, sest selle meetodi peaprintsiibiks ei olnud midagi muud kui püüd õpilastel kõik ise teha lasta, neid kõigeni ise jõudma sundida, seega esmajoones nende individualiteedi, arvustusvõime ja teguvõimsuse äratamine ja arendamine.³

Isa haiguse tõttu akadeemiast eemal viibides oli Laikmaa olukorra sunnil pidanud ligi kolm aastat töötama täiesti iseseisvalt ning see oli teda õpetanud endale ise nõudeid üles seadma ja endale ise arvustajaks olema. Akadeemiasse tagasi tulnud ning vahepeal direktoriks nimetatud prof. Jansseni õpilaseks saanud, leidis ta nüüd peagi, et tee, mida ta oli käinud oma iseseisvas stuudiumis, on lähedane, peaaegu võrdne sellele, millele juhtis akadeemias õpilasi prof. Janssen. Loomulikult pidi see temas kinnitama usku oma võimetesse ning ühtlasi ka mõtet algatama, et on võimalik tõeliseks kunstnikuks areneda ka iseseisvalt töötades väljaspool kooli. Kuna samal ajal ühes impressionistiga olid Prantsusmaalt Saksamaale tuginud veelgi kaugemale küündivad kunstilised tõekuulutused, mis nüüd juba ka akadeemiaid kunstiõppeasutustena selgel sõnal kasutuks tunnistasid, ei võinud need uued helid Laikmaast tema iseseisva, mustlaslikult-rahutu iseloomu puhul vastukaja leidmata mööda minna ning temale andmata jätta otsest tõuget akadeemiast lahkumiseks. Seda enam, et ta seni ise omal jõul elus edasi rühkides enesele lootma oli harjunud ning täide meheikka jõudnuna alata ihkas iseseisvat kunstnikuelu ja tegevust.

Lahkunud akadeemiast, üüris Laikmaa Düsseldorfis ateljee ning töötellimused ei lasknud end ka oodata. Ometi ei tulnud neid kohe niipalju, et nad oleksid kindlusta-

Foto Parikas

Ants Laikmaa: Marie Underi portree (pastell, 1904)

nud vaba loovtegevuse, ning ainelise olukorra sunnil pidi Laikmaa peagi hakama ühe andevaese, kuid hoolimata abinõudega elust läbi löönud kunstniku-äritseja, rahvuselt norralase kaastööliseks, kes temale täita annab rea endale võetud tellimusi, peamiselt portreemaalinguid päevapiltide järgi, makstes aga vaid väikese protsendi oma võrdlemisi suurest honorarist. Säärane „koostöötamine“ ei võinud loomulikult kesta kaua. Ning kui siis kord Gustav Langeberg — nii oli selle „meistri“ nimi — Laikmaa poolt ühe hollandi kohtuasutuse jaoks maalitud elusuurusele kuninganna Vilhelmine portreele Laikmaa enese juuresolekul häbenematult oma nime alla kirjutas (varem oli ta säära „autoriõigust“ kasutanud poolsalaja), järgnes koostööle järsk lõpp, hoolimata Langebergi uutest meelitavatest pakkumistest. Tuleb märkida, et Laikmaale see tema ekspluaterimine oli siiski kasulik ka kunstiliselt: täites Langebergile antud tellimusi tuli tal palju töötada õlivärvidega ning saavutatud kogemused olid ta võimete arengule küllaltki vajalised ja tähtsad, silmas pidades, et ta õppeajal akadeemias sai õlimaalikunsti alal võrdlemisi vähe praktiseerida.

Mis puutub iseseisvasse loovtegevusse, siis esimese tellimuse sai ta oma sõbralt, rootsi kunstnikult Gustav Cederlundilt, kes laskis maalida oma õe portree, teise aga preili A. Cederlundilt, kes tellis oma venna, mainitud kunstniku portree (pastellid, 1897). Edasi järgnes tuttavate soovitusel rikas Westfaalia suurtööstur, „Schwelmer Eisenwerke“ omanik hr. Schubeis, kes laskis maalida kogupildi oma kolmest lapsest (õli, 1898). Nii töötas Laikmaa järjest suureneva eduga kaks aastat iseseisvalt Düsseldorfis kunstiküllases õhkkonnas, tehes sealt vaid mõnenädalase matka Hollandisse ja Belgiasse nende maade vana-meistrite toodangu tundmaõppimiseks, ning pöördus siis 1899. aasta sügisel kodumaale — Tallinna.

Kauaks ei saanud Laikmaa sel korral kodumaale jääda, kuigi töövõimalused siin algusest peale kujunesid võrdlemisi

soodsateks. Esimese tellimusena maalis ta Tallinna äritegelase A. Rosenwaldi poja portree tšerkessi riietuses, mis selletõttu laiemalt tuntud on nime all „Tšerkessi poiss“. Siis portreeteris ta, samuti õlimaal, hr. A. Rosenwaldi enese, millisest maalingust kahjuks säilinud on ainult fragment pea ulatuses. Edasi järgnes suurem ülesanne — altaripildi maalimine Pärnu-Jakobi kirikule, aga Laikmaa pidi selle teostamise edasi lükkama. Sest eesmainitud tööstur Schubeis'ilt tuli kutse Saksamaale tagasi tulla, et maalida lisaks laste portreele veel kutsuja enese ja tema abikaasa portree. Järgides kutset, sõitis Laikmaa uuesti Saksamaale ja kui seal töö teostatud, edasi kuueks nädalaks Pariisi 1900. aasta maailmanäitusele, kus teda rahvusvahelisel kunstinäitusel eriti köitsid prantsuse meistri-impressionisti Eugène Carrière'i — tema kunstiloomingu esimese sügava mõjustaja — pastellid. Seal reisib ta — rännates jalgsi läbi Helveetsia — Müncheni, peatus viimases samuti kuus nädalat kunstikogude tundmaõppimiseks ning pöördus siis üle Viini sama aasta detsembris Tallinna tagasi.

Siin tuli tal kohe asuda altaripildi maalimisele Pärnu-Jakobi kirikule. Laikmaa oleks meeleldi loonud vastava originaalteose ning ta esitaski selleks suurema kavandi õlis teemal „Tulge minu juure...“ Tellijad pidasid aga kunstniku poolt nõutud honorari originaalteose eest (1000 rubla) liiga suureks ning lisaks leidsid nad ka esitatud kavandi olevat liiga vabameelse. Lepiti siis kokku, et Laikmaa valmistab koopia Ed. v. Gebhardti altarimaalingust „Kristus ristil“ Tallinna Toomkirikus, mille töö ta ka — hoolimata ülesande raskusest — juba kevadeks lõpetas. Sellest koopias, samuti oma originaalkompositsioonist, kahest eesmainitud portreemaalingust „Tšerkessi poiss“ ja hr. A. Rosenwaldi portree ning suuremast pastellskitside ja joonistuste kogust korraldas ta 1901. aasta maikuu kohaliku Provintsi muuseumi ruumides oma teoste erinäituse, et tutvustada ennast laiemale publikule, kellena kõigepealt küll kõne alla tuli

Ants Laikmaa: Hr. A. Schaeferi portree (pastell, 1906)

kohalik saksa seltskond. Väärrib märkimist, et Laikmaa selle näituse korraldamisega näitas suurt julgust ja eneseusaldust, oli ju samal ajal Tallinnas avatud suurem saksa kunstnike rändnäitus, kus oma teostega esitatud olid säärased tuntud nimed nagu Carstens, Defregger, Diffenbacher, Dill, Langhammer, Samberger, Stuck ja Urban, kõnelemata vähemnimekatest ning mõnest baltlasest K. A. v. Winkleri ja Wilh. Purvitiga eesotsas (viimane luges end tol ajal sakslaseks).

Pärast näituse lõppu asus Laikmaa oma sünnipaika Vigalasse, eesmärgiga koduses maavaikuses segamatult töötades arendada oma andi ja võimeid. Seal leiab ta aga ägeda vastase kohalikus mõisaomanikus — „majoraathärras“ parun Bernhard v. Uexküllis, kes mitte sallides Laikmaa lähedaid suhteid ja sõbralikku läbikäimist maarahvaga, teda kui „mässumeelset kihutajat“ taga kiusama hakkab. „Mis sa koer tahad?“ — säärased olid ta esimesed sõnad kunstnikule, kui see varsti pärast Vigalasse asumist asja pärast tema jutule läks. Mõisnikust ei jäänud häbematus poleest maha ülemvalitseja v. Lilienfeld, kellega Laikmaal kord koguni tuli ölad kokku panna.

Et säärases olukorras rahulikust töötamisest ja endasse süvenemisest hästi juttu ei saanud olla, sest talu, kus isa surmast saadik peremeheks oli kunstniku vend Bernhard, asetses mõisa piirkonnas, mõisa maal, mis tülitamise eest hoidumise võimatuks tegi, asus Laikmaa sügisel Haapsallu. Siin väikelinna idüllilises vaikuses elab ta intensiivselt töötades poolteist aastat ning siin jõuab ta ka välja paistvalt meisterlike saavutusteni eelkõige oma pastellmaalingutega „Autoportree“ (1902) ja „Lääne neiu“ (1903), esimene neist on praegu Eesti Kunstimuseumis Tallinnas, teine E. Rahva Muuseumis Tartus.

„Lääne neiuga“ lõpetab Laikmaa oma üksiklase-elu Haapsalus. Nähtavasti rahuldudes saavutatud töötulemustest ning tüdinedes väikelinna igavusest ja hallusest, asub ta 1903. aasta kevadtalvel Tallinna, kus olid ees mõned ta sõbrad, noo-

red haritlased, endised koolivennad Pärnu gümnaasiumist. Evides seega tuge eesti seltskonna ärksamas kihis ning olles tuttav kohalikus saksa seltskonnas oma 1901. aastal korraldatud näituse kaudu, alustab ta mõlema ringkonna heatahtlikul suhtumisel märtsikuus tegevust kunstiõpetajana.

Esimeseks sammuks sel alal oli kahekuulise joonistamise-kursuse väljakuulutamise, mis tõi kokku 20 õpilast mitmest rahvusest (12 eestlast, 1 venelase ja 7 sakslast). Kuna selle kursuse vältel tarvidus selgus alatise, kestuselt ja õppekavalt piiramata ateljee-kooli järele, loobus Laikmaa sama aasta sügisel kursuste süsteemist ning seadis õpetuse individuaalalusele, raamimata seda ajalt ja sisult ning esitades õpilastele nõudeid vastavalt nende üldisele arenemisele, andele ja võimistele. Sellases soodsas olukorras osutasid mõned andekamad õpilased silmapaistvaid võimeid ja edukust juba esimestel õppekuudel, võimaldades Laikmaale semestri lõppedes aastatevahetusel 1903—1904 suuremat näitust korraldada, kus enam kui kaheksaja-numbrilise õpilaste töödekoogu kõrval Laikmaa ka ise välja pani rea oma teoseid, nii „Autoportree“ ja „Lääne neiu“ ning uemad pastellmaalingud „Koit ja Hämarik“, „Kaugelt näen kodu kasvavat“, „Abessiinlane“, „Mustlase neiud“, pr. S. Brumbergi portree ja teisi vähemaid töid, loodud kõik samal 1903. aastal. Lisaks võttis ta näitusele vastu veel väljapanekuid paarilt isikult väljastpoolt oma ateljeed, nii tööstur ja rakenduskunstnik A. Schaeferilt (mööblijoonistused) ja Stieglitzi kunstikooli õpilaselt V. Pätsilt (temperamaaling „Roosid ja krüsanteemid“)⁴. Näitus leidis elavat tähelepanu nii eesti kui saksa seltskonnas ning mõjus märgatavalt kaasa Laikmaa õpilaste arvu suurenemisele, mis vahepeal tõsisemate nõuete esitamisel oli langenud. Sest kui 1903. aasta sügissemestril oli tal 17 õpilast (11 eestlast ja 6 sakslast), siis tõusis see arv näituse lõppedes kohe 22 õpilasele (11 eestlast ja 11 sakslast). Juurekasvu andsid seega sakslased.

Foto Parikas

Ants Laikmaa: Talvine õhtu Soomes (pastell, 1906)

Alustades õppetegevust ei seadnud Laikmaa seda endale ainsaks tegevusalaks väljaspool isiklikku loovtööd. Juba novembris 1903. aastal avaldas ta „Teatajas“ (nr. 256) üleskutse kõigile eesti rahvusest kunstnikele ja kunstiõpilastele, ette panes asutada Eesti kunstiseltsi, mille ülesandeks oleks eesti rahvakunsti esemete kogumine ning kunsti kättesaadavaks tegemine laiematele hulkadele kunstinaütuste kaudu:

„Rahva käes on aineid, jätiseid vanast Eesti kunstist, selle iselaadist, — neid tuleb korjata, alal hoida, enne kui need täitsa kadunud on, ja nende peal võib mõndagi uuesti üles ehitada. Rahvale tuleb kunsti näidata, kunsti keelel teda kõita ja äratada ilule ja edule — headusele. Mis seni kunstist tema piiridesse ulatanud, läks temast mööda, ainult mõnel jõukamal, kel teiste leeridega ühendust oli, oli võimalik teda maitseada. Kunst on aga kõigi pärast. Sellepärast teeme otsa praegusele kurvale puudusele, asutame endale ise kunstiseltsi, mis kogu rahvast teeniks, mis kunsti tarvidusi täidaks ja meie rahvale tublide näitustega kunsti ilma avaks.“

Nii kõlasid selle üleskutse juhtlauseid, sisaldades selgepiirdelist rahvuskultuurilist programmi kunsti alal. Teame, et selle üleskutse esimene osa leidis elavat vastukaja, — huvi eesti rahvakunsti esemete, eesti ainelise vanavara kogumise ja säilitamise vastu tungis järgnevalt järjest kasvades kõige laiematesse rahvakihtidesse, tänu eriti Laikmaa kolleegile, Kr. Rauale, kes 1904. aastal kunstiõpingute lõpetamise järel välismaalt kodumaale asunud, selle õhutamise, organiseerimise ja alalhoiu korraldamise võttis endale elutööks. Ent asutada Eesti kunstiseltsi ei läinud Laikmaal siiski niipea korda, kuigi ta juba valmis põhikirjaga selles asjas isiklikult paar korda Peterburis käis, kus sel ajal tegutses või õppis kokku kaugelt üle kümnekonna eesti kunstniku ja kunstiõpilase. Põhjuseks oli peamiselt ükskõiksus ja vastutulematus, et mitte ütelda vastuseis, paari vanema kunstniku (Weizenbergi ja

Adamsoni) poolt, kellele see algatus kesteab mispärast polnud meelepärast. Nii sattus innuga alustatud üritus pikemaks viivituse tähe alla ning teostati alles 1907. aastal, seejuures kujunedes märksa teistsugusema — palju kitsapiirdelisema — vaimu kandjaks, kui seda oli kavatsenud ja igatsenud Laikmaa. Sest Laikmaa viibis siis juba kodumaalt väljasaadetuna Soomes.

3

Esimesel õppeaastal, nagu nägime eespool, kandis Laikmaa ateljeekool õpilaste koosseisult „rahvusvahelist“ ilmet. Järgnevalt, 1904. aasta sügissemestrist peale, tõusevad õpilased-eestlased osalt arvulise juurekasvu, osalt õpilaste-sakslaste vähenemise tõttu ülekaalukalt valitsevaks ateljeerahvaks, siiski mitme muulase, koguni saksa aadliku, püsijäänutele juure tules. Hoolimata sellest, et Laikmaa — tundes oma kooli kindlal alusel seisvat — õpilaste seas kavakindlalt propageerima hakkas rahvuslikke aateid. Samal ajal, õhutades huvi kunsti vastu, mis oli tõusnud eesti seltskonnas ühenduses tema kooliga ja kunstilise tegevusega, esineb ta 1904. ja 1905. aasta suvel omaenda ja mõne andelisema õpilase töödega Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel, kus senises traditsioonilises käsitöö-osakonnas kujutav kunst saab domineeriva seisukoha. Uhtlasi korraldab ta mõlema aasta sügisel oma kooli näituse Tallinnas, õpilastele aga silmaringi laiendamiseks kunsti alal 1905. aastal kaks õppereisi — ühe Peterburi, teise Helsingi. Nõuab märkimist, et mainitud aasta algul suureneb ta õppurpere veel mitme andelise, juba pikemaaegse stuudiumi läbi teinud kunstiõpilasega Stieglitzi kunstikoolist Peterburis, eesotsas Nikolai Triigiga, kes poliitilistel põhjustel sealt olid lahkunud, osalt sundkorras, osalt vabatahtlikult.

Samal rahutul revolutsiooniaastal satub ka Laikmaa ise pikkamisi poliitilise elu keerisesse. Kuigi ta oma isiklikku mõttevabadust hinnates otseselt ei liitunud ühegi poliitilise voolu või rühmitusega ega

Ants Laikmaa: Talu Imatral (pastell, 1908)

Ferme en Finlande (pastel, 1908)

Ants Laikmaa: Mia padrona (pastell, 1910)

Mia padrona (pastel, 1910)

ka hiljem pole kuulunud ühtegi erakonda, oli ta revolutsiooniliselt meelestatud aktiivse rahvuslasena vaadeldaval ajal küllalt silmapaistvaks kujuk, et tõmmata enesele võimude valvsat tähelepanu. Pealegi võttis ta „Kalevi“ seltsi esindajana osa 27. novembril 1905. aastal Tartus kokku astunud „ülemaalisest rahvaasemikkude koosolekust“, mis oli kokku kutsutud Tartu seltside poolt „soovide ja voolude“ selgitamiseks ning ühiste rahvuspoliitiliste sihtide määramiseks.

Laikmaa seisis küll väga lähedal K. Pätsi „Teataja“ toimetusringile, olles selle ajalehe kaastööliseks, kuid tihe usaldusvahekord kujunes tal ka pahempoolsemate ringkondadega, eriti töölistkonnaga. J. Lilienbachi (Lilleoja) toimetatud tööliste jõulualbumile „Edasi“ I (1905) valmistas ta kaanejoonistuse — vasaraga ahelad purustanud tööline tõstab punase võitluslipu — ning hankis selle väljaande illustreerimiseks oma õpilastelt rea joonistusi, milledest mõned kujutavad selle aasta traagilisi sündmusi (N. Triik: „14. oktoobri õhtu Tallinnas“ ja J. Otsmann: „16. oktoobri õhtu Tallinnas“).

Juba enne seda — 1904. aastal — tekkis Laikmaal kontakt ja koostöö tõusva Noor-Eesti liikumise algatajatega, kõigepealt Gustav Suitsuga. „Noor-Eesti“ I albumile, mis ilmus 1905. aasta kevadtalvel, joonistas ta vastava soovi põhjal vähema koopia seepia-tehnikas oma dr. Fr. R. Kreutzwaldi portreest „Kaugelt näen kodu kasvavat“, sest teisiti poleks selle suuremõõtmelise pastellmaalingu reprodutseerimine tolleaegsete võimaluste juures teostatav olnud. N. Triigil laskis ta aga selle albumi jaoks teha kaanejoonistuse, millena sündis jõuline „tulekandja“ — põlevat tõrvikut kandev ratsanik lennates kihutaval Pegasusel. Oli loomulik Noor-Eesti noore eesvõitleja pöördumine neis asjus Laikmaa poole, oli ju viimane kunsti alal otsene teerajaja sellele liikumisele; ning samuti oli loomulik Laikmaa innukas vastutulek ja käe ulatamine koostööks, nägi ta ju Noor-Eesti liikumise algatajates seda kultuuriavarat noorteväge, kelle järele ta

eesti rahvusliku kultuurielu rikastamiseks, süvendamiseks ja edasiviimiseks nägi vältimatut vajadust. Nii algas Laikmaa isiku ja ateljee kaudu Noor-Eesti kunstnikerühma kujunemine, mis järgnevalt teoks sai jõudude küpsemisel 1909. aastal, Nikolai Triigi tõustes selle rühma *doyen*'iks.

Kogu see Laikmaa mitmekülgne, järjest kasvav rahvuskultuuriline ja rahvuspoliitiline tegevus, olles pinnaks silmas vene võimudele, häiris palju enam siiski kohalikke saksa aadlikke, kes meeleldi oleksid tõmmanud Laikmaa oma sõiduvette. Olid ju nad seni mõndagi meie kunstnikku harjunud nägema alandlikuna ja kuulekana oma „õukonnas“. Ning kui siis Laikmaa vend Bernhard Vigalas sealsete mõisaomanike nõudel vangistati ja 16. jaanuaril 1906. aastal karistussalga poolt hukati, sattus hädaohtu ka „kõrgi“ ja „mässulise“ kunstniku elu. Õigel ajal hoiatatuna varjas Laikmaa ennast mõned päevad tuttavate juures vangistamise eest ning lahkus siis salaja Tallinnast, asudes Soome kuni olukorra selgumiseni.

See esimene pagulasaeg ei kestnud vastu ootusi kuigi kaua, — juba Lihavõttepühiks võis ta Tallinna tagasi pöörduda, teada saades, et kuberner Bellegarde tema vastu tõstetud süüdistustega tutvudes seisukohale oli asunud, et Laikmaa on küll aktiivne eesti rahvuslane ja vene valitsusrežiimi vastane, tema otsene osavõtt mäsuliikumisest aga pole millegagi tõestatud. Tõenäoliselt oli see otsus suurel määral tingitud Bellegarde'i isiklikust tutvusest Laikmaaga ning vahest veel ka tolleaegsetele Vene kõrgematele võimukandjatele omasest enam-vähem üldisest respekterivast suhtumisest kunstnike ja teiste loovtegelaste vastu, kelle vabameelsuses ja revolutsioonilikkuses nähti või näha püüti enam loova jõu rahutu hinge ja tormitseva natuuri avaldust kui riigivõimu ja korra vastasust. Igatahes võis Laikmaa tänu kuberner Bellegarde'ile aprillikuust peale jälle Tallinnas jätkata oma katkestatud tegevust.

Sama rahutu, verine ja sündmusküllane 1906. aasta, mis algas Laikmaale kurvalt

ja pingerohkelt, tõi enesega hilissuvel kunsti alal kaasa erandliku sündmuse — Eesti kunsti esimese üldnäituse Tartus, korraldatud küll mitte iseseisvana, vaid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näituse kunsti ja kunstikäsitöö osakonnana. Nii leidis viimaks teostamist mõtte, mille Laikmaa oli liikuma pannud oma 1903. aastal avaldatud üleskutsega ning millele ta oma koolinäitustega ja isiklike esinemistega pinna oli valmistanud. Palju oli selle teostamiseks kaasa aidanud aga ka — rõhutagem seda — rahvustunnet ja seltskondlikku elu tugevalt virgutanud revolutsioonilised sündmused, avarama silmaringiga nooremas haritlaskonnas tõusnud laiemad vaimsed huvid ning alanud Noor-Eesti liikumise rahvuskultuurilised sihid ja püüded, kokku luues vaadeldavaks ürituseks vajalise õhkkonna.

Näitus, mida oma tähelepanuga austas üle 4000 külastaja — arv, millist pole Tartus hiljem kokku tõmmanud ükski kunstinäitus —, oli iseloomult ülevaatlik, kuigi mitte täielik, sest puudusid väljapanekud Paul Raualt, kes saksameelsena tol ajal eesti seltskonnast ja kultuurielust veel kõrvale hoidis, ning kummalisel kombel ka Kristjan Raualt. Esitatud olid⁵ — Joh. Köler 4 maalingu ning mitme kavandi ja joonistusega, C. Maibach 7 maalingu ja 10 etüüdiga, A. Adamson 5 skulptuuri ja 7 maalinguga, A. Weizenberg 4 skulptuuriga, H. Kuusik 4 klaasmaalinguga, K. A. Hindrey 8 etüüdiga õlis, ühe pastelli ja 22 karikatuuriga, R. Lepik 42 sulejoonistusega ning G. Mootse 5 akvarelli ja 30 joonistusega mitmes tehnikas. Mis puutub Laikmaasse, siis esitas ta kokku 24 tööd aastaist 1900—1906, seega võrdlemisi ülevaatliku, siiski kaugeltki mitte täieliku valikkogu oma senisest toodangust⁶.

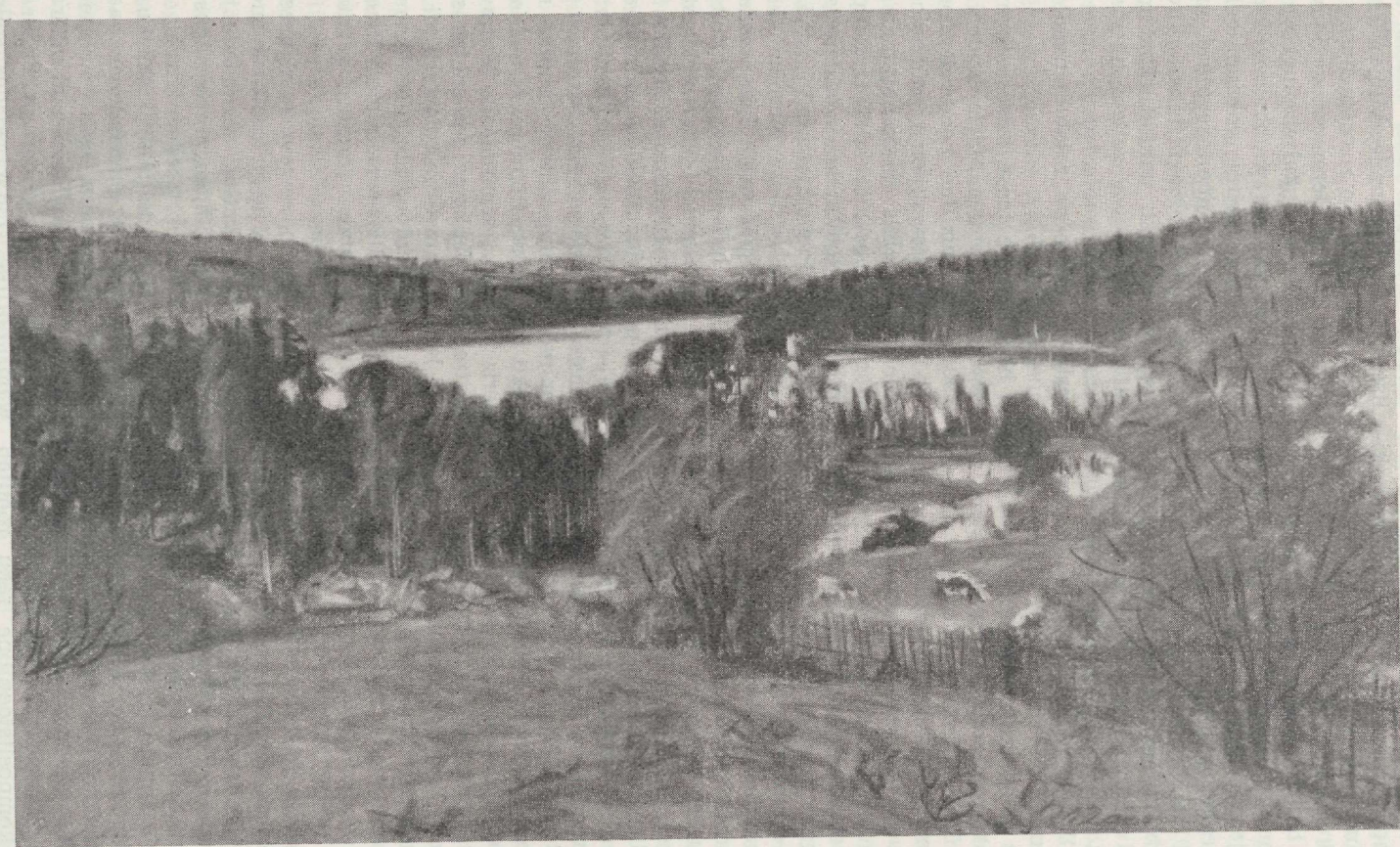
Tol ajal puudus meil veel igasugune kunstiarvustus ning näitus ei jätnud sellepärast ajakirjandusse peagu mingisugust käsitust, mis annaks lähema kujutluse selle suure kunstiparaadi hinnangulisest vastuvõtust kaasaegses tooniandvamas haritlaskonnas. Teatava kriitika sai näitus alles tunduvalt hiljem — 1907. aastal ilmu-

nud „Noor-Eesti“ II albumis, kus A. Thomson enam tutvustavalt, enam kommenteerivalt kui arvustavalt, andis sellest ülevaate, esitades siiski ka mõne hindava, pikemaks püsima jäänud seisukoha. Pikemaks nimelt sellepärast, et kirjutus ilmus raamatus, pealegi järjest mõjukamalt esile tungiva ning kõigis kultuuriküsimustes autoriteetsusele pretendeeriva rühmituse väljaandes.

Konstateerides, et Laikmaa teosed sel näitusel olid portreed pastellis, järeldas A. Thomson, et „juba maalimise viisist paistab silma, et meister *self-made-man* on.“ „Terava pilgu on kunstnik omale omandanud, aga tuleks ette, nagu takistaks materjali tehnika meistrit. Õlivärv ehk oleks sarnase jõu juures enam käe järele, kuna pastell enam õrnemate sünnituste juures kohasem oleks. Ka ei tahaks naeratav nägu, nagu seda tihti Laipmani piltides leiame, pika peale meeldida; näeb nagu labane välja.“ Andes nii võrdlemisi reserveeritult, ehkki küllaldase selgusega negatiivse hinnangu Laikmaa loomingulaadile ja ette heites kunstnikule maitsepuudust, polnud Thomson nähtavasti siiski eneses kindel. „Aga nagu kõik arvustus kunstis,“ ütleb ta järgnevalt, „on ka see — subjektiiviline mõte.“ Ja pehmemdava lõppakordina veel: „Igatahes on seesugusest täies jõus seisvast mehest palju loota.“ — Niisiis — Noor-Eesti liikumise kunstiala rajaja oli tugevasti pihta saanud just sealt poolt, kust ta eelkõige oleks loota tohtinud tunnustavat väljatõstmist!

Muidugi, vastvaadeldud arvustuslik kirjutus oli õigupoolest juhuslik, avaldatud ilmselt seepärast, et paremat polnud saada või ei suudetud hankida. Aga, nagu juba tähendatud, oli see kestva mõjuga, seda enam, et see mitmeks aastaks jäi ainsaks ülevaatlikuks artiklikliks meie kunstnike loomingu kohta ning edasi pealegi veel lähetealuseks hilisematele teistegi autorite kirjutustele. Kahjuks nimelt. Sest — jättes siin kõrvale kõik muu A. Thomsoni kirjutuses — Laikmaa kohta üteldu oli küll tõe seisukohalt liialt „subjektiivili-

Foto Parikas

Ants Laikmaa: Maastik Vuoksalt (pastell, 1908)

ne", et mitte ütelda lausa ülekohtune. Kui sageli aga just juhuslik väärhinnang kipub jääma ajalooliseks, asendades tõde otse uskmatu visadusega!

Ants Laikmaa tollaegne kunstilooming — näeme seda enam kui kolmekümneaastases ajalises perspektiivis küllaltki selgesti — esitab meile kunstniku võimeid ja ainekäsitlust hoopis teises valguses: näeme avarat mitmekülgust, kunstiliste ideede kandvat tusedust, väljenduslikku sisutihedust, kindlust tehnilises käsitluses ning eelkõige jõulist elulisust ja karakteriseerimisvõimet, millela tõeline portreekunst ei ole kujuteldav. Kui suurimaks hädaohuks portretistile on kalduvus rutiini — ühelaadilisse, korduvasse modelli esitamisse, olgu kompositsioonilises ülesehituses, poosides, liigutustes, pööretes, olgu sidumises fooniga, valguse ja varju jaotuses ja koloristlikus tõlgitsuses, või koguni endale kunstilise ülesande kergekstegemisse tavalise üldhinnatud „loomutruuduse“ piiridesse laskumisega, siis Laikmaa vaadeldav loomisjärk on vastupidiselt tähelepanud oma väljendusliku rikkusega ning kunstilise kõnestiili mitmepalgelise ilmekusega.

Võtkem kõigepealt ta seisvad pool- või põlvportreed — „Tšerkessi poiss“ (1899), Autoportree (1902), dr. K. Lüüs (1905) ja lauljanna M. Mieler (1906), — kõik need on tervikulised teosed omaette, täiesti erisuguselt kunstiliselt hingestatud ja individuaalselt karakteriseeritud, kuigi näiteks esimesed kaks on kompositsiooniliselt ülesehituselt ühelaadsed. Seejuures ühendab kõiki neid teoseid kunstniku isiksuse tugev vaimne omapära, väljendudes tõsises ja ranges, ometi nõtkes ja nüansseeritud tehnilises käsitluses ja koloristlikus tõlgitsuses. Kui lugeda Laikmaad kunstnikuna *self-made-man*'iks, tuleb seda enam hinnata tema tugevat kooli ja teadlikkust ülesannetes.

Vaadeldgem edasi helikunstnike Miina Härma ja Otto Hermann'i portreed (mõlemad 1904). Neis on Laikmaa staatiliselt ülesehituselt, omaselt eesvaadeldud teostele, kus kompositsiooniline rahu rõhutab

näoilme elulisust, edasi läinud dünaamilisele kompositsioonile: Miina Härma koori juhatamas loova vaimustuse naeratu-sega näol, Otto Hermann aga klaverimängul siseelamustest tulvil pingelise ilmega. Need teosed oma psühholoogiliselt jõult, oma kontsentreeritud vaimupingelt ületavad tavalise isikuportree piirid, muutudes sünteetilis-psühholoogilisteks, hoolimata oma realistlikust, vormilt rõhutamata käsitlusest. Ent just selles lihtsuse jõus seisneb nende mõju, nende sugestiivsus, eeskätt sellele on rajatud nende eluline kunstilisus.

Nende kahe teose kõrvale peame kolmandana asetama Marie Underi portree (1904). Dünaamiline kompositsioonis, erineb ta eelmistest oma psühholoogiliselt ideelt, — selles on kehastatud andeka noore tütarlapse, tol ajal algaja poetessi, kelle ande leiutajaks ja esimeste luuletuste trükkitoimetajaks oli just Laikmaa, vaimukas ja vallatu elurõõm — „rõõm ühest ilusast päevast“. Edasi anda naeratavat nägu eluliselt ja hingestatult on raskeimaid ülesandeid portreekunstis, — naer kui hingeliigutuse väljendus, kui elamuse psühholoogilis-dünaamiline avaldus, alati muutlik, alati eriilmeline, nõuab kunstnikult tabamiseks haruldast tähelepanuvõimet ning ühtlasi tehnika meisterlikku valdamist. Rõhutagem — Marie Underi portrees, samuti kui Miina Härma portrees, on Laikmaa ses suhtes saavutanud kõrgelt kunstilise tulemuse nii tehniliselt kui psühholoogiliselt. Mõlemas teoses on naer modelli sisemaailma väljendajaks, mõlemas avaldub naeratuse kaudu nende omapärane vaimne isiksus.

Juba oma loovtegevuse algusest peale püüdis Laikmaa, nagu osalt nägime, portree kunstilist käsitlust süvendada ja avardada kandva üldideega. Seesugusena lõi ta individuaalportreede kõrval „Lääne neiu“ (1903), modelli — üksikisiku — tõstes tüübiks ning ühendades, orgaaniliselt sidudes ta omapära eesti rahvusehete ja looduse iluga. Veel suuremal määral ideekandvana teostas ta oma dr. Fr. R. Kreutzwaldi portree (1903), rajades selle proh-

vetlikule tekstile „Kalevipojast“ — „Kau-
gelt näen kodu kasvavat...“ Viru lauli-
ku õilis kuju karge suvehommikuse maas-
tiku foonil, glorifitseeritud tõusva päikese
valgushelgist, — see pole ainuüksi Kreutz-
waldi ajaloolise suurkuju jäädvustav esi-
letõstmine⁷, vaid hümn eesti loovale vaim-
susele ning julgustav ja äratav parema
tuleviku ennustus kogu eestlusele. Nii
need kui eesvaadeldud teosed avaldavad
selgesti Laikmaa tolleaegse kunstilise
credo: mitte prevaleerivalt sisu, samuti
mitte eelistavalt vorm, vaid sisu ja vorm
tervikulises ühenduses, vaid see vaimsus-
kandev ühisresultaat, mis sünnib sisu ja
vormi hingestatud liitmisel kunstniku loo-
va vaimu kaudu.

Peale suuremate viimisteldud portree-
liste maalingute, millest siin on esile tõs-
tetud üksikud kõige tähtsamad, omavad
väga väärtusliku koha Laikmaa vaadelda-
vas loomisjärgus veel mõned etüüdliku-
malt käsitletud vähemad teosed, eeskätt
mööblikunstniku A. Schaeferi portree (1906),
omapäraselt lahendatud kontrastproblee-
miga koloriidis, ning haruldase tehnilise
virtuositeediga skitseeritud „Vana Ait-
sam“ (1904) — elulisim ja meisterlikem
tema teiste samaaegsete eesti talupoja ka-
raktertüüpide seas. Ent Laikmaad ei hu-
vitanud ainult eesti tüübid, teda paelusid
samuti eksootilised nimikujud oma võõra-
pärase erilaadiga näoilmes ja riietuses, —
vahest sellepärast, et nende kunstiline ke-
hastamine pakkus talle võimalusi teissu-
guste psühholoogiliste ja koloristlike
probleemide lahendamiseks, vahest aga ka
— on küllalt põhjust seda arvata — ta
elava, liikuva, mustlaslikult rahutu ise-
loomu tungist kauge ja kummalise järele.
Teame vähemalt, et juba Düsseldorfis ka-
vatses ta teekonda eksootilistele maadele
— Aafrikasse, Indiasse ja Jaapani. Nii või
teisiti, aga ta portreeteris juhuslikult Tal-
linna sattunud Etiopia neegri Samuel
Petersi — teos, tuntud nime all „Abessiin-
lane“ (1903) — ning maal is rea mustlas-
pilte: suure dekoratiivselt-värviküllase
„Mustlase hetmani“, valgusvarju problee-
mile rajatud kaksikportree „Mustlase

neiud“ (mõlemad 1903) ning mõned vähe-
mad nagu „Mustlase-Reesi“, „Mustlase-
Njuša“ ja — kuberner Bellegarde'i oman-
datud — „Mustlase poiss“ (kõik 1905).

Nii mitmekesisena kui toodud iselo-
mustava ülevaate järgi Laikmaa paremini
tuntud toodang meile esinebki, jääks üld-
pilt kogu loomisjärgust puudulikuks, kui
sellega piirduksime. Tõeliselt oli Laikmaa
loominguliste taotluste amplituud veelgi
avaram. Nimelt töötas ta, juba Düssel-
dorfi ajast peale, palju ja innukalt ka
kompositsioonmaali alal, viljeldes võrdle-
misi laialdast temaatikat — piibliteemasid,
mütoloogilist ja kirjanduslikku ainstik-
ku, samuti satüürilist žanri ning ajaloolist
ja allegoorilist ainevalda, seejuures neid,
vastandina portreedele, käsitelles peami-
selt õlimaalis.

Mainisime eespool ta altari-
pildi kavandit Pärnu-Jakobi kirikule tekstiga: „Tulge
minu juure...“ See ei jäänud ainukeseks.
Paar aastat hiljem valmis tal teine kavand
teemal „Kes teist on kõige suurem, olgu
teie teenija“, kavatsetud Vigala kiriku
jaoks. Järgnevalt, juba 1905. aastal, lõi
ta suuremõtmelise kompositsiooni teemal
„Mina olen tulnud tuld viskama...“ See
polnud enam kavatsetud kirikule, — meie
kirik kartis iga vähegi rutiinist eemaldu-
vat ainetõlgitsust, seda olid talle tõenda-
nud senised kogemused, siin oli aga tege-
mist hullemaga: Kristus leegitseva tõrvi-
kuga rahvale vabaduse-tuld heitmas —
nii oli sisult maalingu teema ning sellest
pidi, niipea kui aega ja võimalusi saab,
valmima suurteos.

Muust ainstikust olid esimesed, juba
akadeemiast lahkumisel käsile võetud,
„Kõu ja Pikker“ ning „Jõua ju kaugelta“,
edasi järgnesid „Usk ja armastus“, „Beet-
hoveni viimne silmapilk“, satüürilised
kompositsioonid meie saksameelse härras-
kiriku vastu — „Kurat“ ja „Õpetaja“, siis
mütoloogilised ja kirjanduslikud „Saare-
piiga“, „Seitse venda“ ja „Koit ja Hämarik“
ning 1905. aasta revolutsioonilistest sünd-
mustest inspireeritud „14. oktoober“. Ena-
miku neist teemadest oli Laikmaa saanud
teostada vaid kavandlikult, viimisteldud

käsitlust olude sunnil edasi lükates, kuni — tuli kunstniku väljasaatmine kodumaalt ja siis tulekahju, mis kõik need tööd hävitas...

Tagasi tulles 1906. aasta näituse juure, peame mõnna, et Laikmaa portretistina oli seal esitatud küllaldaselt hästi, et tema andest ja võimeteulatusest täit käsitust saada. Mainigem vaid, et näitusel olid peale muu tema „Autoportree“, „Lääne neiu“, dr. Fr. R. Kreutzwaldi, Otto Hermann, dr. K. Lüüsi, Marie Underi, Vana

Aitsami ja A. Schaeferi portreed, samuti mitu mustlaspilti. Kui silmas pidada, et Laikmaa väljapanekud õigupoolest ainsatena sel näitusel esindasid moodsemat kooli — elulist, uusrealistlikku, osalt tugevalt impressionismi mõjustatud, siis tundub kummalise ajaloolise kurioosumina tõsiasi, et just „Noor-Eesti“ albumis Laikmaa sai alahinnangu ja väärmõistmise osaliseks, just selle kultuurilise liikumise väljaandes, mis taotles modernse euroopalise kultuuri omaksvõtmist ja arendamist.

(Järgneb.)

MÄRKMED

1. Ants Laikmaa käsikirjaline autobiograafia, kirjutatud osalt (ajajürk 1866—1913) kevadel 1916, osalt (ajajürk 1913—1923) jaanuaris 1924.

2. Joonistusklassse oli kokku neli: Elementarklasse, Mittelklasse ja kaks kõrgemat — Antikensaal ja Naturzeichenklasse; viimases töötati ka värvidega.

3. Vt. „Geschichte der Düsseldorfer bildenden Kunst im XIX Jahrhundert“. Düsseldorf, 1902.

4. Vt. pikem ülevaade näitusest „Teatajas“ 20. dets. 1903, nr. 283; Ma. „Hans Laipmani pildinäitus.“ (Ma = Mihkel Marina).

5. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri 1906. a.

6. Esitatud tööd olid järgmised: Tütarlapse portree „Alma“ (1900), kolm prl. Ed. Schlaffi portreed (1901), Autoportree (1902), „Lääne neiu“, „Abessiinlane“, „Kaugelt näen kodu kasvavat“ ja pr. L. Jaamsoni portree (1903), „Vana Aitsam“, Otto Hermann, Marie Underi, Maksim Gorki ja hr. K. Tulmini portreed (1904), „Mustlase-Reesi“, „Mustlase-Njuša“, lapseportree „Zina“, „Naerev neiu“, „Taat Jüril“ ja dr. K. Lüüsi portree (1905), hr. A. Schaeferi, prl. P. Epsteini ja kujur A. Adamsoni portree ning maastik „Vallinkoski“ (1906).

7. Laikmaa lõi selle maalingu Kreutzwaldi 100 a. sünnipäevaks ja annetas „Estonia“ seltsile. Teos krooniti pidulikult Kreutzwaldi mälestusaktusel „Estonias“ 13. detsembril 1903. (Vt. „Teataja“ 15. dets. 1903, nr. 278).

Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast¹⁾

III

Meie ideoloogia ümbermõtestamisel

ida enam pärastsõjane haritlas-
generatsioon avalikkuses esi-
nema hakkas, seda selgemini
hakkas ilmema ka meie ava-
liku elu lõhkkäristatus. Vastastikused etteheited ja kal-
laletungid üksteisele tihenesid ja teravnesid mitte ainult sugupõlvade vahel, vaid arusaamatused laienesid üldse maailma-
vaatelise kasvatuses kängudes ja erinevate võitlusvõtete tekitatud kibeduste paisudes nii kaugemale, et õhkkond muutus aina närvlikumaks. Nõnda siis juhtus, et vaimse kriisi kulminatsiooni aegu (umbes 1928—1933) tekkis meil peaaegu ühekorraga ja täitsa üksteisest sõltumatult kaks võitlusrinnet. Kriitilisem ja nõudlikum osa nooremast haritlusest asus avalikku võitlusesse pseudoeliidi ja oma „vaimulähedusega“ kekslevate kultuuri-parasiitide vastu, võttes deviisiks realistlikuma eluläheduse ja eluvajalikkuse nõuded isegi vaimse loomingu jaoks. See võitlus lõppes viigiga ja mõlema poole kaevikute vaikusse taganemisega pärast ägedat vastastikust kahurituld. Päris korralike lahinguteni arenes seevastu kodusõda teisel rindel, kus mass organiseerus „kaikaga“ ründama vihatud parteisid, juhte ja tegelinksisid, s. t. omaenda valitud demokraatia teostajaid. Selle rinde kindraliteks ja ohvitserideks mobiliseerus aga õnnetuks kiire korras ennekõike

just see osa nooremast haritlusest, kes ise oli jäänd ilma parema hariduseta, oli hili-
nend ka soojemaile kohtadelle, oli muutumas vastu enda tahtmist elus ülearseks ja tahtis end nüüd ise elule tarvilikuks päale sundida, s. t. tahtis ise omakorda juhiks saada vanade juhtide asemelle. Ei saa salata, et vooluga liitus mitte ainult tuule järgi jooksvaid karjeriste ja oportuniste, vaid õige rohkesti ka elustpettund idealiste, keda tiivustas äärmine rahulolematuus kõige senisega ja tõesti siirameelne tung parema poole. Selle suuri hulki kaasaharava rahvaliidumise ideoloogid võtsid saksa eeskujul juhi-printsiibi oma maailmaparanduse lipukirjaks ja ässitasidki rahva üles spontaansetele aktsioonile: lammutama iseenda rahvaliidust ja tasandama teed autoritaarsele režiimile. Rahvahäletusel 1933. a. vastuvõetud põhiseadusega taganes siis rahvas ise õige tunduvalt demokraatiast ja parlamentarismist ja keskendas võimu presidendi, selle tulevase fühleri kätte. Kui aga presidendi valimisvõitlus oli täies hoos ja ennustas selgesti natslikku kallakuga diktatuuri võimulepääsu, siis kasutas parlamentaarne riigivanem aegsasti esimesena (12. III 1934) uue põhiseadusega talle antud peaaegu piiramatu õigusi ja teostas ise ajutise ülemineku autoritaarsele režiimile Võimukand-

¹⁾ Autori kirjaviis muutmata.

jaiks ei saand mitte uued rahvaliikumise juh-
hid, vaid võimukäsitajaks jäi vana seaduslik
valitsus, kes deklareeris oma ülesanne-
tena rahva rahustamist ja jõudude pro-
duktiivset rakendamist, uue ja paremini
tasakaalustatud võimuvahekordadega põ-
hiseaduse esitamist ja tagasipöördumist
demokraatlikule režiimile, kuigi koge-
muste-kohaselt kitsendatud kujul. Mui-
dugi ei ole üleminekuaja — ehk nagu
meil öeldakse „vaikiva seisukorra“ — va-
litsus deklareeritud ülesandeid ideaalselt
suutnud täita, vaid on ka omakorda pet-
tumusi toond ja enda vastu opositsiooni
kasvatand. Kuid suurtes joontes näikse
rahvas siiski rahunend, uus põhiseadus
on jõustund ja toimumas on siirdu-
mine reformeeritud demokraatiale (mis
on küll konserveeritud katseks mitmesu-
guse korporatiivse vürtsiga). Kriisi rasku-
sed on elatud esialgu jälle üle. Nagu eesti
rahvas kannatas ära oma orjuse katsumis-
ajad, nõnda ta tegi läbi ka oma vabaduse
eksami ja võib elurõõmsalt tulevikku vaa-
data, kuigi rahvusvaheline kõrgepinge ja
uue maailmasõja puhkemise hädaoht pa-
kub küllalt põhjust äärmiseks ettevaatu-
seks ja muretsemisekski.

Iseendastmõistagi ei ole veel uus põ-
hiseadus see imetegija, kes parandaks
kohe meie poliitilist elu, vaid ikkagi ine-
mesed ise, kes asuvad seaduse paragrahve
tõlgitsema. Mitte niivõrd süsteem või re-
žiim kui just selle teostajad on need, kes
põhjustavad kriisi ja ka ületavad selle.
Tõelise rahunemise loogiliseks eelduseks
on ennekõike see, et kaoksid (resp. kao-
tataks) rahulolematust tekitand tegurid.
Kui aga neid tegureid endid küllalt ei
likvideerita, vaid kodurahu enam vormi-
liselt pääle sunnitakse, siis rahulolematust
kandub pöranda alla, varjatult edasi hõõ-
guma, ja on ilmsesti ette näha uusi sise-
lahinguid. Kuivõrd meiegi demokraatia
tervendamine osutub õnnestunuks, selgub
paremini alles siis, kui „vaikiv seisukor-
ra“ lõpetatakse. Arusaadavalt demonst-
reeritakse nüüd kõigi osatavate abi-
nõudega reaktsiooni endiste puu-
duste ja ühekülgsuste vastu, kuid uusi

positiivseid loosungeid ei ole suudetud
veel nii jõulisi püstitada, et rahvast nen-
dega nn. uuest vaimust täis elektrisee-
rida. Propageeritakse ja realiseeritakse
esialgu selliseid aktsioone nagu näit. sak-
sapäraste perekonnanime deestistamist,
riigilipu ja juhtide piltide levitamist, amet-
nike uniformeerimist, rahvuskangelaste
mälestamist, kodukoha kaunistamist, riigi-
parkide ja losside korramist, nn. rah-
vusliku fassaadi demonstratsioone, võidu-
ja lõikuspühasid, emadepäevi, noorsoo
suvelaagreid, raamatu-aastat, looduse- ja
muinsuskaitset, vanade linnuste tähista-
mist ja arkeoloogilisi väljakaevamisi, aga
ka näit. ülemaalist organiseerumist nn.
Isamaaliidu ümber, millest tahetakse näh-
tavasti konstrueerida mingit totaalset
asendajat endiselle parteiliselle killustu-
selle. Ometi mõjub poliitilise elu ümber-
kujundamisel väga segavalt, et suur osa
intelligentsist ei võta sellest ülesehitavalt
osa. Demokraatiat ja vabadusi oposi-
tsiooni nimel protežeerima on tükkind ot-
seku enesepilkeks just omaaegsed vaba-
duste demoraliseerijad ja nn. vana vaimu
eriti eitavad esindajad. Samuti ka veel
väga ebamäärases uuest vaimust jutlusta-
vad kõige enam õieti küll ainult uude sõi-
duvette paiskund vana vaimu klassilised
kehadajad. Eilsed parteitegelased või-
vad ju täna küll eitada parteid ja par-
lamenti kui poliitilist jõudu, kuid ka uute
poliitiliste jõudude organiseerimine pole
annud nende samade tegelaste algatusel
veel jaatavat tulemusi. Muidugi või-
vad ju Saulused järsku Paulusteks ümber
sündida, kes kogu oma olemusega anduk-
sid uue tõe apostliteks, aga vaat sellist
apostellikku uute veendumuste ilmutust
ja tegudelle andumust pole veel nagu
mürgata.

Kuna ennekõike korruptiivsed nähted
olid need, mis kutsusid esile kriisi ja rah-
valiikumise, siis oleks küll just võitluses
korruptsiooni vastu oodand uue vaimu
teostajailt hoopis ja hoopis kõvemat kätt
ja puhastustööd, et vähemalt sellelgi vana
vaimu mürgiõiel edasi ei lastaks lokata.
Korruptsiooni vastu võitluses

peitubki minu arust kogu meie tervendusaktiooni raskuspunkt ja siin ei tohiks ükski mehine plaksatus ülearune olla. Kõige suurem etteheide, mis ma omalpoolt meie üleminekuaja-valitsuselle teeksin, ei ole liigeses võimukäsituses, vaid hoopis selles, et liig vähe, jah, just liiaks vähe on tarvitatud kõva kätt meie juhtkonna ja avalike tegelaste kaadri selekteerimiseks, olgu see riigi- ja omavalitsusasutusis, olgu kooli- ja kultuurielus, olgu see majanduses, seltsides või seltskonnaski. Kahjuks palju enam kui korrupsiooni armutulule väljarookimisele on pandud rõhku armulikule kompromisside sobituselise välispidise lepituse nimel ja on saavutatudki tüüpilisi tulemusi: pseudo-eliit, kes äsja alles juhtis rahvaliidumist ja haudus selle ebaõnnestumisel kättemaksu valitsuselle, on aasta-paariga siirdunud õige suurelt osalt just valitsuse enda seljataha, nagu üliõpilaskonna käärimeste-baromeeter seda ilmamuutust kõige tabavamalt on noteerind. Samal ajal aga enda-arust „demokraatlikum“ ollus ei ole veel küllalt julgend läheneda valitsuselle. Nõnda jääb esialgu lahtiseks, kuivõrd puhta luuaga pühkimise asemel eelistatud kohtade kombineerimisega tolmukatmine aitab reaalselt saavutada ja kindlustada nii igatsetud ja tööpoolest ka nii tarvilikku jõudude tasakaalustust, ennekoike vabaduse ja vastutuse, õiguste ja kohustuste, rahvavõimu ja valitsusvõimu, massi ja eliidi, klassihuvide ja rahvusterviku, erakapitali ja riigimajanduse jne. tasakaalu.

Poliitilise tasakaalu saatuslikuks määrajaks on meie juures kaks peaaegu võrdset tegurit: tööliskond ja haritlaskond. Eesti tööliskond on õieti ka Eesti poliitilise iseseisvuse kaaluks ja selle aktiivne osavõtt riigielust meile kategooriliseks imperatiiviks: niipea kui küllalt klassiteadlik ja organiseerund proletariaat meil poliitilisest elust välja lülitatakse ja seega tema omariiklik mentaliteet halvatatakse, oleks loomulikult järeltuleks kommunistliku kallaku võit, kes meie iseseisvust mitte enam ei kindlustaks, vaid

seada niikuinii juba mineerib. Teiseltpoolt ei oleks seisukord põrmugi parem, kui meie majanduslikult allakäivat intelligenti si suudaks vallutada natslik kallak. Mõlemad hädaohud oleme eland juba konkreetset läbi: niihästi kommunistide võimuharamise katse (1. XII 1924) kui ka natside oma (8. XII 1935); mõlemad on moondund meil ainult putšiks, millest ülesaamine on osutand meie vankumatut tahet ja jõudu poliitiliseks iseseisvuseks.

Ka majanduslikult oleme oma iseseisvuse juba enam-vähem kindlustand: oleme viind läbi suurt ajaloolist ja sotsiaalset õiglust taotleva agrarreformi (iseegi nii ülearu õiglaselt, et oleme maksnud võõrandatud suurmaomanduse eest mõisnikele tasu, mida näit. lätlased pole pidand tarvilikukski teha). See reform ei ole meid majanduslikult lagastand, nagu pahatahtlikult ennustati, vaid on tugevasti kõvendand meie liberaalsete keskihtide seisundit ja on garanteerind meile väärse koha Baltoskandia õitsvate agrarriikide peres. Oleme oludekohaselt korraldand ümber ka oma tööstuse ja kaubanduse, kusjuures oleme suhteliselt palju pidand tarvitama riiklikku vaheläsesegamist ja protektsiooni. Võib-olla on seejuures omakapitali ka ülearu ära aurand ja välismaile valgund; võib-olla oleme teind seejuures ka ülearu suuri komistusi (nagu näit. puhtakujulise agrarmaana tahtsime arendada Vene maailmariigi vabrikute jäännustest meile sobimatut suurtööstust, isegi metallitööstust ilma tooraineteta); võib-olla ei ole me siiamaani veel küllaldasel määral vabanend võõrkapitali eestkostmise alt; võib-olla on nii mitmedki meie nimekad tegelased seda võõrkapitali eestkostmist oma autoriteediga isegi kõvendada aidand (mis muide on meie kord nii, kord teisiti väljenduva massi meelekibeduse üheks suurimaks põhjustajaks), — jah, olgu kuis on, aga igatahes tunne end juba peremehena oma kodus ega vaja enam (vähemalt olevikus?) välisabi sellisel määral nagu vabariigi alguaastail. Nõndasama tahame saada hakkama oma kultuurilise endakindlustusega. Kir-

jeldasin eelpool üksikasjalikumalt meie pseudo-eliidi ebanormaalset suurekspansiooni ja kriisi, et selgitada seega objektiivselt meie praegust reaktsiooniaega põhjustavaid tegureid. Kuid milgi tingimusel ei tohita sellest veel üldistavalt negatiivseid järeldusi teha kogu meie kultuurielu kohta. Ei tohi nimelt unustada, et meie haritlaskonnas on leidnud küllalt ka loovaid jõude, kes on rikastanud meie vaimu-elu vahepeäl kõige innu ja energiaga, nii et intelligentsi keskmise väärtustaseme ajutine langus pole suutnud meid senini veel hukutada. — Ülikooli eestistamine on viidud suurtes joontes lõpule. Eesti teadus on pannud end mitmel alal ka rahvusvaheliselt maksma ja päevakorral seisab juba Eesti Teaduste Akadeemia rakendamine. Eesti kirjanduse paremad teosed vääriavad tõlkimist võõrkeeltesse, kusjuures meie olemuselle nii iseloomustavaks jääb, et kõige kõrgemalle arenend on meil just lüürika. Eesti kunstid ei reprodutseeri enam Euroopat üksi, vaid ka produtseerivad Euroopa ja kaugemategi mandrite jaoks oma alupärast toodangut. Eesti tarbekunst on osand vana rahvakunsti õige imposantselt rakendada. Võrdlemisi kõrgele on arenend Eestis nn. kehakultuur. Meie sport on uhke oma maailmameistritelle ja on rühkind ette nii mõnestki suuremast rahvast. Meie kuurordid meelitavad aina enam välismaalasi ja rohkesti turiste naudib meie päälinna ja provintsi ajaloolist ja looduslikku ilu.

Ometi ei saa salata, et just kultuuriline endakindlustus nõuab meilt ka edaspidi senisest hoopis suuremaid jõupingutusi, eriti veel väärtuslikuma juhtiva järeloplve kasvatamiseks. Siin on vist küll natukene perult ühest liialdusest teise tõtatud ja koolireformidega mõnikord asjata ka üleaarust tõmbetuult ja päävalu tekitatud. Hariduse inflatsioonile on tahtud järsku lõppu teha ülikooliastujate arvu piiramise ja keskkoolide ümberkorraldamisega. Humanitaaralade seniselle eesõigustamiselle vastukaaluks on kaldutud enamsoodustama ja spetsialiseerima kutseharedust: Tartu ülikooli tehni-

kateaduskond on laiendatud iseseisvaks Tehnika Instituudiks Tallinnas, on asutatud juurde ja kavatsetakse veel asutada mitmelaadilisi kutsekoole, kõiksugu meistrite, sellide ja nn. õppind tööliste kutseoskus on haaratud eksamite ja diplomite kontrolli alla, on jõutud isegi kuni näitlejate ja kunstnike kutsetunnistusteni. Üldiselt on märgata suurt tungi kvalifitseeritud jõudude esiletõstmiseks ja nende sotsiaalse asendi kindlustamiseks. See on viind kuni rohkete ja väikeriigile paljuku kulukate ja liiaks spetsiaalsete kutsekodade loomiseni, kelledelle on usaldatud ka poliitilisi funktsioone, nagu korporatiivse režiimi pooldajad nii väga on soovind. Kuivõrd need formaalsed võtted tõstavad ühtlasi ka kutse-eetikat ja sisulist väärtustaset, peab näitama juba ligem tulevik. Muidugi on reaktsiooniaja eetiliseks ja massipedagoogiliseks baasiks esmajoones paratamatult käsud ja keelud, nõuded ja määrused ehk nn. dekreedikord, nagu meil nüüd ironiseeritakse, kuid loodetavasti meie sellise kasarmukorra ja juhi järgi jooksva karja kasvatamiseni siiski ei liialdu, nagu teevad seda diktatuuri-maad. Ka hariduse piiramisel jõukamate kihtide (mitte võimelisemate ega andekamate) kasuks on selliseid pahesid, mida mäletame oma tsaariaegsest minevikust veel liiga hästi, nõnda et meil endil ei sobiks küll kuidagi neidsamu pahesid jäljendama hakata. Arvatavasti on meie haridusjuhid enam-vähem teadlikud, et soisele pinnale ei saa pilvelõhkujaid ehitada, vaid ennekõike on vaja vundamendikindlustust. Milliseks ehitusbaasiks kõlbavad aga vaimsed sood, mis vajavad just eriti radikaalset ja vaevarikast kultiveerimistööd?!

Ergo — rahvahariduse-kraavid peavad püsima sirged ja sügavad, et haisvat ja mädandavat põhjavett ei koguneks. Rahvahariduse sőtijätmine või alahindamine kõrgemate astmete hariduse suuremaks aupaisteks ja tippude hiilguseks, mida tunneme mõnest muust maast, ei ole riiklikult küll kuidagi põline põhjakindlustus ega aita ka rahvusliku kultuuri uu-

dismaid üles harida. Sellepärast on meil (nagu üldiselt mujalgi) täiesti õigustatud erilise tähelepanu juhtimine just õppiva noorsoo kasvatuselle, kuigi kasvatusviisides võib olla suuri lahkavusi. Noorsoo hooldamiselle peaks seltsima veel vabariidustöö süvendamine (umbes nii nagu Skandinaavia mais) ja trükisõna, raadio jne. massipedagoogiliste funktsioonide laiendamine. Kahjuks on aga meie ajakirjandusel ainult kontrolli kõvendatud, selle asemel et tõesti kaunis kirju koosseisuga ajakirjanike vaimset taset ja sotsiaalset vastutustunnet kvalifitseerida. Kui võrrelda, milline relv ja kultuuritegur ühtlasi oli meile ajakirjandus Vene surve ajal enne Maailmasõda, siis pole meil küll mingit põhjust oma praegusi ajakirjanikke respektierida või liiati veel rahva kõrgeväärtuslikeks kasvatajaks arvata, keda kõlbaks iseloomustama eesti vanasõna: mõistlik mõistab siis ka veel võidelda, kui loll ei lausu enam sõnagi. Pigem peab konstateerima sageli just seda demoraliseerivat nähet, et ajakirjanikeks on sattunud meil rohkesti ka vaimset hoopis alla keskpärase „vaglariadu“, kes eesti ajakirjanduse massipedagoogilised funktsioonid osalt hoopis negatiivseks on langetand. Ajakirjanduse sotsiaaleetilise taseme langus ja aina suurenevam sõltuvus poliitiliste või rahaliste jõukeskuste erihuvidest on praegu küll rahvusvaheline nähe, kuid igatahes ühekülgne on eesti ajakirjanduse langust ainult riigivõimu vaheseisemiseks tembeldada, nagu mõned poseerivad kohviku-liberaalid seda kalduvad ülekohtuselt tegema, vaid vaja on avalikult välja öelda ka seda, et eesti praegused ajakirjanikud pole lihtsalt võimelised jätkama oma veneaegsete eelkäijate mehiseid ja auväärseid traditsioone. Ometi on just avalik arvamus ühiskonna südametunnistuse hääleks, mille uinutamine või demoraliseerimine tähendab ka ühiskonna enda eetilist lagastumist. Sõnavabaduse kitsendamine üksikute juhtide eesõiguseks võib olla ajutiste haiguste arstimiseks küll välditamatu, kuid pikapääle see võib viia ka kuni üldise mõtlemis- ja algatusvõime

haigestumiseni. Seda aga meil vist küll keegi tõsiselt ei taha...

Käsikäes parteide ja ajakirjanduse massipedagoogiliste funktsioonide langusega kerkib seda tõsisemalt päevakorda massi poliitilise ja kultuurilise edasijuhtimise küsimus: kes ja kuidas seda saaks teha? — Normaalseis oludes peaks teostama seda muidugi nn. eliit laiemas ulatuses. Aga kui see eliit ise on osutund suurel määral kõlbmatuks oma kõrgeima ülesande jaoks ja põeb kriisi, siis ta mõjub muidugi ka massile kahjustavalt ja soodustab enam kui pidurdab massi ajutise poliitilise närvipõletiku krooniliseks muutumist. Siis kerkivad arstideks harilikult ikka üksikud tugevamad reaalspoliitikud, kes manduvad hõlpsasti küll ka diktaatoreiks ja kel lasub seda suurem vastutus, mida vähem neid on. Päris segavana tunnukse, kuidas nii paljud hääled meie endisest poliitilisest juhtkonnast kurjustavad nüüd tagantjärele massi poliitilise kasvutamattuse üle, — taipamatta, et nad sellega ju iseendid piitsutavad: sest eks ole ometi eliit ise vastutav massi kasvatuses. Kui aga selliseil juhtidel oli teotsemise vabadus, siis nad hoolisid kahjuks liig vähe rahva kasvatusesest, vaid turtusid taas nende üksikute vastu, kes liidritelle nende otseseid ülesandeid meelde julgesid tuletada. Nii iseloomustav meie poliitikuile on olnud küll intriigitsemine ja isiklik enesereklaam, kuid puudund meil on poliitilised ja maailmavaatelised jutlustajad sõna paremas mõttes. Poliitilise pseudoeliidi võimu juurde tagasilaskmisel on vaevalt mõtet, sest sel ei ole eeldusi rahvast endisest paremini juhtimiseks, kuna just ta enda poliitiline kasvatus on olnud liig nõrk. Nõrkus on ka arusaadav: rahvas ise sai juba Vene ajal omavalitsustes pikema poliitilise eelkoolituse, kuna parteide ja parlamendi kui ka valitsusaparaadi eliit moodustus meil suurelt osalt üleöö ja üsna kvalifitseerimatust elemendist. Isegi parem osa sellest eliidist päris Vene surveajast mõningaid suuri voorusi, mis aga iseisvumise ja omariikluse taustal degene-

reerusid kahjuks sama suurteks pahedeks. — Baltlaste ja venelastega võideldes oli õpitud neilt kõigepäält rohkesti ka nurga- ja telgitaguseid võitlusvõtteid ning üldse sõjakavalust, mis ainult junkru- ja moonaka-miljööle sobis, mitte kuidagi aga tõsidemokraatlikule mentaliteedile ja parlamentaarselle režiimile, kus nn. onu- poja- poliitika pühitsetud ausse upitamine ja igasugu „sokutamised“, „kannataha-panemised“, „krae-vahele-pugemised“ jne. ei ole igatahes enam aus mäng.

Teiseks oli ju meie veneaegne poliitiline tegevus domineerivalt opositsiooniline, liati veel võõra surve vastu absoluutselt eitav ja hävitavalt teotsev. Sedasama traditsiooni meie poliitilised koodi- ja kaikamehed on demonstree- rind ka kogu iseseisvusaja kestel: opositsiooni on osatult võrratult paremini teha kui ise valitseda, kuna eri voolude koostöö ja koaleerumise oskust on osutatud kõige vähem, nii et valitsuskriisid on olnud liialt sagedased ja mõnikord päris häbiväärselt tühiste (isegi isiklike!) põhjuste provotseeritud (vdl. eelpool käsitletud klike-vaimu). Veneaegsest võitlusest on pärit ka see omariikluselle lausa haiglane nähe, et opositsioon kaldub sageli otse vastutustundetult pahatahtlikuks ja teiste töötamist rikkuda-püüdvaks, kuna sallivat ja häatahtlikku opositsiooni, kes ei eita valitsust absoluutselt, vaid tunnustab ka vastaste positiivseid saavutusi, seda kahtlustatakse kohe pugemises, meele- muutuses või isegi müüdavuses. Demokraatliku opositsiooni kaasvastutus oma riigi juhtimises ja tegelikke ülesandeid — valitsuse asjalikku arvustamist ja aitamist vigadelle, puudusille ja pahedelle osutamise- ga kui ka järelvalvet ja kontrolli võimu ausa käsitamise üle — vaat seda meie poliitiline kultuur veel kristalliseerind ei ole. Samuti on meil veel vähe vastasteaustust ja siirast taht õppida ka vastaste käest tundma ja objektiivselt hindama nende tõdesid ja hüvesid.

Opositsiooni-probleemi järgi kolmas tüüpiline Vene ajast pärit rike ilmneb riigi-ideest arusaamisest ja rakenda-

mises. Teoreetiliselt meil tegeldi ju Vene ajalgi riigi-ideega, kuid praktiliselt saadi rakendada ainult rahvusluse ja omakultuuri ideid, kuna reaalselt riiki koheldi kui oma vastast ja vaenlast, kui kogu eesti rahvusluse ja omakultuuri suretada-püüd- jat. See anormaalne suhe mõjutas tuge- vasti, et ka iseseisvumise järgi riigi-idee jäi meie poliitilises mõtlemises vabaduste, rahva ja selle eri kihtide, kultuuri jne. ideede kõrval tahaplaanile varju ja püsib endiselt enam nii-öelda kroonu-idee- na, millele suhtuti halvaks-panevalt: mitte ainult „riigilüpsmine“ ja „kroonultpumpamine“, „korstnassekirjutamine“ ja sõna- kõlksuna nii soliid „saneerimine“ ei läind moodi, vaid äpardusid ka riigisotsialismi meie oludelle nii paljupakkuva idee raken- damise katsed. Muidugi siis kujuteldi riigis endiselt edasi vastast ka rahvuslikule kultuuriloomingule ja püüti kindlustada seda kroonu vahelesegamise vastu igasugu autonoomiate ja isegi kontrollita riigitoe- tuste väljapressimisega loomingu- vabaduse nimel, kuna riigikaitset kalduti militarismiks tõlgitsemata. Riigi halvutamist palju soodustas omaltpoolt veel mitmeti nõrk ja kohmakaks bürokratiseeruv ametnikkond. Lõpuks ei saa salata, et nn. kohvikukultuur- lased olid riigist üldse vast niivõrd huvitatud, kuivõrd see meile raha pillas. Nõndasiis juurduski riik järjest enam materiaalse kassana meie teadvusesse ja kaotas aina nõrgemaks oma magnetiseeriva mõju ideaalina, mille kättevõit- miseks maksis valada verd, ja värtu- sena, mida kõik tahaksid austada ja armastada, sisustada ja välja arendada, kindlustada ja kaitsta, kuid ka võimuna, kel pole ainult õigus vahele segada, vaid otse kohustus reguleerida elu üldist protsessi. Kui võõras riigivõim tõesti tahtlikult püüdis suretada meie elu, siis oma riigivõimult — ükskõik, milline see ka ei oleks — sellist tahtet on võimata eel- dada, vaid riigivõimu reguleerimisfunktsiooni ei saa eitada keegi. Ainult selle raken- damise ulatuses arvamused võivad eri- neda, ja siin meie poliitiline eliit on ise- loomustand oma ebaküpsust korduvalt

taas sellega, et teistele võimukandjale pannakse tigidalt pahaks sedasama rakedust, mida endale võimul olles küll sündiks peetakse.

Just suhtumises oma iseseisvale riigile on avaldunud õige teravalt määratu vahelalitsetava rahvamassi ja valitseva pseudoeliidi mentaliteedis: rahvas ise on suhtunud oma riigile palju idealistlikumalt kui juhtkond, kelle süüks tuleb panna selle kurikuulsa saama himu demagoogilist üleskütmist oma võimu kindlustamiseks. Seda on juhud meile korduvalt karjund: „Kui meie saame võimu juurde, siis me alles näitame!“ Kuid võimule jõudes nad on näidand pigem oma võimetust arvustatuist paremini valitseda. Vaevalt küll massi pärast on tarvitsend meil pikendada kaitseisukorda ja kitsendada demokraatiat, aga egas rahvas end ikkagi ise saavalitseda, vaid selleks on talle demokraatia-väärseid juhte vaja — ja vaat neid demokraatia-küpseid juhte pole olnud käisest puistata. Eesti rahvas ise on poliitiliselt küll auga kõrvutatav soome ja skandinaavia rahvastega, aga just eliidi süü on see, et meil ei ole siiamaani veel teostund põhjamaile nii iseloomustav kunninga ja sotsialistide koostöö. Samuti eliidi viga on, et meie poliitilise elu näitelava ja kulissidetagune pole olnud kooskõlalised, vaid on otse provotseerind rahvast vihale oma vastuoksustega. Ka meie erinevad poliitilised voolud peavad vabana kord oma ebademokraatlikust ainuvõimu-maaniast ja üksteise eituspühhoosist ning peavad sobima kooseluks kui ka koostöök, — see on ainus reaalne garantii meie omariikluse tulevikule. Kui aga nüüd rahvas ise väidetakse küps olevat selliselle demokraatialle, juhtkond seavastu veel ebaküps, siis järelikult: ka juhtkonda on vaja läbi küpsetada, erilist tähelepanu on tarvis pöörata uue eliidi kujundamise ja selle poliitilise kasvatuse kategooriliselle kohustusele. Ennekõike ent on meid vaja päästasenise pseudoeliidi mädapaiseist — puudulikust koolitusest, klike-vaimust ja saamahimust.

Sellega oleme jõudnud taas vajaduselle meie keskmise ja kõrgema astme haridust ümber korraldada, mida nõudsin juba kümme aastat tagasi ja mille eest tollal aina mõnitada sain, eriti veel Tartu nn. „edumeelse“ (!) vaimu autokraatliku hääletoru poolt, kel ei jatkund sallivust isegi algeliseks sõna- ja mõttevabaduse respekterimiseks. Kuid selleasemel, et resoluutselt katkestada meie pseudoeliidi kujunemist, aina soodustati siis seda. Alles „vaikiva seisukorra“ aastail on asutud kesk- ja ülikooli reformile, mida endised juhud ja vana vaimu mohikaanlased inimlikel põhjusil võivad ju vastustada, kuid mille puhul õigem oleks kahjatseda küll seda, et reformidega on jäädud nii hiljaks ja et mitmes asjas ei ole oldud küllalt resoluutne. Hilinemisega käib kaasas pahaendeline nähe, mis raskendab meie pseudoeliidi likvideerimist palju komplitseeritumaks. Nimelt on toimund vahepeäl tasapisi üsna oluline muutus meie juhtkonna koosseisus selles suunas, et vanem generatsioon on annud juba märgatavalt maad nooremalle. Kuid kahjuks ei saa väita, et koosseisu noorenemise ja nn. uute nägudega käsikäes oleks sama hoomatavalt värskenenend ka koosseisu sisejõud ja tõusnud kvaliteedi tase. Noortel oli tõepoolest palju õigust arvustada ja atakeerida vanemat haritlas põlve, kelle kõrvajäämist pole põhjust leinata pääle üksikute erandite, kuid ka noorempõlves endas näikse üha jatkuvalt veel domineerivat karjeristi ja mugavusmehe tüüp ilma iseseisva isiksuset ja ilma algatus- ja süvenemisvõimeta. Ettevalmistuse nõrkus, eriti ametnik- ja õpetajaskonnas, üldse kogu eliidi selektsiooni hilinimine tasub end paratamatult kätte ja annab end ettenähtavalt veel kauemaks ajaks kibedasti tunda. Annab tunda eriti kibedasti sellepärast, et päälekasvavail noortel jääb ikka veel palju õigust rünnata vahepeäl juba vananevat generatsiooni, kes omakorda on sulgend kohad ilma neid täiel määral väärimatta. Mida see aga järeldab? — Eks ilmsesti seda, et

väärtuslikuma järelepõlve endamaksmapanu tegelikus elus ähvardab aina raskeneda ja et riiklik-rahvuslik idealism peab pulveriseeruma üha edasi tühiseks sõnamänguks ilma tõeliselt suuri tegusid ja võite saavutamatta.

Ent parem hilja kui ei iialgi. Kuidas oleks siis teostatav meie haritlaskonna koosseisu puhtamaks filtreerimine? — Koolitüüpide ja õppekavade elulähedasemaks kohendamiseks üksi on vähe — vaja on ka paremaid õpetajaid. Eriti oleks valjemat õpetajate selektsiooni vaja meie keskmise astme hariduse taseme tõstmiseks. Kuna õpetajate ettevalmistus ülikoolis on olnud nõrk, siis tuleb siin tingimatta põhjalikku reformi nõuda. Senisest hoopis paremat ettevalmistust tuleks nõuda emakeele ja kirjanduse, kodumaa ajaloo ja eesti rahvusliku kultuuri käsitleks, mil on ometi ju määrav tähendus õppiva noorsoo mentaliteedi ja teotsemistahte suunamiseks. Samuti tuleb ülikoolilt nõuda hoolsamat kodanikukasvatust üldse ja paremat ettevalmistust ametnikele kui ka vabakutselistele avaliku elu tegelastele (imelik mõelda, et isegi sotsioloogia kui eluvajaline õppeaine sadade üliõpilaste jaoks puudub meie ülikoolis, kuna küll üsna luksusena säilitatakse mõningaid ammu eluvõõraks iganend filoloogia õppetoole — peaaegu ilma üliõpilasteta!). Ülikooli teaduslikud, pedagoogilised ja sotsiaalsed funktsioonid on vaja tasakaalustada. Kui ülikool oma autonoomia najal pole suutnud anda meie riigile rahuldavaid töötulemusi ega isegi oma majapidamist kiiduväärselt korraldada, siis on riigivõimu vahelesegamine loogiliseks järelduseks ka edaspidi. Tingimatta tarvilik on üliõpilaskonna kardinaalne reform. Senised endassesuletud, kambakraatlikud ja ühiskonda kahjustavad leerid on vaja likvideerida ilma ühtegi neist eelistamatta. Soovitav on kontakti tihendamine mitte ainult eriilmeliste üliõpilaste eneste vahel, vaid ka nende ligem kokupuude õppejõudude ja kaugemate vilistlastega eri aladelt, et avardada noorte silmaringi, kasvatada sallivust, leevendada

sektantlust ja sisendada koostöö-tahet. Kuid vilistlaste terroriseerivast ja siiaamaani kaugelt enam negatiivseid kui positiivseid tulemusi saavutand mehhaanilisest mõjuvõimust on noori üliõpilasi vaja vabastada, et need noored kord ometi leiaksid väljapääsu-niidi Tartu kitsaste kliikede lämmatavast labürindist. Kuni ülikoolimiljões seniilmnend puudusi valjult ei kõrvaldata, seni jääb ülikool endiselt edasi meie valulapseks ega lahene meie eliidikriis, vaid venib järjest pikemalle ja ähvardab uute tormidega.

Milliste eesmärkide poole rühivad nüüd ühed või teised ringkonnad meil, millega püütakse mõtestada ja sisustada iseenda ja järelepõlvede elu, milles otsitakse oma teotsemise ja pürgimuste ideaale? — Isikliku ja majandusliku hääolu poole, rahva füüsilise jõu ja sündivuse suurenemise poole, sotsiaalse õigluse ja demokraatia poole, riikliku iseseisvuse kindlustamise poole, eestilise kultuuri õitsengu poole, rahvusvahelisest elust ja inimkonna loomingust aktiivse osavõtu poole, tõsikristliku vaimsure poole — need on eluideaalid, mille teotsemise poole kutsutakse ja juhitakse praegu eesti rahvast tema tooniandva eliidi poolt. Senisest mõtteviisi ja elutunde kriisist väljapääsu nähakse ennekõike kindla maailmavaate ja iseloomuga isiksuse kasvatuse ja üldises vaimse väärtustaseme tõusus. Kvalifitseeritud, uusi väärtusi loova isiku osatähtsust on püütud markeerida avalikus elus sellega, et isegi parlamendi-valimistel on siirdatud endiselt parteiliste nimekirjade süsteemilt isikuvalimise printsiibile (käsikäes siirdumisega proportsionaalselt valimisviisilt enamussüsteemile). Ma ei julge uskuda, et isiku-põhimõtte positiivne rakendus oleks nii mehhaaniliselt kerge, vaid kardan pigem, et see meie aja karjapsühhoosi sugestioonil esialgu aina raske-ndab veel endist võitlust pseudo-eliidi posööride ja simulantide vastu. Olen täiesti veendund, et inimeste-kriisi lahendus on iseloomukasvatuses — roomajate, kahepaiksete ja täitsa selgroota lõmitavate või mehhaniseeritud masin-inimeste

asemel uuesti selgrooliste, sirgelt püsti-käivate, iseseisvalt mõtelda ja teetseda oskavate inimeste kasvatuses. Kuid lisan kohe sama veendunult: seega ühtlasi on nihkund meie (ja küllap ka kogu läänemaise tsivilisatsiooni) elu ja surma küsimuseks üksikisikute ja kogu rahvaste eetilise teadvuse renessaans — mitte formaalse, vaid sisulise au, aususe, õiguse ja tõe mõistete restaureerimine mitte ainult ilusõnades, vaid tegelikkuses. Mida nõrgemaks sõja-, inflatsiooni- ja terroriajad on degenereerind ja otse ruineerind inimühiskonna eetilist teadvust, seda tugevamalle võitluselle see kohustab meid. Mitte ainult võitluselle korruptsiooni, oportunisti ja karjerismi vastu, vaid ka võitluselle inimese kui omaette väärtuse, elava ja loova subjekti eest, keda ei tohita degradeerida ainult objektiks, tööriistaks, automaadiks. Kas on selline võitlus meie ajal juba hilinend ja utopiaks muutund või on see siiski veel realselt teostatav ja pakub väljavaateid võiduks?

Vastust sellele küsimusele andku mõningad näited eesti rahva aegade jooksul kristalliseerund eetilisest traditsioonist, mida pole küll veel iialgi seaduste paragrahvidesse kodifitseeritud ja mis pole meid küll kunagi sundind nii või teisiti talitama, vaid mis meid selleks on veennud ja kohustand, mis pole olnud meie elukorralduse vahelduvaiks nõudeiks, vaid püsivaiks aksioomeks. — Mehe sõna, liit ja leping, vanne ja töotus on olnud meile pühamad kui miski muu. Ning just sõnamurdjaid ja valevandujaid on pekstud meil kividega surnuks, niisama nagu äraandjaid oleme ise endast ära tõugand. Sõna pühaduses ja meele kindluses on seisnudki meie hinge põhiseadus, mis on annud meile elujõudu läbi kõigi sajadite ja mis näitab meile ühtlasi kõigi seaduste esimest eelnõuet ja nimelt seda, et need, kes on pandud valitsema teiste üle, mõistku valitseda iseenda üle, kuna nendel, kellele võim hakkab pähe, võib tulla puudu vaimust. Kõigi aegade kõigi rahvajuhtide saatuse ja väärtuse määrab ära see muinaseesti poliitiline retsept, mis

on vormund vanasõnna: esiotsa on see, kes petab, tark, pärast see, kes petetud. Kui eesti neiu läheb rahvalaulus metsa luuda lõikama ja kohtab metsas ülimusnoormeest, kes tükib temalt suisa suud tahtma, s. t. tema au rikkuma, siis võtab neiu noa tupest ja virutab sellega kallalitungija südamesse. Ja kui ta siis nuttes koju tuleb ja juhtumusest vanemaile jutustab, siis on vanemate kohtuotsus ühest suust:

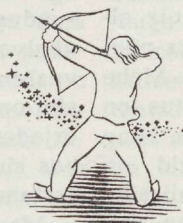
Ole terve, tütar noori,
oma au hoidemasta,
suurta koera surmamasta!

Teiste sõnadega: ole sa oma või võõras, ole sa ülem või alam, ole rikas või vaene, haritud või harimatu — niipea kui sa ülekohut teed, oled sa eestlase silmis ise kohe hukkund ega vääri oma elu. Eluõigus on nendel, kes ise on õiged. Elu ei juhita mitte teiste survega, vaid iseenda eeskujuga. Mitte maailma, seda halba makrokosmost, vaid iseennast, seda veelgi halvemat mikrokosmost, on ennekõike vaja võita, korrale kohustada ja väärtuste loominguks rakendada. See on vaimu primaat võimu, jõu ja jõukuse ees. See on vägev front au-kõrgustelt alatuse-madaluste vastu, mida pole murdnud miski surve ega sundus, mida pole suutnud vallutada ükski vägivald ega ülekaal. Selline eetiline teadvus on olnud meie suurim sisejõud ja just siin on murrang praegu kõige saatuslikum: orjadena me olime vaimselt võimsad — kas suudame seda püsida ka vabade härastena?

Ma ei ole tahtnud oma ülevaates eelpool varjata, et nii mõnedki tegurid on põhjustand meie eetilise teadvuse lõtvumist. Kuid ma ei kahtle, et meie juures see on ainult ajutine ja möödaminev nähe. Muidugi ei möödu pahed iseendast, vaid kohustavad aktiivsele võitluselle nende vastu. Võitlusvõimelist elementi meil igitahes leidub — käsil on selle väljaõpe ja varustamine vaimurelvadega. Oma sisehädadega tuleme ise toime ega raskenda nendega rahvusvahelisi valusid. Võrdlus

teistega lisab isegi rohkesti optimismi, sest näeme selgesti, et olukord mujal on sageli veel palju ja palju raskem. Aga olgem lõpuks täitsa avameelsed ja tunnustagem ausalt, et küllalt põhjust on ka pessimismiks mitte sugugi ainult meil Eestis, vaid üldse kõigil nn. väikerahvail. — Kui 19. sajand, see vaimu ja kultuuri primaati taotlev sajand, on tõstnud väikerahvad kõrgele, kas ähvardab nad siis ajaloonäitelavalt minema pühkida 20. sajand, kui see areneb, nagu sümptoomid osutavad, võimu ja jõu üleoleku sajandiks? Eks ole kõigi väikerahvaste kokkuvarisemise hädaoht praegu suurem kui kunagi varem, olenedes ilmsesti vaimse ja füüsilise jõu suhetest ja rahvaste koostöötahetest. Inimkonna intensiivne varustamine ja rikastamine uute varade ja väärtustega on kahtlematta see põhitegur, mis kõige enam suudab alal hoida väikerahvaid ja ka õigustab, otse nõuab nende olemasolu. Nagu Jeruusalemma linn suudeti küll maatasa hävitada, kuid ei suudetud hävitada sellest

linnast väljund vaimujõudu, niisama võidakse küll ühele või teisele rahvale liiga teha, kuid ei suudeta olematuks teha ühtki rahvast, kelle kultuur on elule vajalik ja seega *eo ipso* elujõuline. Ka meie, Baltoskandia väikerahvad, peame 20. sajandil veel enam kui varem töötama ühte jääda, isegi siis, kui meid vägivaldselt lahutada püütaks, peame uuesti vanduma iseendale meeleskindlust ja üksteisele sõprust pariteedi, tolerantsi ja humaansuse nimel. Nende töötustega püsime truud demokraatliku Baltoskandia kui maailma väikerahvaste kõige tugevama kultuurikantsi vanadelle traditsioonidelle. Ja nende töötustega tahame moodustada igaveseks endale eluõigust taotleva terviku ümber oma sini-puhast taevast vastupeegeldava mere, mida võrdse armastusega nimetamegi üheltpoolt Ida- ja teiselt poolt Läänemereks, sümboliseerides niiviisi üldse meie ausat ja siirast vastolude lepitamise tahet mitte ainult ühiseks tervikuks, vaid ka harmooniliseks täiuslikkuseks.

Karge meri

XIX

augele nordi on nad rühkinud.

Vahel tõstavad mootorpaadi jääle ning hakkavad siis ankruga ja trossi abil edasi varpima. See on raske ja pingutav töö, paat liigub tõrksalt ja vaevaliselt. Aga et jäämassid ujuvad põhjast lõunasse ja on sulgenud tee, pole paremat edasipääsmise võimalust. Ilm on muutlik ja tujukas, päikesepaistelised päevad vahelduvad tormide, tuiskude ja öökülmadega. Ning vahel ilmuvad udud, külmad ja kleepuvad, siis jäätuvad riided seljas ja paat kattub üha paksema jääkorruga. Hoo-hopp, hoo-hopp! hüüab Matt Ruhve lakkamatult ning kaks meest keeravad trossi ümber tangi, kuna teised kaks lükkavad paati tagant. Pisut edasi jõudes viiakse ankur jälle ette, kinnitatakse jõesse ning algab trossi uus vinnamine. Nõnda töötavad nad hulk päevi, kuni jõuavad lahise veeni, siis lükkavad paadi sulasse ja sõit jätkub.

Mida kaugemale nordi, seda rikkalikumaks muutub saak. On õnnelikke päevi, kui nad toovad jääpankadelt kuni paarkümmend tähnulist hülgepoega. Igal triivival jääpangal leidub nüüd saaki, nad ei jäta seda sinna isegi siis, kui jää on juba päikesest rabedaks söödud ega kanna meest. Siis hiilitakse paadiga ligi, Eerik Lamm seob nõõri enesele ümber piha ja hakkab ettevaatlikult edasi roomama. Surmanud käksiga hülgepoegi, seob ta nad kõie külge, et mehed saaksid nad üksikult paati vinnata. Viimasena roomab poiss ise, jää pudeneb ta all ja ujub laiali, ta paterdab külmas vees ja jääsupis, kuid jõuab siiski teiste abil paati. Siin hõõrub ta keha tulise rasvaga, vahetab riideid ning sõit võib jätkuda — see ei teinud poisile veel midagi!

Siis algavad tormised päevad, jääpangad purunevad kildudeks ja mehed otsivad mõnes kitsas skääris või saarekese taga tuulevarjulist kohta. Siia ei ulatu laine haarama, vesi vaid loksus ja vahutab ning taevas on madal ja hall. Konutades paadis presendi all, keset hülgerasva-plonne ja lehkavaid nahku, viidetakse lugematuid päevi ärevas ootuses. Mehedki on hallid ja külmanud, nende näod, riided ja saapad on määrdunud rasvast ja verest, isegi Matt Ruhve ja Toomas Andla habemed, sattudes vastu viivu-päikest, hakkavad rasvast kohe tilkuma. Ent siin ei hoolita palju toredusest, isegi toiduks on vaid hülgekäpad ja priimusel sulatatud rasv, kõik muu on juba ammu lõppenud. Siiski ei mõtelda veel kodule. Kuni merel leidub veel jääd, jätkatakse püüki.

Ainult Eerik Lamm, presendi all lõdisedes, unistab vahel hetkest, kui jõuavad nad uhkeldades koduranda. Siis on neil põhjust pisut kaela sirutada, sest nende lastiks on kaksikümmend tosinat nahku ja hulk, hulk rasva. Säärase rikkusega pole

randunud enam kaua ükski paat, sest et meeskonnad otsivad kergemaid püügivõimalusi ja tegutsevad koduranna lähedal. Ent Matt Ruhve ei hoolinud ohtudest, kihutas kaugele Botniasse, ja õnn saatis teda kogu selle aja.

Ning üle Eerik Lammi näo jookseb rõõmus muhelus — kuidas ometi kõik ta mõtted ja unistused lähevad täide! Kaksikümmend tosinat nahku — selle rikkusega pole võimalik võita mitte üksnes Kellit, vaid see sõnum lööb ka pastor Joosep Lundi mitmeks päevaks hoopis tummaks. Ja siis, kui ta toibub pisut, astub ta pärast jutlust Lammide juure sisse, istub akna juure pingile ning jääb pikaks ajaks mõnusalt jutulema, aga minnes naerab kogu ta nägu, ta sirutab kõigile kordamööda käe ja lau-sub umbes nõnda, et noh, Lammide pere, olgu selle minvikuga kuidas ta nüüd on, aga tulevikus tahame jääda sõpradeks, nagu see on kombeks sugulaste vahel. Sest pastor on arvestanud, et nahkadele ja rasvale tuleb lisada veel uute paatide raha, mille saavad nad kevadel Rootsist. Aga kokku on see suur varandus — selle vastu ei jõua enam Joosep Lund midagi!

Ja Eerik Lamm hakkab rõõmsasti vilistama — uhkusest ja heastmeelest.

Päär Anders ta kõrval uriseb pahuralt. Ta kardab seda tujukat ja ebasõbralikku merd, kui laine käib kõrgelt ja pillub vett üle ääre paati. Siis tuleb kühveldada lak-kamata visadusega, kuni randmeist kaob jõud ja peopesadelt rebeneb nahk. Või paadi sattudes triivjää ning jääsupi vaheletuleb haarata aerud ja sõuda päevad otsa, viimast kui jõuraasu kaalule pannes. Ikka külmetades, lõdisedes, lainetusega ja jää-pankadega võideldes, on Päär Anders pikkamööda muutunud tuimaks ja tummaks. Ta ei saa aru, miks mehed rõõmustavad rikkaliku saagi üle, kuna see jaotatakse ometi võrdselt kogu küla vahel. Ei, ta ei kaeba ega räägi, ta külmetav suu on kinni, ainult unes iniseb ja oigab ta — siis näeb ta kodusaart, kus mehed on ammu merelt tagasi, nad on käinud jaloritega linnas, toonud uut vilja, tubakat ja pisut viina, nüüd istuvad nad tule ümber, tõstavad pajast tulikuuma leent, nägudel rahu ja heaolu. Ja naised uhkeldavad oma rättidega, mida nad talvel on tikkinud — kuidas säravad ja kiirgavad siidist lilled!

Päär Anders tahaks nutta, kuulates raugematuid tuule lõõtsutusi kiikavas paadis. Juba kuuendat päeva viibivad nad siin skääris tuulevarjus, kõrvus vaid samad kohinad. Tuul on ajanud mõned jääpangad skääri, nad on ununud üsna paadi lähedale. Ning taevast on hall ja rabe, pudendades tuisku ja vihma.

Hommikul sõidab Toomas Andla jullaga maale. Kuid need on surnud rannad, ta ei kohta ühtki inimest ega näe ühtki elamut. Tal õnnestub siiski tuua natuke hagu ja puid, nad süütavad jääpangal lõkke ning see on neile suureks vahelduseks ja rõõmuks. Nad seisavad tule ümber, soojendavad külmanud liikmeid ja kuivatavad riideid.

— Oleks aeg koju pöörata! ütles äkki Päär Anders.

Tal on häbi, et see sõna pidi just tema suust langema, ta pöörab näo kõrvale. Mehed ei vasta midagi, ainult Matt Ruhve viskab etteheitva pilgu poisi otsa.

— Oled ehk sina meeskonna ülem? küsib ta pahuralt.

— Seda mitte, aga ... kogeleb Päär Andres.

Matt Ruhve võtab piibu ja viskab selle hammaste vahele — lihtsast harjumusest muidugi, sest juba ammu lõppes tal tubakas. Nüüd kui kaaslased ei juhtu seda nägema, kisub ta mõne lõngajupi oma kampsuni äärest ja süütab selle. Siis tõstab ta kõrbevat villa nina lähedale — eks ole see parema puudusel siiski nii kena ja kodune, muidugi — mitte Dobbemann, kuid ninasõõrmed saavad siiski magusat ärritust. Jah, kodu! mõtleb Matt Ruhve kurvalt, eks oleks nüüd sinna asja — väikese Katrina, Iisak Loona ning muudegi asjade pärast. Juba kuues nädal on nad merel,

eks saabu nüüd varsti seegi aeg, kus Katrina peab haarama adra ning ajama põllul esimesi vagusid — küllap peaks naist pisut õpetama ja juhtima. Ning Matt Ruhve silmad tõmbuvad äkki kitsaks, ta vaatab skääri, mille pinnal hõljuvad ülamerelt kantud roosakad vahu-viirud — oh seda rumalat Päär Andersit oma ettevaatamata jutuga! Lõke jääpangal hakkab kustuma, soojus on toonud ihu suurt rammestust ja laiskust. Matt Ruhve lükkab lõkke laiali ja ütleb:

— Ega muud, nüüd jälle merele!

Torm ongi pisut raugenud, tuuleiilid on harvemad ja jõuetumad. Hooti paistab isegi päike ning siis on lai veeväli kummaliselt rohekas ja viiruline. Skäärist väljudes tõmbavad nad purjegi abiks ning loovivad veelgi nordi poole. Ent jää on merelt kadunud, suur ning rahutu lagamik on lai ja tühi. Harva satuvad nad mõnele triivivale jääpangale, kuid hülgeid nad ei leia. Pikkamööda vaikib tuul hoopis ning veed rahunevad. Mitu päeva ringlevad nad merel, lähenevad skääridele, kihutavad ümber saarestike, kuid igal pool on vaid tühjad ja rahulikud veed.

Ja siis pööratakse paadinina lõunasse.

See on suur sündmus, kuid sellest ei räägita sõnagi. Ainult mootor hakkaks nagu rõõmsamalt podisema ning mehed oleksid nagu pisut jutukamad ja sõbralikumad. Ja siis leiab Toomas Andla äkki oma kuue voodri vahelt tubakat. Kaua urgitseb ta pussiga õmblustes ja kui sealt hakkab paistma kollakas puru, on ta ise kõige enam üllatatud.

— Eks vaata ometi, lausub ta rõõmsasti, ja mina arvasin, et ei tea mis see võiks küll olla!

Sellest jätkub just paariks piibutäieks — Matt Ruhvele ja enesele. Nad istuvad kõrvustikku rooli taga ning on rõõmsad nagu lapsed. Matt Ruhve küsib jälle:

— Ja sina ei aimanudki, et kannad säärast aaret oma kuue voldis?

— Aga mitte sugugi, kinnitab Toomas Andla veenvalt.

— Ehk tegi seda sinu naine? küsib Matt Ruhve.

— Küllap naine, naerab Toomas Andla.

Ja sellest on veel palju juttu, sellest laseb rääkida ja arutada, sest nad on koduteel ning ilm on vaikne ja soodus.

Kuid siis ühel ööl, kui nad seisavad ankrus ja Matt Ruhve on vahikorras, kuulub äkki kummalist kohinat. See pole tuule ega lainete kohin, see tuleb nordist otsekui oigamine, järjest lähenedes ja valjenedes. Õhk kõmiseb ja väriseb. Mööda siledat, fosforlikult läikivat veepinda jooksevad esimesed puhangud, ligi-ligi ja madalalt, otsekui linnud sahistades tiibu ja põgenedes. Pilvede kiudude vahele ilmub hetkeks kuu ning Matt Ruhve, kes oli rooli juures pisut tukastanud, vaatas avasui, kuidas laiad jääväljad lähenevad imekiiresti. Veed muutuvad järsku rahutuks, siin-seal tõuseb laine püstloodis üles, harja kohisedes ja tuisates, ning langeb siis seal-samas kokku, kusagile jõudmata. Matt Ruhve hüppab püsti — jää ei lähene mitte üksi nordist, ta tuleb suurte väljadena otsekui igast kaarest, mattes rahutuid vesi oma alla. Ning kaugelt kuulub juba otsekui kõue mürinat, seal pörkavad jääväljad kokku, liustiku kihutades mööda siledat pinda edasi.

Õö on järsku soe ja sombune, tuuleiilid hakkavad heledasti kiunuma. Paat, mis seisis nii rahulikult, hakkab äkki hüplema ja võnkuma.

— Üles! karjub Matt Ruhve. Ruttu, ruttu!

Mehed, kes on maganud all, hüppavad asemelt, alles veel unised ja taibutud.

— Ankur üles! hüüab Matt Ruhve.

Pole ometi põgenemise võimalust, sulavesi muutub järjest kitsamaks.

Matt Ruhve kirub — nad on siiski liiga vara asunud koduteele, alles nüüd va-

banevad Botnia lahed ja skäärid jääst, liikudes kohinaga lõuna poole. See oli Päär Anders, kes hakkas jampsima kodust ja meelitas nad koduteele. Kuidas saavad nad nüüd hakkama siin, ulgumerel, keset triivivat ja purunevat jääd, kaugel randadest ja inimabist! Miks kuulas ta poisikest ega jäänud sinna skääri-soppi, kus maa oli nii ligidal ja oht kaugel!

Püssid, nahad, rasv jääle! hüüab Matt Ruhve.

Nüüd ei mõtelda enam, vaid täidetakse käsk kiiresti ja tõrkumata. Jää on juba lähenenud üsna paadi manu, sinna pillutakse hülgerasva-plonne, nahku, püsse, riide-räbalaid, õlikanne. Siis hüpatakse ise järele ning kantakse jooksuhoos kraam kaugemale jääle.

— Eemale paadist! karjub Matt Ruhve.

Päär Anders kõheleb, ta hoiab kramplikult paadi servast kinni kui viimsest pääsmise lootusest. Tal on äkki jube mõtelda, et peab jätma paadi ning astuma pragunevale, triivivale jääle, kus pole vähimatki kindlust. See siin on neid kannud läbi igasuguste tormide, mitte nii nagu jääpank, mis võib hetke järel muutuda jääsupiks ja lobjakaks.

— Eemale paadist! hüüab Matt Ruhve uuesti.

Siis hüppab ta poisi juure, haarab tal turjast ning viskab ta eemale. Järgmisel hetkel põrkavad jääväljad kokku, kostab tume mürts ning paadi küljed surutakse kokku. Jäälahmakad tõusevad õhku, langevad kilisedes alla ning jooksevad kaugele edasi.

Päästke julla! hüüab nüüd Toomas Andla.

Julla on nad üldises segaduses ja raginas hoopis unustanud. Nüüd roomavad nad ettevaatlikult üle pankade, jää on kokku põrgates tõstnud julla üles ning heitnud kaugele eemale. Kuid ta on terve, mehed tirivad ta oma kraami juure.

Kauge taevaäär hakkab pikkamööda valendama, lai jääväli roosatub. Raksumine ja mürtsumine aina suureneb, nüüd hakkab vool murdma jäässe laiu sänge, kus jääpangad pääseksid liikuma.

Päär Anders hingeldab raskelt, ta istub jõuetuna julla serval ning nuuksub. Issand jumal, Issand jumal! oigab ta lakkamatult, kogu kehast värisedes ja lõdisedes. Ta suu kuivab ning siis ahmib ta aeg-ajalt jääkilde suhu, et neid otse vaistlikult jälle välja sülitada. Iga mürtsumise juures võpatab, väriseb, hüppab püsti.

On teisedki tõsised, vaadates enese ette mornilt ja süngelt, lausumata sõnagi. See siin pole ometi Liivi laht, kus nad on harjunud jääpankadel kihutama, too meri seal on õigupoolest nende koduõu, nende sõbralik ja truu ratsahobune, mis kannab neid ikka õnnelikult kusagile randa. Seal tunnevad nad viimast kui voolu, tuule suunad on nagu peopesal, seal saavad kodusedki neid viimses hädas abistada, saates riigi lennukeid ja jäälõhkujaid otsima. Ent siin on lai ja võõrastav mõtelda, siin triivivad nad üha enam lõunasse, kuni jää killuneb ja sulab — ning ongi lõpp.

— Ehk jää kannab meid randa? lausub äkki Eerik Lamm. Temalgi pole pääsmiseks suuremat lootust, kuid ta lausub seda siiski, sest tal on nii võõrastav mõtelda, et vanad hülgekütid, kes on oma elus näinud rohkesti ohte, on järsku nii tummad ega leia enam ühtki troostivat sõna. Ta tahaks kuulda kasvõi nende häält, leida neist pisut tuge ja lohutust, ja kui mitte enesele, siis vähemalt Päär Andersile, kes ei lakka nuuksumast, vaid kordab ikka üht ja sama: Issand jumal, Issand jumal.

— Rannad on kaugel, lausub Matt Ruhve lootusetult.

— Rannad on kaugel, kuid me võime sattuda laevateele, meid võiakse märgata ja päästa? arvab Eerik Lamm.

— Kas ulatuvad meid nägema? kahtleb Matt Ruhve.

— Kuid meil on õli, me võime niisutada tagavarariided ja süüdata need öösel, ütleb Eerik Lamm.

— Kui jää püsib, lausub nüüd Toomas Andla.

— Jaa, kui jää püsib, hüüab Eerik Lamm. Kui ta hakkab aga lagunema, on meil julla.

— Ulgumerel — julla? kahtleb Matt Ruhve.

— Ja aerud jäid mootorpaati, ütleb Toomas Andla.

— Siis lõhume julla piidad ja sõuame nendega, ütleb Eerik Lamm lootusetult.

— Ta on noor ega taha alistuda. Ta ihkaks praegu tegevust, kasvõi jooksu üle jääpankade, nõnda nagu tookord talvel, kui jää hakkas liikuma ja nad tormasid kalda poole. Sest kallas ei või siingi olla jumal teab kui kaugel, nagu arvab Matt Ruhve, pealegi puhuvad nord-westi valjud tuuled, mis võivad neid kanda lähematele randadele. Ja kui ta hakkab ägedasti seletama oma kavatsust, ütleb Matt Ruhve pahuralt: peame ootama jää rahunemist, praegu pole midagi teha.

Pole midagi teha? Eerik Lamm istub Toomas Andla kõrvale julla servale, ohkab ning vaikib. Alles nüüd märkab ta, kuidas ta lõdiseb ja väriseb kogu kehast, kuidas kurku pigistatakse nagu silmusega kokku ning otsaesine on külmas higis. Temagi hakkab jääkilde suhu loopima ning sülitab siis mõrkjat soolast vett üha kiiremini enese ette maha.

Toomas Andla mõtleb kurvalt, et ta siiski ei valinud oma tubakale õige aja. Nüüd alles oleks see suureks lohutuseks niihästi Matt Ruhvele kui ka temale enesele. Ta on näinud oma elus liialt ohte, ta on sageli vaadanud surmale lausa suhu, ta ei pruugi nüüd nii väga ahastada ega karta, kui hambus oleks vaid piibunusu ning rõõmus suits tõuseks kopsudest õhku! See lepitaks teda ohuga, oleks nagu hubasem ja mõnusam ning võiks unustada, et pole toitu ega juua. Ta katsub hülgerasvast kiskuda pisikese viilu ning panna suhu, kuid see on imal ja vastik ning ta sülitab selle maha.

Nord-westi tuuled aina paisuvad, taevas on hahkjates, ruttavates pilvenartsudes.

Siis märkavad mehed, kuidas jääväli laguneb tükkideks, ning see osa, kus viibivad nemad, eraldub teistest ja hakkab omaette edasi liikuma. Paarsada meetrit eemal tekib jääpragu, see aina suureneb ja laieneb. Mõne tunni möödudes on nad juba kaugel, jäämassid jäävad maha, rühib kiiresti vaid nende jääpank ulgumere suunas. See pole suur väli, sellegi küljest rebitakse järjest tükke ning pillutakse eemale.

— Nüüd olgu Issand ise meile armuline! hüüab Toomas Andla tumedalt.

Pikkamööda tuhmub päev, veripunasena laskub päike, jõuab külm ja tuuline öö.

Eerik Lamm viib oma tagavarariided jullast pisut eemale, kallab neile õli ja süütab. Tuul liitub tule vastu jääd, kuid seda kuma peaks siiski märkama mõni laev, kui ta juhtumisi siit mööduks.

Ent riided põlevad ruttu ja et teised ei too omi abiks, ei hakka ka Eerik neid võtma. Varsti on täieline pimedus, võigas ja lootusetu. Nad kükitavad jullas, seljad vastamisi, tõmmanud presendi üle peade. Nad kuulevad vaid tuulte lõõtsutusi ja vete kohinat, oodates igal hetkel jää pragunemist ja hukkumist.

Eerik Lamm on jäänud pisut tukkuma, ta näeb end seisvat isa kodus keset tuba, mis on pühadeeelselt puhtaks küüritud. Nurka on asetatud pisike kuusk, laud on kaetud roogadega. Ning ema tõuseb pingilt, ta hoiab käes piiblit ja astub lähemale. Ta on nutnud, silmad alles pisarais ja punased. Eerik, ütleb ta kurvalt, nüüd pead sa minema. Jah, ütleb ka isa otsustavalt, pole midagi parata, nüüd pead sa siiski minema! Kuid Eerik jonnib, Eerik näeb kaetud lauda ja tunneb tanguvorsti lõhna —

miks kiirustatakse teda minekule? Pealegi pole veel Kellit, aga tüdruk lubas kindlasti tulla ning tuua lahkumiseks koguni oma siidist salli. Jumal, miks ei tule Kelli! hüüab Eerik ahastades. Tõsi jah, ütleb ema otsekui taibates. Ning ta paneb piibli peegli ette, ta avab ukse ja hüüab üle läve tuisusesse öhe: Kelli, tule ometi, Eerik ootab sind! Nad jäävad kolmekesi põnevalt kuulatama, kuid väljast kostab vaid tuule sünge ulumine. Kelli, Kelli! hüüab ka isa.

Eerik Lamm ärkab ja tõmbab käega üle higise näo. Isa hääl kostab veel praegu nii selgesti ta kõrvus.

Ta hüppab üle julla ääre, lõdisedes ja külmetades. Taevakaar hakkab uuesti valendama, sünnib uus päev, ikka veel tuuline ja külm. Jääpank pole öö jooksul vähenenud, see ujub kiiresti üha edasi, ümber tormine lainetus.

Ning Eerik Lamm istub julla kõrvale jääle, ta on äkki nii kurb ja lohutamatu. Hoides pead käte vahel, hakkab ta nuuksuma, sest tal pole kahju oma noorest elust, vaid sellest, et nad hüüdsid kolmekesi nii tungivalt ja paluvalt, aga Kelli ei tulnud siiski!

Ta ei märkagi, kui Matt Ruhve paneb käe ta õlale ja lausub troostivalt:

— Ära nuuksu, ehk pääseme siiski veel hukatusest.

Ning hülgekütt vaatab hindavalt taevast ja merd ning lisab julgelt:

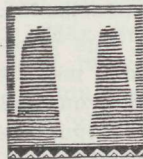
— Jaa, midagi peab ometi juhtuma, ega me siia saa surra.

— Sa loodad? imestab Eerik Lamm ning katsub naeratada.

— Kindlasti! ütleb Matt Ruhve.

Ning Eerik Lamm on nüüd tänulik vanale hülgekütile, sest kuigi pole vähimatki lootust, toob ta julge sõna ometi pisut soojust ja usku.

XX

Toora Jookus on teel Hangöst kodusadamasse, sest ta tahab täita oma ammust lubadust ning viia purjekas „Iisak Jookus“ viimsele puhkusele. Laev on küllalt vedelnud dokkides ja nõudnud üha suuremaid kulusid, nüüd võib ta varsti rannakividele tõstetuna olla lindudele pesitsemispaigaks ja pleekuda päikeses, kuni tormid ta küljed kord läbi hammustavad.

Ilm on tujukas ja muutlik, nad on juba seitsmendat päeva teel, loovides vastu tuuli. Kord paistab juba Suure väina suu, kuid siis tuleb teha poudi ning kihutada uuesti Soome skääride poole. Kapten Jaak Niilus, kes koos „Iisak Jookusega“ on vananenud ja teeb oma viimase sõidu, on asunud ise rooli taha. Ta on vihane oma reederile, kes aina kärgib ja närvitseb, nagu oleksid ilmad kapteni teha, eriti veel sellasel neetud merel, kuhu jooksevad kõigi kaarte tõmbtuuled korraga kokku. Jooksevad kokku ja panevad mere tuisutama nagu vahutava nõiakatla, et Issandagi käsi on võimetu siin midagi muutma või parandama.

Toora Jookus on tüdinenud pikast sõidust, ta on nahkkuues, südvestris ja säärikuis, ta jookseb kajuti ja rooli vahet ning karjub. Kas härrad ei suvatse ometi kord sihtkohta jõuda? Nad ei sõida väärtusliku kaubaga, mida kaptenid võivad oma meele ja heaksarvamise järgi nädalaid meres leotada, nad purjetavad vesilastiga ja peavad kiiresti sadamasse jõudma. Iga päev maksab pöörast raha, võetagu seda ometi arvesse. Pealegi ootavat teda kontoris tehingud, lepingud, dispašöörid, maaklerid, advokaadid ja muu säärane inimsugu! Tal on viimasel ajal olnud rohkesti muresid oma äride ja laevadega, kõik pole läinud mitte nõnda, nagu kavatsatud, ja nüüd veel

see aeganõudev loksumine merel! Ta läheb kajuti, istub laua taha ja hakkab jooma — mida muud targemat võiks antud olukorras teha? Kaua istub ta nõnda, järjest kallates viskit kruusi ning juues pisikeste, mekutavate sõõmudega.

Dekil jooksevad madrused, kapten karjub ja vannub, läbi pisikese skailaiti on näha ruttavaid jalgu. Midagi on juhtunud, isegi päästepaat lastakse alla. Kuid Toora Jookus ei liiguta end, ta on juba väsinud alatisest karjumisest ja vandumisest, ta joob viskit ja suitsetab. Küll tullakse ütleva, kui on midagi tähtsat. Teda on vallanud magus rammestus, ta otsekui tunneks vere aeglast surisemist soonis — hakkab jõudma õhtu, oleks tarvis süüdata laes tolknev tormilatern.

Siis avaneb kajuti uks ning vana Jaak Niilus astub sisse.

— Neetud ilm, lausub ta, peoga vett näolt pühkides. Torm aina paisub ja kõveneb, lisaks sattusime tuisku. Säärast neetud kevadet pole ma veel oma elus näinud!

— Miks lasksite päästepaadi alla? küsib Toora Jookus.

Vana kapten astub lähemale, kallab ka endale pudelist ning joob kaua ja puristades.

— Leidsime hülgekütte triivival jääpangal, lausub ta rahulikult.

— Leidsite hülgekütte?

Toora Jookus hüppab püsti, kogu ta rammestus on äkki kadunud. Ta lükkab viskipudeli kolinaga kõrvale.

— Mehed viisid nad ruhvi, seletab kapten. On vaevu elus, külmanud ja nälginud. Päästisime nad viimsel hetkel, sest saabuv torm oleks nad peatselt põhja kiskunud.

Hülgekütid laeval! — Toora Jookus ei kuula enam kapteni seletust, ta jookseb kiiresti ruhvi. Seal konutavad hülgekütid põrandal, nende silmis on ikka veel hirm ja ahastus, nad on märjad ja lõdisevad.

— Kuivi riideid, rummi, kohvi! karjub Toora Jookus.

Ta astub lähemale ja vaatab avasui pääsnud mehi, Issand hoidku — see on ju Matt Ruhve ja see seal on Peeren Andersi poeg Päär. Ja see on — Eerik Lamm, nagu tursunud, huuled sinised, ikka veel taipamata, et on pääsnud, ning vaadates klaasistunud pilguga enese ümber.

Mehed tulevad riiete ja kuuma rummiga.

— Eerik Lamm! lausub Toora Jookus, poisike, kes meenutas talle karupoega ning kelle pärast ta möödunud suvel kükitas oma sumplaevaga palju päevi hülgekütide saare juures. Kui aga sumplaevaga sihtkohta jõudis, olid angerjad kärvanud — seda häbi ja pahandust! Ja kas ta ühel nõrgal hetkel ei saatnud poisile üht ja teist tühja, aga siis ta unustanud, aga hoopis, hoopis! Kuid ometi oli poiss olnud ta esimeseks valuks ja kiindumuseks. Nüüd on saatus nad jälle ühte viinud ning Toora Jookusel meenub uuesti vana pisike puust kirik, selle värvilised aknad, kojamärkidega pingid ning väike kantsel, mis õpetaja jutlustades nagiseb ja kõigub. Kui siiski ehitada sinna tuulte pureda väikese elamu? Ning unustada ärid, sadamakõrtsid, tehingud!

Pikkamööda toibuvad hülgekütid, nad on saanud kuivi riideid ning joovad nüüd kuuma rummi ja kohvi. Nad neelavad ahnelt ja õhetades. — Pääsime! hõiskab Päär Anders ning vaatab särasilmi oma kaaslasi. Ta kordab seda üha jälle, otsekui end uskuma sundides, et see on ikka tõesti nõnda.

Kuid kapten Jaak Niilus on siiski teisel arvamisel. Ta on üle neljakümne aasta sõitnud sel merel ning kui tuleb torm, ei vastuta ta millegi eest. Kuid ta ei ütle siiski midagi, ta väljub ruhvist ja asub uuesti rooli taha.

Tuleb järjest vähendada purjesid, torm aina paisub märatsedes. Braam- ja toppseil rebenevad tükkideks, laev liigub sanddekiga vees.

— Marsseil alla! karjub kapten läbi tormi. Dekkvaaber ja bisaan maha!

Mehed jooksevad üksteise võidu, märjad ja väsinud. Torm on paisunud kümne pallini ning „Iisak Jookus“, laia ninaga vees songides, oigab ja nagiseb otsekui palavikus visklev loom. Rasked veevallid viskuvad üle deki ning siis möödub hulk aega enne kui laev uuesti pinnale kerkib. Keegi madrus, fokshoodist kinni hoides, karjub tüürimehele, et laine on viinud mehe üle parda. Pimeduses visatakse kõisi ja päästerõngaid. Oimetu ja kohkunud madrus tiritakse pardale ja talutatakse kambüüsi. Rohekad, fosforläikivad veed tõusevad üha kõrgemale, harjade tuisates ja uludes. Mühina ja kohinaga hakkavad nad käima üha sagedamini üle reelingi.

Oh seda neetud merd, vannub kapten, habe täis tilkuvat vett, — on nagu alamrahva tantsusaal, kuhu tormid otsekui prassivad hulgused igast maailmakaarest kokku jooksevad. Vilistades, uludes, märatsedes — igal iilil määratu veevall süles — ning keerutab seda kui tiirast armsamat, et siis järsku oma raskest kandamist vabandada ja paisata kõigest jõust laeva pardale. Ta on käinud meredel ja ookeanidel, see vana kapten, ta on näinud torme ja orkaane, kuid säärast santi merd, nagu see siin on, pole mujal kusagil!

Jäägu see viimseks sõiduks! töötab kapten. Ta oli küll manguanud ja palunud reederit, et ta jätaks „Iisak Jookuse“ veel mõneks suveks kurseerima, ta võiks kasvõi rannasadamate vahel vedada propse, põletispuid ja kive. Ent nüüd on vana kapten tänulik Toora Jookusele, kes koristab selle vana kasti rannakividele lindudele peidupaigaks. Säärane mõrakil moll, nina ikka sügaval vees ja tagaots raske nagu tina! Nagu tuleb laine, nii poeb ta jõuetult vee alla, ainult mastiotsad nagu hädalipud väljas! Tõesti, jäägu see viimseks sõiduks.

Öö on kottpipe, sajab tuiskavat lobjakat. Nad peaksid olema Suures väinas või läbigi sellest. Laine ei alane, ta kerkib otse laeva nina ees üles, peksab vastu külge, haarab tagant.

Toora Jookus aga istub ruhvis hülgeküttide juures ning ei näi märkavatki tormi. Ta oleks nagu üle mitme aasta jälle kord oma külarahvaga kohanud, nüüd tahab ta kuulda nende elu viimast kui piasiasja. Ta on võtnud südvestri peast, end pisut kohendanud ning nüüd ei jõua dekipoiss küllalt joosta, et tuua hülgeküttidele üht ja teist söödavat ja joodavat. Ta otse härdub liigutusest, kui Matt Ruhve ning Toomas Andla saavad piipudesse tubakat — nad on õnnelikud kui lapsed, popsutavad ahnelt ja kiiresti, mattudes suitsusse. Või kui Eerik Lamm sööb biskviiti — käed haaravad kiiremini kui suu jõuab vastu võtta. Ning nende nägudel on säärane pühalik ja seletamatu õnn, nad on nagu süüdatud jõulukuused, silmad, põsed ja ninasõõrmed aina hiilgavad suurest liigutusest ja heastmeelest.

Äkki käib dekil vali prahvatus. Laev tõmbub nagu oiates kokku.

Dekipoiss, märg ja ehmunud, tuigerdab ruhvi.

— Mis seal sünnib? küsib Toora Jookus võpatades.

— Esimesel mastil murdus teng ja langes alla! hüüab poiss värisedes.

— Neetud! hüüab Toora Jookus. Ta pole iialgi usaldanud mehi ega neid hinnanud. Säärased mannetud memmepojad, säärased hauduvad kanad — suled kohevil ja silmad kinni. Ei suuda laevagi sadamasse juhtida ning lasevad end esimesel tormil hukata! Kas selleks on „Iisak Jookus“ käinud dokis ning maksnud oma nelisada naela, et kohe pilbastuda ja vajuda põhja? Või tõmmati ta pehkinud ribidele vaid kord värvi ning raha pani kapten oma taskusse. Et mis sellest vrakist enam parandada, läheb ta ju niikuinii rannakividele puhkusele. Saatana sulid, kui ta jõuab veel

terve nahaga kaldale, siis peksab ta selle jõugu laiali, et neist ei jää halba mälestustki järele!

Ning Toora Jookus, kes alles äsja unistas ja õhetas Eerik Lammi kõrval, hüppab ruhvist välja, suur, vihane, jõuline.

— Halssida! karjub ta läbi tormi.

— Halssida! kordab kapten rooli taga.

— Kas on siis uuesti õhtu? pärib Päär Andres. Ta silmad valguvad uuesti laiali, nad on täis hirmu ja õudust. See on ometi uskumatu, et vaevu pääsedes surmast, on nad uuesti hädaohus? Ning ta hakkab lõdisema, kõik läbielatud jubedus tuleb korraga tagasi, valgudes otsekui raske tina mööda sooni — ei jõua enam hingata ega end liigutada. Isegi Toomas Andla peidab piibu kärmesti tasku, ta hüppab koilt alla ja vaatab otsekui ehmatatud lind, kuhupoole võtta suunda.

— Mitte iialgi enam merele, mitte iialgi! oigab Päär Anders.

Lauale on toodud lihavaagen, leib, kruusid, nüüd veerevad nad laualt maha ja hakkavad mööda põrandat jooksuma. Madrus, kes on tulnud vahetuselt, püüab vaagna, pigistab selle põlvede vahele ning otse peoga liha kahmates, hakkab matsutades sööma. Ta on üdini märg ning vesi hakkab südvestrist nirisema vaagnasse.

— Neetud torm, lausub ta urisedes, ei lase süüagi!

— Oleme hukkumisel? pärib hädiselt Päär Anders.

Kindlasti, vastab madrus süngelt, liha närides. Tal on kivinenud, sõõrik nägu, seal liiguvad vaid silmalaud ja suu. — Kindlasti, kordab ta otsekui enesele, säärases tormis pole vana purjelobudikuga midagi teha. Tahtsid ta viia kodusadamasse ning asetada rannakividele nagu mõne ausamba, kuid Iisak Jookus, see vana joomar kapten ja reeder, kes pärast pikki loksumisi merel vajus kogu laevaga põhja, ei taha, et temanimeline purjekas viiakse randa kõdunemiseks. Ütlesin kohe, kui väljusime Hangöst: see asi ei lõpe hästi. Nagu aimasin, et vana Iisak Jookus ei salli säärast au — jäägu merele, mis mere jagu.

Ning otsekui madruse sõnade kinnituseks käib läbi laeva kerge naks. Siis teine, tugevam, mis paneb purjeka võpatama ning vajuma küljeli.

— Kas kihutasime jääpangale, hõikab tüürimees.

— Mis, kurat, jääpangale, hüüab kapten läbi tormi, — oleme karil!

— Jäime halssimisega hiljaks? küsitakse veel.

— Jäime hiljaks, et saatan teda võtaks! hüütakse rooli tagant.

Ning siis vali karjatus:

— Marsid maha, ankur sisse, alumine puri alla!

Mehed jooksevad läbi-segi, vantidest ja trossidest kinni hoides. Isegi hülgekütid on joosnud dekile, nad on nõutud ega oska midagi teha, vaatavad vaid kohkunult, kuidas fosforläikivad lained, mustad ja kohutavad, hakkavad rulluma üle laeva. Purjek hakkab lekkima.

— Pumpade juure, karjub kapten, mehed pumpade juure!

Käsk täidetakse, kuid sellest on ometi vähe kasu, kuna vesi valgub laevaruumi kohutava kiirusega. Ka losstünn ei aita palju, kuigi mehed töötavad viimse pingutusega, märjad riided külmast kangestunud. Pole mingit lootust, mehi valdab ahasatus.

— Paatidele! karjub kapten.

Trossid raiutakse katki, esimene paat lastakse alla, kuid laine, seda otsekui suutäit haarates, pilbastab ta tükkideks ning viskab reelingile tagasi. On täielik pimedus, kobamisi joostakse teise paadi juure. Sinna visatakse korkveste ja päästerõngaid, inimesed trügivad üksteise võidu, paat laskub õnnelikult vette.

Kuid siis leitakse, et pole aerusid, murtakse paadi piidad lahti ning hakatakse purjeka vrakist eemalduma.

— Kas kõik mehed on paadis?

Hõigatakse, päritakse, loetakse.

Ei, puuduvad kaks hülgekütti — Matt Ruhve ja Eerik Lamm. Ning seal kostab läbi pimeduse ja ulumise hädakisa, see on Eerik Lammi hääl, jube ja kahisev.

— Tagasi, sõudke ometi tagasi! hüüab Toora Jookus.

Nad katsuvad läheneda vrakile, see on vajunud küljeli ning ujub nüüd nagu tohutu kirst, must ja lohisev.

— Roni grootvandini! hüüab kapten, meie ei saa paadiga siit läheneda.

Läbi pimeduse paistab rabelev Eerik Lamm, ta on nähtavasti vantidesse kinni jäänud, ta vaid rabeleb ja kisendab. Laine tõstab vraki üles ning hakkab seda edasi lohistama.

— Eemalduda! hüüab kapten.

— Päästke hülgekütti! karjub Toora Jookus. Päästke Eerik Lamm!

Kuid vrakk on ujunud lähedale, keegi madrus paadis saab vandiga pähe.

— Eemalduda! hüüab kapten uuesti.

Piitadega kõigest jõust sõudes ning paati pärilainet hoides, õnnestub neil vrakist pisut eemalduda. Hülgeküti karjumine kostab läbi öö ja ulumise lakkamatult.

— Päästke Eerik Lamm! karjub Toora Jookus lootusetult.

— Pole meiegi veel pääsnud, vastab kapten, sõudke edasi.

Öö on külm ja pime, hakkab uuesti sadama lumelärtsakut. Kuid torm oleks nagu pisut raugenud ning tuuleilid kaotanud oma tormitseva hoo. Mehed sõuavad vaheldamisi, ning see, kes saab piida kätte, hakkab sellega kõigest jõust sõudma ja on õnnelik, sest sõudmine toob pisutki soojust kangestunud liikmeisse. Nad ei tea oma asukohta ega oska võtta sihti, nad vaid sõuavad pärituult, et hoida paati veepinnal.

Nad ei pääsnud Eerik Lammi! oigab Toora Jookus. Ta hoiab ikka veel peopesad kõrvade juures, et mitte kuulda hülgeküti appihüüdu, meelegeitlikku, ahastavat hüüdu, mis pani vere tarretama. See kostis läbi ulumise ja öö kaua ning lakkamatult, see tungis läbi peopesade kõrvu nii võikalt ja lootusetult. Mis sest, et vrakk tungis peale ning nad oleksid võinud hukkuda, Eerik Lammi ei tohtinud ometi jätta sinna karjuma. Seda ainukest, kes on olnud talle nii kallis. Kuidas ta seisis tookord ta sumplaeval, häbelik, punetades ja tilkudes veest. Ning kordas vaid jonnakalt: võta mind enesele dekipoisiks! Ta põsed olid nii imeroosad ja silmad vesihallid, aga ta lõhnas mere ja hüljeste järele — see kummaline poiss!

Matt Ruhvele ei mõtle keegi, ta nagu ei tulekski järsku meele. Küllap viskas laine ta üle parda või jooksis mees ruhvi, kus seisis ta hülgenahad ja rasvaplonnid, ning siis sulges vesi ta väljapääsu? Jäi oma tohutu varanduse juure, karjumata, heitlemata, alistudes vaikselt oma saatusele?

Pikkamööda hakkab koitma hommik, piimkahvatud valguse-viirud hakkavad jooksa üle vahutava vee. Tuisk on lakanud. Vrakki pole enam näha, küllap on lained ta karil pilbasteks peksnud ning viivad nüüd üksikuid osi laiali, et neid hiljem heita ranna liivale ja kividele.

— Maa! karjub äkki keegi.

Kõigi pilgud kiinduvad silmapiiril sinendavasse maaribasse.

— Maa, maa! karjutakse läbisegi hõisates.

— See on meie saar, hülgeküttide saar! hüüab Toomas Andla rõõmsalt.

Hülgeküttide saar? — Toora Jookus tõstab hetkeks silmad, kuid vajub siis uuesti otsekuu tarretusse.

Jah muidugi, arvab Toomas Andla — tema peaks ometi tundma neid kohti, Issandale tänu! Kas postiga läbi tuisu saare poole liikudes või hülgereketelt tagasi pöörates, nagu hakkab paistma too kitsas riba, nii muutuvad veedki koduseks ja rõõmsaks. Ning ta ohkab kergendatult ja alles nüüd tuleb tal meele, et on peitnud oma piibunosu ja tubaka kampsuni sisetaskusse. Ja ühtlasi tuleb meele Matt Ruhve ning ta ei mõista, kuidas võis ta sõber hukkuda. Eks olnud nad koos ruhvis, eks väljunud nad sealt, kui laev jooksis karile ning kaldus küljeli. Ja kui hakati trügima päästepaadi poole, kas mitte Matt Ruhve ei hõiganud talle, et ta oleks kärmas ja hüppaks paati? Aga ise jäi sinna — ehk läks tagasi ruhvi oma hülgenahtkade ja rasvaplonnide juure ega tahtnud jätta seda mere neelda? Mida ütleb ta nüüd väikesele Katrinalle, kui see ruttab pärima, peopesad silmade ees?

Ning Toomas Andla haarab uuesti piida ja hakkab sõudma.

Hülgeküttide saar jõuab lähemale ja lähemale.

XXI

Hülgekütid on kogunenud pastoraadi värava juure ja ootavad. Nad on küll juba eile kuulnud Toomas Andlalt ja Päär Andersilt kõiki üksikasju, mis on ühenduses Matt Ruhve ja Eerik Lammi hukkamisega, kuid nad on tulnud siia siiski, et kuulda seda ka Toora Jookuselt. Ning kui reeder ilmub pastor Joosep Lundi saatel lävele, võtavad nad mütsid pihku ja kuulavad tähelepanelikult.

Jah, ütlevad nad vaikselt ja kurvalt, siis oli ikka nõnda, et laine kiskus Matt Ruhve põhja, aga Eerik Lamm jäi vantidesse kinni ega olnud mingit võimalust teda päästa. See on ometi ennekuulmata, missugune saak oli neil kaasas — kakskümmend tosinat hülgenahtku ja lisaks veel rasv, see oli enam kui kõigil nende meeskondadel kokku. See oleks saarele olnud suureks õnneks ja õnnistuseks, mis sellest rääkida. Või siis säärased on saagid kaugel Botnias — nad peavad seda asja pisut kaaluma, küllap tuleb neilgi järgmisel aastal sinna kihutada.

Väike Katrina, seistes teistest eemal, on toetunud tarale, ta on kogu öö nutnud ja ahastanud, kuni süda nõrgus tühjaks ja silmad jäid kuivaks. Nüüd seisab ta tummalt ja värisedes, ta on jätud oma valuga üksi, sest pole kombeks lohutada hülgeküti naist, kui ta leinab oma meest või poega, sest see on tema enese ja ta jumala asi, kuhu pole sünnis heita kõrvalist pilku. Nõnda seisab Epp Loonagi seal pärna all, tumm ja vaikne, sest nüüd on üks ta laste isadest lahkunud ega tule enam iialgi mööda tuisatud teed Tuulteninale, et kiita Iisaku paate või puhuda niisama juttu ilmast, merest ja püügist. Nõnda seisavad need kaks naist, silmad maas ja rätiku pikad narmad näo ees.

Siis astub pastor ühes külavanemaga ees ja kõik teised järgnevad neile, sest nad tahavad minna kirikusse ja paluda nende eest, kes on hukkunud, ja tänada Issandat nende eest, kes on pääsnud eluga. Nad pole end ehtinud, vaid on tulnud tööriivais, sest täna on tööpäev ning nad ei taha sel kurval hetkel oma jõukusega hoobelda.

Siimen Tara jääb pisut seisatama ning kui Katrina jõuab järele, ütleb külavanem kaastundlikult:

— Jah, polnud sul pikki päevi Matt Ruhvega, ega sinna saa midagi parata.

Ta viivitab pisut ja ütleb siis:

— Rääkisin juba Iisak Loonaga, ta tahab olla sinu vastu lahke, kui asub pere-mehena Ruhvi tallu. Küllap nüüd kujunevad asjad nõnda, et ta võtab Neemi An-

dersi endale naiseks, sest sellest oli juba tütarlapsena juttu ning ta oli sellega päri. Ja nõnda võid sa jääda meie keskele ega pole sul midagi karta.

— Ega ma kardagi, vastab Katrina ning tõstab räti narmad silmade juure.

— Nõnda, ja sa ei kardagi? imestab Siimen Tara. Ta silmitseb naist ning tal on selge.

— Õige, ütleb külavanem, ega sa pruugigi karta. Kui asjad on säärased ja sa ootad Matt Ruhvele järeltulijat, siis on peremehe õigused muidugi tema käes. Seda ei taibanud ma enne, anna andeks. Ning Iisak Loona, kui ta teeb sügisel pulmad, võib kolida ka Lammide tallu, sest Eeriku hukkamisega muutub seegi koht tühjaks.

— Ma ei jää siia, ütleb nüüd Katrina otsustavalt.

— Sa ei taha jääda meie juure? imestab külavanem. Ta on pisut haavunud — jah, mis siis veel rääkida? Kui ei taheta jääda, ega tema saa sundida. Ning Siimen Tara hakkab kiiremini sammuma — eks ole tema koht pastori kõrval, kui on kirikusse minek?

Pärast jutlust ruttavad inimesed oma töö ja talituste juure. Ainult postivedaja Tehve Lamm oma naiselega komberdavad mööda porist teed ega jõua kuidagi edasi.

— Aita mind pisut, Tehve, ütleb Eeriku ema, ma olen äkki jäänud nii vanaks ja jõuetuks, mitte kuidagi ei jõua enam käia. Jumal teab, mis minuga on juhtunud, heida või kohe voodisse.

Ja kui nad jõuavad koju, võtab Eeriku ema piibli, istub akna juure pingile ning hakkab valju häälega lugema. Aga postivedaja Tehve Lamm paneb käed kokku ja vaatab üksisilmi aknast välja. Kas too seal pole sama haoriit, kust ema haaras rooviku ja jooksis metsa, et karistada üleannetut Eerikut. Jumal, kuidas ta laulis, kogu mets ja küla kajasid ta häälest. Või kui istus kirikus ja hõiskas oma Jeruusalema, püha linna, siis maksis seda kuulata. Täna aga oli kirik vaikne nagu haud — polnud Eerikut!

Vaikselt avatakse uks ning tuppa astub Peeren Anders. Ta kannab pühapäeva-rõivaid, ta on hoolikalt kamminud habeme ja puhastanud saapad. Lammid teavad, miks tuli Peeren Anders, nad istuvad ja ootavad, vaikselt ja kannatlikult. Kuid vana Peeren Anders ei leia sõnu, sest pole ometi sünnis praegu rääkida ilmast, merest ja püügist, pole ka sünnis praegu trügida siia oma kaastundmusega, seda enam, et tema Päär jõudis õnnelikult koju. Ning seepärast istub ta vaid, vaatab ühes Tehve Lammiga aknast välja ning ta soonised sõrmed põlvedel värisevad ühtsoodu. Lõpuks ometi ta kõhatab ning hakkab oma taskuis kobama.

— Sügisel unustasite need kindad minu juure, ütleb ta häbelikult ning paneb kindapaari üsna, üsna laua äärelle.

— Õige jah, need on vist sinu kindad, ema? küsib postivedaja.

Ja Eeriku ema võtab kindad, ta silmitseb neid kaua ja tähelepanelikult, tal on vanad silmad ja ega ta nii järsku näe.

— Nagu oleksid, vastab ta nuuksudes.

— Jah, jumal ei tahtnud, vastab vana Peeren Anders.

Ega vist tahtnud, ütleb Eeriku ema.

Sellest ei räägita enam, nüüd on jutud lõpul ning Peeren Anders võiks tõusta ja minna. Kuid ta jääb siiski veel istuma, tal on midagi veel südamel, aga see on juba säärane asi, mis käib tal lausa üle jõu. Ning seepärast nihutab ta end pingil edasi ja tagasi ja vaikib uuesti pikaks, pikaks ajaks. Siis lõpuks ometi hakkab ta uuesti taskuis kobama.

— Oli veel midagi, ütleb ta häbelikult ning hoiab peos paberisse mässitud pisi-kest asjakest, mis otsekui põleks ta käes. See on Eeriku annetatud prees, seletab ta,

ja mina arvasin, et seegi tuleb tagasi tuua. Aga Neemi ei tahtnud kuidagi anda, ta nuttis ja ütles, et jäetagu seegi talle väikeseks mälestuseks poisilt, keda ta on hoidnud. Ta lubas seda mitte kanda, ta lubas seda hoida oma kirstus ja vaid harva silmitseda. Ning nüüd ei tea ma tõesti, kuidas talitada või olla?

— Jäägu see Neemile, ütleb Eeriku ema.

— Kas tõesti?

Peeren Andersi käsi vajub kiiresti taskusse — missugune raske kivi langes ta südamele. Siis on kõik hästi ja korras, ta tõuseb kähku pingilt ja haarab mütsi.

— Head päeva siis, ütleb ta rutuga. Ning ta ei kuule enam, kas talle vastatakse või mitte, ta väljub uksest, väljub tapuaiast, nagu oleks ta toiminud midagi halba ja häbistavat. Oh neid naisi, kirub ta eneses, missuguseid koormaid nad võivad küll vahel veeretada mehe õlgadele. Ning ta ruttab pooljoostes kodu poole. Ta ei märka isegi Toora Jookust ja Kelli, kes sammuvad metsa poole.

— See oli Peeren Andres, lausub Kelli, ta viis Lammidele tagasi nende kosjakindad. Neil on sellega ruttu, Issand hoidku, sest nüüd hakkab lisak tegutsema ja Andersi tallu oodatakse peatselt Epp Loonat uute kinnastega!

Kelli silmad on punased, ta räägib kiiresti ja närviliselt. Toora Jookus ei suuda pidada sammu, ikka kargleb tütarlaps ees ja kõrval, ise õhetades ja ikka rutates.

— Vaata siin, näitab ta kannule, istusin ma Eerikuga ning hoidsin ta käsi oma süles. Tal olid soojad ja pehmed käed ning ma tundsin oma põlvedega, kuidas süda tagus neis, kiiresti, kiiresti, otsekui ruttamise õhinas. Kuid ta suu jäi tummaks ning ta ei saanud ühtki korralikku sõna suust — ja see meeldis mulle kõige enam. See värisev saamatus temas, see lihtsimeelsus ja arglikkus. Mitte kordki, mitte kordki ei julenud ta mind haarata oma käte vahele, see tegi mu haigeks ja ma nutsin. Vaata siin, sellel kivil, kisendas ta minu poole ja laulis nii valesti, et mul oli häbi isa ees. Kuid mu süda hüppas rõõmust, sest ma teadsin, et ta kisendas minu järele, see pahur, see hea Eerik. Ning viimane kord, kui tulin leitnant Sauvere pulma, ütles isa, et, Kelli, ka Eerik Lamm on seal, aga sa lubasid mulle teda mitte iialgi enam kohata. Aga ma olin nii õnnelik, et näen uuesti Eerikut, ja ma hüüdsin isale — sina rumal, kas võib siis ühe tütarlapse lubadust võtta nii tõsiselt? Ja kui isa jäi kurvaks, hakkas mul temast kahju — ta on tõesti palju kannatanud minu ja mu ema pärast — ma muutusin tõsiseks nagu ei iialgi varem ja ütlesin, et, isa, ole rahulik, ma tahan Eerik Lammile ütelda vaid viimne kord, et ta on vastik ja ma ei hooli temast põrmugi. Kui sa vaid teeksid seda, lausus isa, siis oleks kõik hästi ja korras. See on nõnda, lubasin mina, ütlen talle vaid kord, et ma ei taha teda enam kunagi näha. Kas mitte kunagi? päris isa. Aga kindlasti, vastasin, kuigi ta ei tarvitsenud mu sõnu võtta väga tõsiselt. Ja nõnda me läksime leitnant Sauvere pulma, aga seal oli igav ja polnud juttu, sest olid päevad enne hülgepüüki ning siis ei hoolita ei pastorit ega kirikust. Eerik Lamm läks välja ning mina hiilisin talle järele. Istusime tuliku taga tuulevarjus. Olin äkki kõik oma lubadused unustanud. Olin kui palavikus ja sosistasin vaid üht — Eerik, ma armastan sind! Aga isa aimas vist paha, ta tuli välja, nägi meid ja kutsus mind ära. Ja siis tuli mulle järsku meele, mida olin isale lubanud, ma jooksin ära, hüüdsin talle üleõla: pea meeles, Eerik, ma pole sind iialgi sallinud ning ma ei taha sind enam iialgi näha! Kust võisin ma teada, et need jäävad mu viimasteks sõnadeks, sest pärast seda kihutas ta merele ega tulnud enam sealt. Aga mina lootsin, et küllap kohtan teda metsas, rannal või hiilin ta aita — ja siis teen kõik jälle heaks!

Ta vaikib, jookseb kaugele ette ja hakkab kinganinaga kivikesi pilduma.

— Viimne kui koht siin saarel meenutab vaid Eerikut, ütleb ta, kui Toora Jookus

on järele jõudnud. Ma võiksin suudelda seda kivi, sest siin on istunud Eerik Lamm, ma võiksin kaisutada seda kändu, sest siin ta lebas tihti ja vaatas oma siniste silmadega taeva kõrget laotust. Ning selle puu oksal kiikus ta kord ja kui ma möödusin, viskas ta käbiga. Kuidas ma ehmusin!

— Aga täna õhtul saabub aurik ja sa sõidad ära, ütleb Toora Jookus külmalt.

— Ei, ma ei sõida, lausub Kelli jonnakalt. Ma ei saa ometi jätta neid kohti, kus iga kivi ja känd, iga teerada ja puu on saanud mulle Eeriku tõttu armsaks? See ei tähenda midagi, et mu kohvrid on pakitud ja isegi õitsev mürt on pandud sambla sisse. Meedla võib uuesti kõik selle laiali pilduda.

— Rumalus! ütleb Toora Jookus järsku.

Miks peaks ta kuulama selle rumala tütarlapse vadinat? Viimne kui sõna ta suust haavab vaid Eerik Lammi kallist mälestust. Mida teab ta armastusest — säärane tuisupea!

Ning Toora Jookus istub rannakivile ja vaatab merele, mis nüüd on kevadpäikeses vaikne ja peegelsile. Kajakad, tormist väsinud, kükitavad liikumatult kividel, pead tiibade all ja pugud vastu päikesest soojendatud kive. Pole pisimatki liikumist, üle sileda pinna on vaid suur kiirgus ja helendus.

Ta kõrvus hakkab uuesti kostma hukkuva hülgeküti jube appikarje. Mu Jumal, kust võttis ta jõu nõnda lakkamatult hüüda, et isegi tormi lõõtsutused ja ulumised polnud selle kõrval midagi!

Ja — Toora Jookus litsub peopesad kõrvade juure ning sulle silmad — miks jäi see hülgekütt nii ta südame külge? Või oli see kujutlus tagasipööramisest lihtsesse ja loomulikku ellu: oma kivise põlluriba manu, oma telgede ja hegelnöelte manu, oma pisikeste ja nälginud loomade manu, kelle kuivanud nisadest niriseb vaid sedavõrd piima, et korraks niisutada huuli? Siiski, ta teadis, see elu oli siin rohkem väärt kui alatised loksumised maailma-meredel ja ookeanidel. Ning Eerik Lamm oleks teda köitnud siia, ta oleks leidnud oma rahu.

Nüüd aga?

Õhtul saabub aurik ja siis algab endine elu ega ole ühtki lootust, et ta iialgi siia tagasi pöörduks. Südvester peas, säarikud jalas, viskipudel ees, ning siis jälle maaklerid, dispašöörid, advokaadid ning tehingud, lepingud, prahihinnad, siis jälle sadama-körtsid ning joomingud maailmas siia ja sinna loksuva inimprahiga — ja muud ei midagi!

Ta ohkab ja tõuseb. Hakkab pikkamööda kodu poole sammuma, pisut küürus ja lohistades. Kelli, kes on vahepeal rannal ringi uitnud, astub uuesti ta kõrvale.

— Nüüd tean ma, ütleb ta, miks vana Lööne ei tahtnud Eerikust midagi rääkida. Ta nägi ta hukkumist ette, nagu näeb eksimatult kõiki inimsaatusi. Seda suudan ka mina pisut. Mõni päev enne Eeriku hukkumist, kui ta viibis triivival jääpangal, ärkan järsku öösel. Ma kuulen, kuidas mind hõigatakse, valjult ja sundival. Mitte Eerik üksi, vaid ka postivedaja Tehve Lamm ning Eeriku ema, nad hüüavad ikka jälle. Ma ei saa aga nii kiiresti joosta, ma pean süütama tule, otsima kingad ja palitu, aga on ikka nõnda, et nad pole kunagi käe järele. Ja siis kostab üsna selgesti Eeriku ema torisev ja kalk hää: Kelli, tule ometi, Eerik ootab sind! Nüüd leian ma kingad ja palitu, ma haaran veel räti ja jooksen ukse poole. Tean vaid üht, et mind hõigatakse ja mind vajatakse. Mu pää on kuum ja süda taob lõhkemiseni. Isa, kes on kuulnud mu toas kolinat, tuleb vaatama. Kelli, kuhu nüüd? küsib ta imestades. Vaatan talle otsa ja ärkan nagu unest — tõepoolest, kuhu ma torman? Ja ma heidan voodisse, aga isa jääb mu kõrvale istuma, sest ta arvab, et olen haige. Kuid ma

polnud haige, ainult silmi sulgedes nägin nii selgesti triivivat jääpanka ning sellel Eerik Lammi, kes kükitas julla man, täis ahastust ja meeleheidet. Ning ma mõistsin, et see tähendas ta lõppu!

Ta seisatab, pühib pisaraid ja jätkab:

— Kuid hukkamise ööl ei näinud ma midagi, mitte vähimatki. Võib-olla toopärast, et ta viibis sinu laeval? Või toopärast, et ma kogu pika päeva ja öhtu olin lugenud Amadeus Lokki armastuskirju? Too professor on lausa hull. Ta kirjutab iga-päev ning kui siis kord kuus tuuakse posti, on neid säärane hulk, et otse upun selle armastuse sisse.

— Lakka ometi! hüüab Toora Jookus pahuralt.

— Miks peaksin ma lakkama? imestab Kelli. Mul pole ometi ühtki inimest, kellele seda rääkida. Või minna oma jutuga Amadeus Lokki juure, just parajal ajal — mõni päev enne pulmi? Ma tean küll, et sa ise hoidsid Eerikut, sa saatsid talle kogu ni Stokholmist ühe piibu ja veel midagi tühist. Sul on muidugi valus mind kuulata, kuid mis mina võin parata, Issand hoidku!

Nad jõuavad pastoraati ja astuvad sisse.

— Isa, ütleb Kelli, ma ei saa täna siiski sõita!

— Miks siis? pärib pastor Joosep Lund.

Kelli tõstab oma palavikus, punased silmad.

— Nägin jälle kõiki neid kohti, kus olen viibinud Eerikuga, ütleb ta. Sa ei taha ometi, et just päev pärast ta hukkamist astuksin teise mehe juure, silmis ei häbi ega kannatust? Peaksid mulle andma pisut aega.

Pastor Joosep Lund muutub süngeks, ta hakkab sammuma kiiresti-kiiresti mööda tuba, ikka edasi ja tagasi. Siis jääb ta Kelli ette seisma.

— Sul on ehk siiski õigus, lausub ta vastutulelikult. Võiksid ehk jääda järgmise aurikuni.

Tõesti?

Kelli langeb toolile, ta pole rõõmus, ta on lausa täis ahastust.

— Säärased on need isad, ütleb ta lootusetult, Toora Jookuse poole pöördudes. Selle asemel, et sundida ja tüdrukule mõistus pähe taguda, on ta esimese väljendatud tujuga kohe nõus. Kuidas saan mina jääda, kui pulmapäev on kindlaks määratud, külalised kutsutud ning kõik teised korraldused tehtud?

Ule pastori näo jookseb rõõmus muhelus.

— Muidugi sõidad sa täna, ütleb ta teeseldud valjusega, selles pole vähimatki kahtlust!

Õhtuks koguneb randa rohkesti rahvast. Sõidab „Iisak Jookuse“ meeskond, sõidab Toora Jookus, siis pastor Kelliga, ka väike Katrina on juba varakult rannal.

Ta istub oma kompsukeste kõrval, teistest eemal, nagu ikka. Ta on võtnud kaasa vaid selle, millega tuli — mõne undruku ja pluusi, mõne rätiku ja lõngakera, siis ema vana voki — ei, seda ei jäta ta siia. Ning Matt Ruhve mälestuseks ühe kasti, võib-olla oli see kõige inetum, sest ta on hall ja luitunud. Kuid Matt Ruhvele enesele meeldis see kõige enam, just selle juures arvas ta leidnud olevat selle õige tooni ja värvi. Ning nüüd lebavad Katrina käed sellel kastil otsekui kartes, et seda võiakse temalt võtta.

Iisak Loona on toonud selle kraami hobusega. Ta seisab ise Katrina kõrval, ta teab, et peaks lahkimiseks midagi ütleva, kuid ta ei oska seda kuidagi teha. Ta sarneleb nii täpselt oma isale, et Katrinal on lausa hirm talle otsa vaadata.

— Ehk jääksid siiski siia? ütleb siis Iisak Loona. Sul on talu ja loomad ning ega sa sisemaalgi midagi paremat leia.

Venitab pikalt ja lauldes — just kui räägiks Matt Ruhve.

— Sa pead teadma, et ma ei ihka Ruhvi talu, lisab ta punastades. Mul oleks küll armas seal elada, seda ei tarvitse ma salata — Matt Ruhve oli mu isa ja kõik, mis selles talus, on mulle meeltemööda. Kuid ka Lammide talu on kena ja sealt ulatun ma vaatama Ruhvi tapuaid — sellest ehk jatkuks mulle.

— Ei, ei, lausub Katrina kindlalt, ma ei saa siia jääda.

— Sa ehk vihkad meid? pärib Iisak Loona.

— Vihkan merd, hüüab Katrina, seda tujukat ja karget merd, mis võttis mu mehe ja võib võtta veel teisigi. Ma põgenen tema juurest.

Ta on hädas, ta ei oska ütelda seda tähtsamat.

— Mitte enese pärast, lausub ta siis, vaid tolle pärast, keda kannan oma südame all.

Nõnda — nüüd on see üteldud, arvaku Iisak Loona mistahes.

Nad vaikivad kaua.

Jaa, ütleb Iisak Loona, peaksime istuma paati, et laeva tulekul kohal olla.

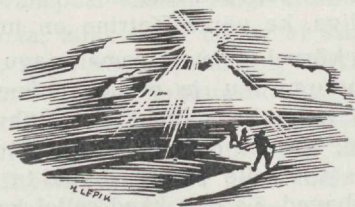
Kuid aurikule sõidavad vastu rohkesti paate, Katrina ei hakka Loonat tülitama. Ta jätab jumalaga, tõstab oma kompsukesed paati ning hüppab ise järele. Varsti kostavad mitme paadi aerude löögid.

Iisak Loona vaatab, kuidas nad kiiresti kaugenevad ning hakkavad sulama ühte õhtu kumendusega. Ning varsti polegi neid enam näha — läbi õhtu vaikuse on kuulda vaid aerude lööke.

Iisak Loona astub hobuse juure.

Ta mõistis ometi kõik, mida rääkis väike Katrina, kuid seda, mida ütles ta mere kohta — kuidas mõista seda?

Lõpp.

Kirjandus ja poliitika Nõukogude Liidus

Nõukogude Vene ja kogu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu kirjanduse üheks iseloomustavamaks jooneks on see, et ta väga tihedasti on läbi immutatud poliitikat. Niihästi romaan, jutustus, draama kui ka luule kajastavad poliitikat ning sellest suunatud ühiskondlikku elu ja seda mitte kaudselt, vaid vahenditult, n. ü. ajalehelikult.

Kirjandus ei ela seal oma elu, hoidudes eemale päevasündmuste hindamisest, nagu kodanlik-liberalistlikes mais. Et selles veenduda, tarvitseb ainult lahti lüüa nende kirjanike häälekandja „Literaturnaja Gazeta“ mõni number. Näiteks viimase suure poliitilise protsessi algul 1. märtsil s. a. oli nimetatud lehes esikohal juhtkiri pealkirjaga: „Hävitame parempoolsete trotskistide, spioonide, mõrvarite ja kahjurite bande!“ Järgmises numbris oli juhtkirja pealkirjaks: „Surm rahvavaenlastele!“ (Kohtus oli asja harutamine veel pooleli.) 12. märtsil toodi prokurör Võšinski kõne täielikult ära ja nõuti ühes temaga „rahva nimel“ surmanuhtlust. 15. märtsi numbris avaldati rahuldust, et „rahva tahtmine“ oli sündinud — kaebealused olid hukatud. Samal ajal avaldasid nimetatud lehes tähtsad ja vähemtähtsad kirjanikud oma allkirjaga artikleid ja luuletusi, sekundeerides juhtkirjadele.

Aga mitte ainult poliitiliste protsesside puhul ei võta prosaistid, dramaturgid ja luuletajad üliagarasti sõna. Kui on piiritleti mõne võõra riigiga, kui on siselaenu tegemine, mõne uue ettevõtte rajamine või valimised — jälle avavad „Literaturnaja Gazeta“ ja teised kirjanduslikud ajalehed ja ajakirjad oma veerud kirjanikele, et nad võiksid teha agitatsiooni.

Läinud aastal — uue konstitutsiooni kehtima-hakkamise puhul — ilmus seal enam kui viiesaja-leheküljeline luule-antoloogia, mis sisaldab umbes viiekümmelt Nõukogude Liidu autorilt luuletusi konstitutsiooni „looja“ Stalini, konstitutsiooni enda ja kommunistliku isamaa auks ning ülistuseks. Suur-, väike- ja valgevene, udmurti, jakuudi, kirgiisi, kalmõki, lesgiini, mustlaste ja kümnete teiste rahvaste luuletajad värsistavad seal oma poliitilisi ja ühiskondlikke tundmusi.

Veel väike iseloomustav näide sellest, kuidas Nõukogude Liidus poliitika ja kirjandus, „proosa ja luule“ sõbralikult põimuvad: möödunud suvel avatud Kõrgemasse Nõukogusse valiti muude hulgas Moskvast luuletaja Lebedev-Kumatš. Pärast mandaatkomisjoni aruannet võttis ta sõna ja kui oli natuke aega kõnelnud proosas, siis palus ta enese ja oma valijate nimel luba värssides jätkata. Koosolijad vastasid kiiduavaldustega ja poeet jätkaski värssides. Need ei tekitanud mitte naerulaginat (mille muuga oleks mujal sel puhul

reageeritud!); ümberpöörduvalt: mitmel korral avaldati tormilist kiitust, eriti kui nimetati Stalinit, ja viimaks tõusid kooslõigad püsti, hüüdsid „hurraa!“ ega tahtnud lõpetada kiiduavaldusi.

Kui Lääne-Euroopa demokraatlikes mais on ikka veel küsimuseks: kumb on tähtsam, sisu või vorm — siis lahendas Nõukogude Liidus nende suurim luuletaja V. Majakovski selle küsimuse hoopis uudsest, kui ta ühel kirjanduslikul miitingul Moskvas a. 1929 ütles: „Kõik meie vaidlused nii vaenlastega kui ka sõpradega selle üle, kas on tähtsam „kuidas teha“ või „mis teha“, lõpetan nüüd oma kirjanduse põhilise juhtlausega: „mis jaoks teha“ — s. o. meie asetame otstarbe kõrgemale sisust ja vormist.“

Majakovski on surnud, aga tema juhtlause näib tänapäeval kehtivat veel enam kui a. 1929.

Kirjanduse suunamine ja kirjanike organiseerimine.

Kirjandus on Nõukogude Liidus abinõuks klassivõitluse lõpuleviimises ja sotsialistlikus ülesehituses. Nagu teadus ja kunst nii on ka kirjandus seal suunatav, peamiselt muidugi Kommunistliku Partei Keskkomitee poolt. Alles hiljuti veel üteldi nende soliidsemas kirjandusajakirjas „Literaturnõi Kritik“as: „Nõukogude kirjanduse saavutused on täielikult tingitud enamlike partei juhtimisest, kes on väsimatult kirjanduse arengut jälginud, teda kasvatanud ja sotsialismi teel juhtinud.“

Vähe sellest, et kirjandust on „kasvatatud“ ja „juhatatud“, ka üksikud kirjanikud olevat kõrgemalt poolt õpetust saanud, ja mitte ainult algajad. Nii üteldi samas ajakirjas Maksim Gorkist kõneldes muuseas: „Lenin oli Gorkile loomingu asjus otseseks nõuandjaks ja juhiks, Stalin oli tema sõber ja õpetaja.“

Kus mujal riigis võtavad suured juhivad vaevaks „ekslevat“ kirjanikku sõbralikult „juhatada“ ja „õpetada“?! Meie ei saa Nõukogude kirjanduse arengust õieti aru, kui me ei jälgi selle suunamist ja kirjanike

organiseerimist või koguni rakendamist. Teeme seda siin lühidalt.

Kirjanikud ei langenud enamlastele, nende võimule tuleku järel, mitte kohe kaela. Kui Ulevenemaaline Kesktäidesaatev Nõukogu novembris a. 1917 kutsus Leningradis kokku tähtsamad kirjanduse-, teatri- ja kunstitegelased, siis tuli sinna kõigest 5—6 inimest (nende hulgas A. Blok ja V. Majakovski). Sümpaatiat uue võimu vastu näis vähedel olevat; teised võtsid nii ütelda erapooletu seisukoha, jäid esialgu pealtvaatajajaks, hakates alles pikkamisi uue korraga kui paratamatusega leppima; kolmandad raputasid vereva tolmu oma jalgelt ja siirdusid maapakku. Enamlisel valitsusel ei olnud esimesel paaril aastal mahti lähemalt kultuuriküsimustega tegelda. Frontidel käis äge võitlus väliste vaenlastega, seespool — mässud, segadused, taudid, nälge, sabotaaž. Kultuuri asju püüdis tol ajal ajada „Proletaarlik Kultuur“ (Proletkult), Kerenski päevil asutatud töölisorganisatsioon, mis jäi pärast oktoobripöördeki hariduskomissariaadist rippumatuks. „Proletkultil“ olid osakonnad üle Nõukogude Liidu ja rippumatuse tõttu koondusid neisse ka need kultuuri- ja kirjandustegelased, keda hakati hiljem nimetama „väikekodanlasiks“ ja „kaasakäijajaks“.

Kõik need kirjanikud (enamasti deklasseerunud intelligentsi hulgast), kes juba enne suurt pööret olid kodanliku korraga vastuolus, kuigi see vastuolu polnud muud kui kerge boheemlus, hakkasid nüüd „vabalt“ ja „revolutsiooniliselt“ väljenduma. Ajakirjas „Iskusstvo Kommunõ“ hüüdsid futuristid: „Õhku lasta, hävitada, maa pealt ära pühkida vanad kunstivormid — vaat sellest unistab uus, proletaarlik kunstnik, uus inimene“. On huvitav märkida, et a. 1918 rahvahariduse komissar A. Lunatšarski ise pooldas kõigi kunstivormide üheõiguslikkust, kirjutades nimetatud ajakirjas: „Kümned korrad olen ma ütelnud, et rahvahariduse-komissariaat peab erapooletu olema oma suhetes üksikute kunstivooludega. Mis puutub vormiküsimusse, siis ei tule rahvahariduse-komissariaadi ega teis-

te valitsuse esindajate maitset arvestada." Tänu niisugusele suuremeelsele erapooletusele tekkis siis ka „isme“ kümnete kaupa, nagu näit. futurism, imażinism, akmeism, biokosmism, luminism, ekspressionism, emotsionalism, präsentsism, passism, fuism, tsentrifugism, eksklusivism, konstruktivism, nitševokstvo jt. Mõned neist, nagu futurism, mis oli juba enne revolutsiooni tärrganud, löid otse vohama. Mitmed teised „ismid“ jäid aga ühepäevaliblikeaiks, avaldades vaid „manifeste“. Neist on mõned üsna lõbusad. Nii ütlevad „nitševokid“ (nitševo — mitte midagi) oma manifestis: „Ärge kirjutage midagi! Ärge lugege midagi! Ärge kõnelge midagi! Ärge trükkige midagi!“ Biokosmistid nurisesid väga selle üle, et Maakera olevat kui kits Päikese lõa otsas. Aeg olevat tulnud Maakerale uut teed näidata.

Missugune iseteadvus oli futuristidel, seda näitab Šklovski ütlus: „Futurism on üks geniaalsemaid inimese saavutusi“.

Varsti pöördus aga võimumeeste, eriti Lenini tähelepanu sellele ülimumoodsele „revolutsioonilisele“ kirjandusele, millega rahval, eriti oktoobripöörde tõttu esiletõusnud või esiletõstetud töörahval ja talupoegadel, polnud vähimatki peale hakata. A. 1920 Moskvas peetud ülevenemaalise „Proletkulti“ kongressi puhul tekkis Lunatšarskil ses asjas konflikt Leniniga ja varsti läkitati nüüd Lenini nõudel kommunistliku partei keskkomitee poolt kõigile „Proletkulti“ osakondadele ringkiri, milles selle organisatsiooni autonoomiale lõpp tehti ja ühtlasi moodsed kirjandusvoolud kõlbmatuks tunnistati. Nimetatud oli ringkirjas küll ainult futurismi — see oli „ismide“ hulgas kõige tugevam — aga teisedki „ismid“ arvestasid kõikvõimsa keskasutuse seisukohta. Natuke hiljem, revolutsioonilise elevuse vaibudes, oleksid need moevoolud sisemise jõuetuse tõttu niikuinii märkamatuks kadunud. Neil polnud juuri tõelises elus, neid arendamas polnud küllaldaselt andeidki.

Tekkis terve rida kirjanduslikke rühmitusi, kes ei erinenud üksteisest mitte niipalju maailmavaate kui loomingu meetodi

küsimusis. Vaieldes viimaste üle ja harutades ning eritelles neid, oli nii mõnelgi kirjanikul, kes ei olnud südames uue korra pooldaja, võimalik proletaarliku diktaatori teostamisest eemale hoiduda. Andrei Belõi ümber koondusid tsaariaegsed kirjanikud, poliitiliselt „erapooletud“, ja hakkasid välja andma ajakirja „Unistajate Kirjad“. Aeg polnud aga niisugune, kus unistajaid eriti oleks sallitud. Radikaalsemad olid need noorpõlve kirjanikud, kes asutasid „Seraapise vendade“ ühingu. Nad püüdsid oma loomingu, mis polnud puhtkommunistlik, põhjendada ja seletada teoreetiliste harutlustega. Palju kaugemal tõelisusest olid „Opajaazi“ (Poetilise Keele Uurimise Ühingu lühendatud nimetus) mehed. Nad õigustasid luule-keele arusaamatust, eelistasid vormi sisule, ei arvestanud sisu ühiskondlikku ülesannet ega ideelise külje tähtsust. Kunst pidi nende arvates tõelisusest täiesti rippumatu olema. „Perevali“ rühma vaadete järgi pidid kirjanikud rahvaklassidest ja parteidest kõrgemal seisma, ainult oma sisemaailma väljendama, mitte eluehituse praktikat kajastama. (See rühm tunnistati hiljem, poliitiliste protsesside ajal, trotskistlikuks ja kontrevolutsiooniliseks). „Litfronti“ rühma arvates oli kirjandus kui kunstiline loomingu kodanliku korra rudiment. Päevakajaline kirjeldus (otšerk) pidi täitma kirjanduse aset.

V. Majakovski koondab enda ümber pahempoolseid kirjanikke, peamiselt luuletajaid, ja moodustab esiteks „Lef'i“ (vasem front) ja pärast „Ref'i“ (revolutsiooniline front). Kommunistlikku parteisse kuuluvad noored kirjanikud loovad Vene Proletaarlike Kirjanike Assotsiatsiooni, lühidalt „Rapp'i“, kes algab ägedat võitlust kõigi „väikekodanlaste“ ja „kaasaskäijate“ vastu, varsti kõigi vastu, kes ei kuulu sellesse organisatsiooni. Kirjanduselt nõudis „Rapp“ aktuaalsust ja vähimagi lürismi põlgamist.

Paljude organisatsioonide tekkimine enamlise valitsuse esimestel aastatel ja Nepi ajastul näitab elavust, otsingutungi ja võitlusindu, veel enam aga anar-

hilist seisukorda kirjanduse-elus. Veel oli hariduskomissari kohal kultuurne ja tolerantne Lunatšarski, mitmekülgse haridusega mees, kes oli ise ka kirjanik ja arvustaja. Ta ei olnud partei joone pidamise nõudmises, niipalju kui see puutus kirjanduse ja kunsti valda, mitte liiga vali. Ta laskis vooludel ja rühmadel omavahel võidelda. Ta kirjutas ise draamasid, filosoofilisi esseid ja arvustuslikke vaatlusi, ei põlanud boheemlust.

Mis puutus aga „väikekodanlastesse“ ja „kaasaskäijatesse“, siis arvestati tol ajal Lenini vaadet, et uut kultuuri peavad need looma, keda on kasvatanud kapitalistlik kord: „Endised sotsialistid-utopistid kujutlesid, et nad kasvatavad viisakaid, puhtaid ja haritud inimesi, ja siis ehitavad nende abil sotsialismi. Meie oleme selle üle alati naernud...“

A. 1925 avaldas Kommunistliku Partei Keskkomitee rea resolutsioone kirjanduse kohta. Neis on muuseas üteldud: „... juhtiv osa kirjanduse alal kuulub töölisklassile tema tervikus, kõigi materiaalsete ja ideoloogiliste ressurssidega. Proletaarlike kirjanike hegemooniat aga veel ei ole ja neid tuleb aidata, et nad teeniksid enesele ajaloolise õiguse sellele hegemooniale.“ „Kaasaskäijate“, s. o. mitte-kommunistlike kirjanike kohta üteldakse, et tuleb arvestada nende kõrgemat arengut ja nende kui kirjanduse-tehnika kvalifitseeritud „spetsialistide“ tähtsust. Soovitatakse suhtuda neile taktiliselt ja hoolitsevalt, „nii et neil oleks kindlustatud kommunistliku ideoloogia omandamine.“ Partei peab sallivalt suhtuma „vahepealsetele“ ideoloogilistele vooludele, aidates kannatlikult neil sulada ühte kommunismi kultuuriliste jõududega. Kommunistlikke kirjanikke hoia-tatakse, et nad hoiduksid parteilisest kõrkusest ja et nad kergemeelselt ega põlglikult ei suhtuks vana kultuuri pärimusile ja kirjanduse spetsialistidele. Kommunistlik kriitika peab maha jätma kirjandusliku komandeerimise. Lõppeks soovitatakse leida niisugune kirjanduslik vorm, mis oleks arusaadav tööliste ja talupojale, miljonitele.

Need viimased sõnad olid nii selged, et kirjanikud ei saanud neid jätta tähele panemata.

Toetudes partei keskkomitee resolutsioonidele, hakkas enamik arvustajaist nüüd kindlamini nõudma realismi ja nimelt sotsialistlikku realismi — see oleks miljonitele arusaadav, kajastaks sotsialistlikku ülesehitust ja aitaks sellele kaasa. Nõukogude kirjandus on ka realismi nõudele püüdnud vastu tulla, kõiki moevoolusid hüljates, vormi uuenduse katsetes väga mõõdukas olles või neist kogu ni hoidudes.

Eriliseks nähtuseks Nõukogude Liidus on võhikute sõnavõtt kirjanduse kohta. Kord avaldavad teadlased oma arvamusi ja nõudeid selle kohta, mida peaksid kirjanikud oma teostes kujutama ja kuidas seda teema; teinekord võtavad väljapaistvad sõjaväelased või kolhoosnikud ses asjas sõna. Nõutakse tavaliselt ülesehitustöö realistlikku kajastamist ja ülesehitajate tõetruud kujutamist. Eks needki rahva seast kuuldavale tulevad hääled aita kirjandust suunata.

Muidugi ei olnud põhjuseks ainult keskvoimude poolt antud ringkirjad ja lugejate sooviavaldused, et kirjanikud püüdsid „miljonitele“ kirjutada (s. o. arusaadavalt), et nad pingutasid oma võimeid ülesehitustöö positiivseks kajastamiseks, kahjuri mahategemiseks ja kommunisti idealiseerimiseks, samuti ka tarviduse korral agitatsiooni-artiklite kirjutamiseks. Kahtlemata on mõjunud ka keskvoimude hoolitsemine kirjanike ainelise seisukorra parandamise ja kindlustamise eest. Riiklikud kirjastused (ja muid seal ei ole) maksavad kõrgeid honorare ja annavad avansse; stipendiumid sõitudeks sinna, kus ülesehitus käimas, on kõrged; kirjanduslike organisatsioonide kasutada on antud suuremates keskustes suured majad, väiksemates — klubiruumid; mõne aasta eest annetati enam kui poolesajale kirjanikule autod; mitmed tähtsamad kirjanikud on saanud kingituseks maja või villa.

Käsi peseb kätt!

Pikkamööda hakkas kommunistliku par-

tei juhatusle selguma, et kirjanikud ei saa ise organiseerumisega hakkama. „Rapp“ oli kõige tugevam, aga läks parteitute kahtlustamises ja omameeste upitamises liiale, nõnda et teda tuli korrale kutsuda. Viimaks 1932. a. 23. aprillil avaldas partei keskkomitee otsuse, millega „Rapp“ (ja teised vähemad sellesarnased organisatsioonid nagu Voapp, Mapp jt.) likvideeriti, et koondada kõik kirjanikud ühte liitu. See otsus oli suure tähtsusega mitte ainult seepärast, et üks suur organisatsioon on suuteline kirjanduse-elu juhtimiseks ja kirjanike huvide kaitseks rohkem tegema kui kümned väikesed, vaid ka seepärast, et parteituid kirjanikuid tunnustati üheõiguslikeks parteiliikmetega.

Eeltööd uue liidu loomiseks võtsid aega ja alles a. 1934 võidi kokku kutsuda üleliiduline kirjanike kongress ja liidu asutamise koosolek. Selleks ajaks oli asutav komitee juba poolteist tuhat liiget vastu võtnud. Kongressil oli Nõukogude Liidust 52 rahva esindajaid.

Kongressil peetud kõned moodustavad peene kirjaga trükitud suure raamatu, mis on üle 700 lehekülje paks. Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu nimel kõneles seal A. Ždanov, kes muuseas ütles: „Nõukogude Liidu kirjandus ei karda süüdistusi tendentslikkuses. Jah, Nõukogude Liidu kirjandus on tendentslik, sest klassivõitluse ajajärgul ei ole ega või olla kirjandust väljaspool klasse, mitte-tendentslikku või apoliitilist.“

Rõhutades sotsialistliku realismi meetodi tähtsust nii kirjanduslikus loomingus kui ka arvustuses, möönis siiski keskviimu esindaja, et ka romantika on sallitav, aga „uut liiki“ romantika — revolutsiooniline.

Oma tervitustelegrammis kinnitasid kongressile kogunenud kirjanikud, et nad „tahavad luua kunsti, mis kasvataks sotsialismi ehitajaid.“

Kui esimese viisaastaku kestel Nõukogude Liidu majanduslik seisukord hakkas paranema ja ülesehitustöö hoogu võttis, oli ka kirjanduses märgata tasakaalustumist ja loomingu kvaliteedi tõusu. „Rappi“

likvideerimine mõjus tervendavalt arvustusele. Ei hinnatud enam alasti tendentsi, hakati valjemini nõudma tendentsi või idee kunstilist kehastust. Eriti võis pärast Kirjanike Liidu asutamist märgata kirjanuduses tõusu ja hoogu. Elatanud ja kogunud Maksim Gorki rõhutas alatasa kirjandusliku „käsitöö“, meisterlikkuse omandamise tarvidust. Tema eeskujul julgesid teisedki arvustajad nõuda kvaliteedi tõstmist.

Aga varsti kerkisid päevakorra suured poliitilised protsessid, mis lõpetasid tavaliselt hukkamistega. Kirjanikud, arvatavasti enam kartes keskviimu kui teda armastades, ei tihanud nende protsesside puhul erapooletuks jääda. Nende sõnavõtt koosolekuil või ajalehis langes ikka ühte prokurööri seisukohaga. Igal pool ja igal alal hakati otsima erakordse hoole ja valvsusega rahvavaenlasi, kahjureid ning spioone ja neid leitigi. Ka kirjanike hulgas osutusid mitmed „trotskistideks“ ja paljudes teostes märgati nüüd kahtlasi tunnuseid. Esimeste hulgas langes põlguse alla meilgi tuntud Boris Pilnjak, keda arvustajad hakkasid kahtlustama parempoolses kallakus. Protsesside puhul selgus, et nii mõnigi kirjanik oli nüüd süüpinigile asetatud, olles endise võimumehe kohta mõne kiitva sõna lausunud. Sellest oli küllalt, et saada lindpriiksi. Sest kes julgeb veel sel kombel kompromiteeritud kirjanikuga tegemist teha, temalt lehekülgegi avaldamiseks vastu võtta! Mitmed kirjanikud on end katsunud päästa ja päästnudki Nõukogude Liidus kombeks saanud avaliku „patukahetsuse“ läbi.

Võib kujutella, kui raske on kirjanikul seesuguses poliitiliselt pineavas õhkkonnas anduda rahulikule loovtööle. (Aga looming nõuab rahu!) Alatasa peab ta mõtlema, kas mitte mõnd rida valesti ei võia mõista, kas ei võia seletada kahtlaselt mõnd kaju. Meisterteoste valmimist ei soodusta kuidagi aegajalt väljast kostvad kogupaugud.

Kirjanikud teevad, mis nad võivad. Nad demonstreerivad oma meelsust, igal võimalikul juhul võimudele meelepärast „agitkat“

tehes, nagu algul näitasime. Nad tõmbuvad oma loomingus kaugesse minevikku, kus võib vabamalt hingata. Ehk nad käsitlevad tänapäeva teemasid nii „positiivselt“, et ei saa olla vähimatki kahtlust truuduses kõrgemale võimule. Nii näiteks kirjeldab Pavlenko oma romaanis „Kaug-Ida“ tulevikusõda Jaapaniga ja laseb — enesestki-mõista — Nõukogude vägedel võita. A. Tolstoi romaani „Leib“ peategelasteks on Stalin ja Vorosilov. Mõlemad on kujutatud tarkade ja vahvatena. Jällegi kindlustus igasuguse kahtlustuse vastu.

Praegu ei tihka enam ükski kirjanik kirjanduse-elu juhtimise vastu, veel vähem võimude tegevuse või „generalnaja liinija“ arvustuseks üht silpigi kirjutada. Kes seda kuidagi teinud, on avalikult oma eksimust kahetsenud. Varem siiski tuli siin-seal mõni protestiv hääl kuuldavale.

Nii kirjutas J. Novikov a. 1925 ühe kirjandusse puutuva ringkirja puhul: „Kirjanikke ei tohi segada, sest kõige paremad juhtimise soovid võivad siin ainult eksitada.“

Samal puhul kirjutas Boris Pilnjak: „Viimased kaks aastat on mind õpetanud, et mingid resolutsioonid tegelikku ellu ei sobi ega juhi seda.“

B. Pasternak lausus: „Kultuurilist revolutsiooni meil ei ole, meil on kultuuri-reaktsioon. Proletaarliku diktatuuri olemasolust pole veel selleks küllalt, et see kultuuri mõjutaks.“

V. Veressajev väljendas umbes sedasama veelgi otsekohesemalt: „Üldine oigamine kostab kogu vene kirjanduse frondilt. Me ei või olla, mis me oleme. Meie kunstilist südametunnistust vägistatakse. Meie looming muutub kahepalgeliseks: üht kirjutame enese jaoks, teist — avaldamiseks.“

Nagu üteldud, ei kuule juba mõnda aastat enam seesugust nurinat.

Väljapaistvaid poete ja prosaiste

Andeid võib ilmuda igal ajajärgul, olgu reaktsioon või revolutsioon. Aga ande arenemiseks pole mitte iga ajajärk soodus.

Enamline pööre toimus üsna lühikese ajaga, kuid võitlus uue korra kindlustamise eest on kestnud tänapäevani. Selles võitluse õhkkonnas on siiski terve rida andeid omal kombel arenenud ja küpsenudki. Peatume siin lühidalt Nõukogude tähtsamate vene luuletajate ja prosaistide viimase kahekümne aasta loomingul.

Tsaariaja pärandusena tõmbasid enamlased oma ridadesse Maksim Gorki, Aleksander Bloki ja Valeri Brjussovi.

Maksim Gorki oli tõusnud juba enne oktoobrirevolutsiooni paljasjalgsest hulkurist suure nimega kirjanikuks. Tema revolutsioonilis-romantilisi jutte oli tõlgitud kõigisse tähtsamaisse kultuurkeeletesse, tema näidend „Põhjas“ oli läinud võidukalt üle meie ja Lääne-Euroopa ning Ameerika lavade. Spontaanselt mässumeelsest Gorkist sai punaste aastate valgustel klassiteadlik revolutsionäär. Haiguse tõttu viibis ta aga esimesel enamluse aastakümnel Itaalias. Seal meenutas ta oma noorpõlve ja kirjutas kaks täisväärtuslikku teost: „Inimeste hulgas“ ja „Minu ülikoolid“. Tema hiljem ilmunud suurromaan „Klim Samgin“ on juba vaieldavama väärtusega. See on eepos vene elust, arengust ja meeoludest enne suurt pööret. Klim Samgin, peategelane, peab kehastama vene tolle aja nahkset, paindlikku, põhimõteteta intelligenti. Selle teose psühholoogiline kude on peen, tüübivahvalt huvitavalt ja hoolsasti joonistatud. Üldiselt on see romaan raskesti loetav, detailidest liiga koormatud. Puudub see hoog, spontaansus ja sugestiivsus, mis oli sama kirjaniku varemates teostes. Nõukogude Liidus ei käinud aga Gorki enam arvustuse alla. Ta oli Kremlis igal ajal vastu võetav, teda näeme paraadipiltidel ikka võimumeeste läheduses. Teda tohtis arvustus ainult kiita. Kui Siberi kirjamehed ja sealsed organisatsioonid julgusid tema kohta midagi laivata ütelda, astus kohe kõikvõimas partei keskkomitee(!) ise tema kaitseks välja. Arvustajail tuli „kahjatseda“. Kaugelt soojema vastuvõtu osaliseks kui suurromaan „Klim Samgin“ sai näidend „Jegor Bulõtšev“, mida mängiti

suure eduga kogu Nõukogude Liidu linnades ja mis oli elatanud Gorki luigelauluks. Oma kindla seisukoha tõttu Kremli julges ta kirjanike nooremale põlvele tõtt ütelda. Ta noomis neid liiges tendentslikkuses, heitis neile ette kommunisti tüübi šabloonilist idealiseerimist ning „kontrrevolutsionääri“, „kahjuri“ või „kulaku“ skemaatilist mahategemist ja nõudis tõeluse kunstipärase ametivendadele hoolikat vanameistrite lugemist ja neilt õppimist. Ta seisis ka nn. „kaasaskäijate“ ja „väikekodanlaste“ kirjanike eest. Suured teened on tal Nõukogude kirjastuste organiseerimisel ja maailmakirjanduse klassikute vene keele tõlkimise korraldamisel. Ta suri a. 1937 ligi seitsmekümne-aastasena.

A. Blok oli Vene kommunistliku riigipöörde ajal sümbolistlike luuletajate hulgas juba suure nimega poeet. 1918. aastal ilmub tema sulest revolutsiooni kaost kujutav, pooleldi müstiline, pooleldi realistlik poeem „Kaksteistkümmed“. Nõukogude arvustus on ülistanud seda teost kui revolutsiooni sõnakunstilist monumenti. Aga on neidki, kes peavad seda poemi satiiriks revolutsiooni pihta. Katkendlikud pildid revolutsiooni päevist lendavad siin kui kaleidoskoobis lugeja silme eest mööda, puudub side ja loogika—nagu revolutsiooni sündmuste keeriseski. Aga kõike seob sisemine loogika. Kuigi Blok läks enamlaste poole, ei lahkunud ta ega suutnudki vist lahkuda Vladimir Solovjevilt omandatud usulisfilosoofilistest vaadetest ja laskis oma poemis Kristusel käia revolutsiooni hoovuse ees. „Sküütides“ laulab ta aasialikult metsrahvast, omistades sellele messiasliku ülesande. Kuhu Blok uue korra all välja oleks jõudnud, on raske oletada. Ta suri a. 1921.

Valeri Brjussovi nimetati tsariaja lõpul „sümbolistide kuningaks“. Tema ei olnud ainult poeet, vaid ka luuleteoreetik ja haruldase eruditsiooniga esseist. Tema huvide piirkond oli väga laialine: teda kütkestas Kreeta kultuur, Atlantis, rooma luuletajad, keskaeg jne. Oktoobri pöörde ajal astus ta isegi kommunistide parteisse.

Tema oligi esimesil enamluse aastail anarhilise kirjanduse-elu vaimne juht. Aga sellejuures ei unustanud ta loomingut. Tema luules on intellektuaalne moment väga tugev, aga ta ei jäta vormi kunagi hooletusse ega väsi värsketu, värsketu pildi, värsketu võrdluse otsimisest. Brjussov suri a. 1924. Enamlased hindavad tema viimaste aastate toodangust eriti teost „Tulevased hunnid“, kelle all mõeldakse kommuniste; nende Attila peab kodanluse paradisi jalge alla tallama. Brjussovi mõju nooremaile luuletajatele pole kaugeltki nii suur kui Bloki oma.

Vladimir Majakovski oli enamluse revolutsiooni ajal 20-aastane noormees ja luuletajana kuulus ta futuristide hulka. Impulsiivse temperamendi tõttu ta otse tormab revolutsiooni keerisesse ja rakendab oma tugeva ande täiesti poliitika teenistusse. Kodusõja ajal töötab ta Rosta agentuuris, koostades loosungeid, eeskirju, proklamatsioone, käske. Nepi ajal kirjutab ta reklaamplakateid, soovitab tööstussaadusi, aitab täide vastu võidelda. Tema on ka üks esimesist, kes ründab „nepmanne“ ja „kulakuid“. Ta ei häbenenud kõike seda teha „luules“, sest ta oli üks esimesist, kes pidas värsside tegemist „sotsiaalseks tellimuseks“. „Et paremini täita seda tellimust, selleks peab olema oma rahvaklassi esirinnas, peab võitlema ühes selle klassiga kõigil frontidel. Tuleb lüüa puruks õpetus apoliitilisest kunstist,“ ütleb ta oma „poetikas“. Tema enese toodang on läbi ja läbi poliitiline, agitaatorlik. Väljaspool revolutsioonilist õhkkonda ja klassivõitluse kõrget pinget on seda raske täiel määral maitsta. Tema värssid ei sobi vaikes toas intiimseks lugemiseks; neid peab tuhandetele häälekõvendaja kaudu kõrva karjuma, siis pääseb nende mõju õieti maksvusele. Ta ise armastas neid deklameerida ja õigustas seda järgmiselt: „Revolutsioon viis luule lavale, lähendas masstile. . . Olen uhke oma esinemistele laval.“ Ta ei tunnustanud värsitehnikas seniseid traditsioone ega reegleid, tema rütmikäigud on üsna keerulised, tema süntaks „vaba“, tema leksikon kubiseb uulitsalt ja

ajalehist esimest korda luulekeele võetud sõnadest; tema kujud on hüperboolsed, sagedasti kaldub ta groteski ja harrastab paroodiat. Lenin hindab Majakovskit väga kõrgelt ja Stalin on nimetanud teda Nõukogude „parimaks ja andekaimaks“ luuletajaks. Aga tema annet, tema värsside värskust ning sugestiivset jõudu ja omapärast kujukust ei salga autoriteetsed arvustajadki.

Peale luuletuste kirjutas Majakovski ka mõne näidendi, mille kohta ta ise ütles, et need pole kunstiteosed, vaid võitlusvahendid.

Varsti pärast seda kui Moskvas oli pühitsetud tema kirjandusliku tegevuse 20. juubelit, laskis ta enese maha (a. 1930). „Pravda“ nimetas seda tegu „mõttetuks“. Vist oli aga Majakovski oma elu ja tegevuse juba mõttetuna leidnud. Juleti oletada, kuigi õrnasti, et ta oli arusaamisele jõudnud: seesugust poliitilis-deklaatorlikku loomingut pole enam vaja; ajad on vaiksemaks jäänud, kodanik hakkab enesesse süvenema, vajab intiimsemat, vaiksemat, hingelisemat, peenetundelisemat luulet. Seda ei oleks Majakovski aga anda suutnud.

Nii see on revolutsiooni aegadel: need, kes algul on hulkade lemmikud, tunduvad pärast ülearustena.

On huvitav märkida, et Majakovski mõni aasta varem hurjutas oma sõpra, luuletajat Jesseninit, pärast selle endamõrva, niisuguse mõttetu teo pärast.

Sergei Jessenin oli talupoja päritoluga. Ta tõi külast suurlinna kaasa õrna tundelikkuse ning värvika kujutlusvõime. Tema esimesed laulud kõnelevad maa vaiksest elust, loodusest ja Jumalast. Ta ei suutnud linnas kohaneda, veis ja hobune olid talle ikka armsamad masinaist; tsivilisatsioon kõigi oma „võitudega“ ei olnud talle vastuvõetav. Ta otsis vaheldust ja unustust boheemluses ning seikluses ja lõpetas oma elu kolmekümne-aastasena (a. 1925). Tema värssid on sujuvalt laulvad, peenetundelised, kurvatoonilised, siirad. Viimsed read kirjutas ta oma verega.

Majakovski lausus oma luuletuses, mis on pühendatud Jessenini mälestuseks, muuseas:

„Sa läksid sinna niinimetet teise maailma... kus ei saa avanssi ega ole õllepoodi.“

Luuletaja Žarov lausus oma mälestusvärssides:

„Ei, niisugust huligaanset tegu me sinult ei oodanud küll.“

Hoopis teissugused kombes kui meil ja Läänes!

Boris Pasternak (sünd. a. 1890) on kahtlemata üks intelligentsemaid praeguses vene luuletajate ja kirjanike peres. Ta on nimeka maalikunstniku poeg, õppis ülikoolis filosoofiat, on tegelnud muusikaga. Ta algas oma luuletuskatseid tsaariajal sümbolistina, kaldus siis futuristide leeri, kirjutas algul raskepäraselt, astus varsti aga Puškini jälgedesse, muutus selgemaks ja siiramaks. Armastus ja mõtisklemine moodustavad tema luuletuste peamise ainestiku. Väljaspool Nõukogude piire leiaks ta kaugelt suuremat tunnustust. Talle heidetakse Nõukogude arvutuse poolt ette liigset formalismi, elukaugust, kõige enam aga mugava eraeluga tegelemist ja intiimsete elamuste luulestamist. Kaugemate inimeste kannatused jätvat teda külmaks. Kuidas ka ei ole nende etteheidetega, ometi on ta alati siiras, vaikib sellest, mis teda jahedaks jätab. Pasternak on toonud vene luulesse uusi meloodiaid ja hoopis uusi kujutluspilte. Enamlaste poolehoidu ja tunnustuse võitis ta poemiga „Leitnant Schmidt“ (Mustamere laevastiku mässu juht a. 1905).

Demjan Bednõi oma luuletodanduga on iseloomulik nähtus revolutsiooni esimesel aastakümnel. Niipea kui ajad Nõukogude maal muutusid, oli ka Demjan Bednõi laul lauldud ja ta heideti kõrvale. Ometi oli aga tema see, kelle satiirilisi värse „Pravda“ ja „Izvestija“ kodusõja kestel, Nepi aastail ja kolhooside rajamise algul päevast päeva trükkisid, sest see oli parim „agitka“ parajasti päevakorral olevale tähtsamale valitsuse sammule või kavatsusele. Lõbusa vestluse, pamfleti,

epigrammi, satiirilise jutustuse või muinasjutu kujul — ikka värssides! — sekundeeris ta ajalehe juhtkirjadele. Kahtlemata on ta oma žanris leidlik, värske, lõbus, tabav, ühe sõnaga: andekas. Kui õieti mäletame, austati tema teeneid Punase ordumärgi andmisega. 1934. aastal üleliidulisel kirjanike kongressil ütles aga Buhharin, tol ajal veel suur autoriteet, et Bednõi pole seda suurt muutust märganud, mis vahepeal on sündinud: kultuur on arenenud, primitiivne agitkavärss ei sobi enam. Bednõi, vaeseke, kaitsis enast küll vahvasti ja Buhharin pidi oma sõnu pehmemdamagi, aga fakt jäi faktiks: seesugust primitiivset päevakaja-luulet Nõukogude maal enam ei vajatud, Bednõi täht langes kiiresti.

Ruum ei luba siin peatuda noorelt surnud andeka luuletaja Ed. Bagritski loomingul; samuti peame siin mööda minema Assejevist, Bezõmenskist ja teistest, et lühidatki pilku heita väljapaistvamate prosaistide loomingule.

Aleksei Tolstoi populaarsus ulatub kaugele üle Nõukogude piiri ja nimelt oma ajaloolise suurromaaniga „Peeter I“ tõttu, mis ilmus a. 1930. See tõlgiti paljudesse keeltesse (ka eesti keele, „Postimehe“ joone all), dramatiseeriti ja filmiti. Tolstoi oli üks esimestest, kes katsus kujutada suurt kodusõda oma mitmejaolises romaanis „Kannatuste tee“. Sündmused olid aga veel liiga värsked, et neist oleks saanud kunstiteost luua. Siis katsetas ta fantastilise romaaniga „Aeliita“ (tõlgiti ka eesti keele), milles laskis kommunismil levineda ka Marsi elanike keskel. „Peeter I“ omab tähtsa koha ajalooliste romaanide hulgas mitte ainult Venes ja mujal Nõukogude maal, vaid ka maailmakirjanduses. Peeter ja tema kaaslased, sõbrad ja vaenlased, Menšikov, Katariina ja Karl XII kerkivad ilmekalt meie silme ette. Vene tolikeaegsest kõrgema ja alama kihi, talupoegade, metsavendade, kaupmeeste, vaimulikkude ja bojaaride elust ning Peetri enese rähklemisest kodu- ja välismaal antakse palju elavaid, eredaid, usutavaid pilte. Asjata ei nimetata aga

A. Tolstoi kaasautoriks praegust aega Nõukogude riigis. Nagu siis, Peetri ajal, nii on ka nüüd ülesehitus hirmsa ragina ja hoolimatusega käimas. Nagu nüüd, nii rajati ka siis uusi linnu, tööstusi, ettevõtteid, lammutati kõik vana, asendati poolvägivaldselt uuega. Õigusega heidetakse autorile ette, et ta Peeter I-se tegevusega, (Peeter teatavasti ei hoolinud inimeste elust) püüdis õigustada neid ohvreid, mida nõuab praeguse ülesehituse forsseeritud tempo. Suurema õigusega peetakse selle romaani nõrkuseks, et see tegelaste hingeelu ei näita, neid ainult väliselt kujutab. Ehk nagu üks arvustaja ütleb: „Tormihoona lendab romaan; loed ja ei saa hingegei tõmmata; autor peatub, aga siis viskub juba jälle metsikusse ajamisse mööda fakte ja sündmusi, tõrjudes hoopis kõrvale kunstniku, romaanikirjaniku, kes kujutaks inimest, mitte juhuslikke inimesi (jumal nendega!), vaid Peetrit.“

A. Tolstoiga võistleb populaarsuse ja honoraride hiiglasummade poolest temast märksa noorem Doni kasakate maalt pärit olev Mihhail Šolohhov. Tema ema oli kirjaoskamatu kasakanaine, aga õppis lugema ja kirjutama, et poega õpetada. Koolipingilt viskus noor Šolohhov revolutsiooni lainetesse, võttis kodusõjast punaste poolt osa ja hakkas pärast seda a. 1923 tegema kirjanduslikke katseid. Viis aastat hiljem ilmub tema suurromaan „Vaikne Don“ I jagu, mis kirjeldab julgesti ja realistlikult kasakarahva viletsat, karmi, toorest elu enne tsaariaja lõppu. Roman leidis arvustuse poolt, veel enam aga lugejaskonnas, kõige soojemat vastuvõttu. Esimesele jaole järgnesid teised ja said samasuguse või veel suuremaga edu osaliseks. „Vaikne Don“ on juba tõlgitud mitmesse keele (ka eesti keele) ja filmitud. A. 1932 avaldas Šolohhov romaan „Uudismaa“, mis kujutab kolhooside rajamist ja võitlust sel puhul eraomanduse pooldajate ja kommunistlike elementide vahel. Kunstiliselt on „Uudismaa“ märksa kõrgem laialivalguvast, ebaühtlasest „Vaiksest Donist“; seegi teos dramatiseeriti ja filmiti, viidi Euroopasse. Šo-

lohhov on tugev realist; ta piirdub targu olustiku ja inimeste kujutamisega, mis talle on hästi tuttav. Ta suudab tendentsi üsna hästi varjata kunstilise külje taha. Võitnud kirjanikuna hea nime ja kindlustatud suure sissetulekuga, jäi Šolohhov „vaikse“ Doni ääre elama, ehitas seal enesele maja, käib kasakate pidustusel ja võtab agarasti osa partei tegevusest.

Kahte viimatimainitud prosaisti kipub oma populaarsuse poolest Nõukogude Liidus ja väljaspool ületama „naljavennaks“ peetav Mihhail Zoštšenko. Tema looming on oma laadilt suure kriitika poolt põlatav žanr: pisielu nähtuste satiirilise või koomilise kujutamine, mis sagedasti saab jandilikkuse jume. Kas sobib Nõukogude Liidus, kus elu on karm ja tõsine, kus viisaastakud ja klassivõitlus käimas, — kas sobib seal kirjanikul lugejale lõbusaid lugusid igapäevasest elust serveerida?! Nii küsiski aastakümnete jooksul arvustus ja kehitas Zoštšenkost kõneldes õlgu. Teda salliti, aga peeti „väikekodanlaseks“, sest tema lookestes ei leidunud tendentsi ja ta tegeles peamiselt „väikekodanlasega“, minnes mööda neist sangaritest, kes juhivad teisi ja ehitavad uut elu. Need jättis ta „suurile kirjanikele“ kujutada. Alles viimasel paaril aastal on arvustus oma seisukohti Zoštšenko loomingu suhtes revideerinud. On aru saadud, et tema teoste kaudu võib pilku heita selle väikese ja keskmise inimese hingellu, kes moodustab suure massi ja kelle elamusi ning ideaalihakatisi peavad juhidki kõvasti arvestama. On leitud, et tema oma satiiriliste pisieludega kasvatab kodanikku mõjuvalt kui juhtivad mehed oma tarkade programmkõnedega (seda ei juleta küll ütelda!) või ajaleheartiklitega, mida väike inimene tavaliselt ei kuula või ei loe. Tema paljastab väikekodanlikku kallakut kommunistliku kodaniku hinges. Ta ei sea oma „kangelase“ mõttemaailmale ja arusaamisele vastu mingit oma „positiivset“ ideoloogiat. Naeruvääristamisest peab jatkuma.

Leningradis võttis keegi autojuht oma purjus seltsimehe taskust isikutunnistuse, istus tema autosse, sõidutas tüdrukuid, pummeldas, ajas ühe naise alla, pöördus siis tagasi, pani isikutunnistuse ja auto oma kohale. Algul langes vastutus seltsimehele, pärast tuli õige süüdlane avalikuks. Ta anti nn. seltskonna kohtu alla. Ühed nõudsid sõiduloa äravõtmist, teised sellele lisaks veel vangistust, kolmandad, kõige „verejanulisemad“, nõudsid: anname süüdlase Zoštšenko kätte naeruvääristamiseks.

Tema lookesed on tõlgitud väga paljudesse keeltesse; see tõendab, et kõikjal leidub neid, kes meelsasti vahivad kõverpeeglis lõbusalt moonutatud nägu ja naeravad selle üle — taipamata, et see on omaenda nägu.

Ruum ei luba siin pikemalt peatuda teistel ande poolest väljapaistvatel prosaistidel. Nimetame siin mõnda ainult lühidalt. Leonid Leonov andis oma esimeste romaanidega „Varas“ ja „Mäg-rad“ suuri lootusi, hingeelu jälgimise poolest ta astus Dostojevski koolkonda. Tema sulest ilmus hiljem romaan „Skutorevski“, mis kirjeldab Nõukogude intelligentsi elu. Viimane romaan „Tee ookeanile“ on liiga keeruliselt kirjutatud; see omadus eksitab nii üksikus lauses kui ka üldises kompositsioonis. Fedor Gladkov, on kirjutanud romaane ülesehitusest. Neist on „Tsement“ eesti keelegi tõlgitud. J. Novikov-Priboi, kes oli võidelnud Vene-Jaapani sõjas madrusena, valmistas end kaua kirjaniku-kutsele ja esines siis „Tsumimaga“, mis on põnev, aga ühtlasi kunstilise väärtusega meresõja-romaan. Teos tõlgiti kohe tähtsamasse Euroopa keeltesse ja ilmus osaliselt ka eesti keeles („Päevalehes“). J. Babel tegi kodusõja kaasa ja kirjutas sellest terve rea lühikesi jutukesi, milles ta kujutab surma-armastuse-momente julmalt, kriiskavate värvidega, sõja taustal. Vsevolod Ivanov, Konstantin Fedin, Ilja Ehrenburg ja veel mitmed teised on Nõukogude Liidus tunnustatud romaani-kirjanikud.

Draamakirjandus on Nõukogude Venes kunstilise väärtuse poolest nõrgem kui proosa ja luuletoodang. Tähtsamad ja huvitavamad lavateosed on meil teatri kau-
du enamasti tuttavad; me ei hakka neist siin kõnelema.

Lõppsõna

Vaadeldes Nõukogude Liidu kirjanduse arengut ja selle saavutusi paarikümne aasta kestel, saame aimu sellest, missugustes tingimustes autoritaarse korra all toimub kirjanduslik looming. Täiel määral on seal maksmas „ühiskondlik tellimine“. Kirjaniku edu ja heaolu on tingitud sellest, kui hästi ta selle tellimise suudab täita, mitte ainult andest. Kirjanikelt nõutakse, s. o. „tellitakse“, et nad kujutaksid suurt ühiskondlikku pööret tõetruult, kajastaksid isegi kunstipäraselt uut korda ehitava sangari hingeelu, paljastaksid iga liiki kahjureid ja seejuures püüaksid kasvatada töötavat inimest sotsialismi vaimus. Seda tellimist püüab suurem osa kirjanikest, nagu teostest võib märgata, üliagarasti täita. Kelles veel on säilinud kodanlikku „vana Aadamat“, see püüab seda Marxi-Lenini maailmavaatesse uputada, et uue pilguga näha seda uut, mis seal sündinud, ja mõista seda inimest, kelle abil või sunnil seal hävitatakse vana korra jäänuseid ja ehitatakse uut. Ometi, vaatamata rohketele annetele (sajamiljonilise rahva hulgast võib neid ometi kümnetena esile kerkida!) ja suurtele pingutustele, ei ole tellimine veel kuigi hästi täidetud. Üldiselt arvatakse seal, et kirjandus on maha jäänud saavutustest muil aladel. Veel hiljuti lausus üks nimekas arvustaja „Literaturnõi Kritik'as“: „Meie kirjandusteostel on alles esialgne iseloom.“

Millest see majanduslikest võitudest mahajäämine, see tellimise puudulik täitmine? Esiteks kirjanikul ei ole veel vajalikkude distantsi selle kõigegega, mis seal paarikümne aasta jooksul on sündinud. Ta on uue elu ehitajaile ja ehitusele, samuti ka kõige vana hävitamisele ning selle juures toimuvale heitlusele liiga lähedal. Teiseks: tal puudub praegu veel väline võimalus objektiivselt seda kõike kujutada, mis ta näeb. Kolmandaks: põhjalikult muutunud ühiskondliku korra all peab kirjandus ümber kujunema, nii ütelda otsast peale algama. Need tüübid ja teemad, mis on kodanlikus kirjanduses raudvaraks saanud, ei sobi seal enam. Need suhtedki, millest laulavad kodanlikud luuletajad, mida nii innukalt ja liigutavalt kirjeldavad prosaistid, — need suhtedki ei sobi seal enam. Aga uus inimene kogu oma siseeluga ja väliste suhetega on alles saamisel, pole võtnud veel lõplikku kuju. Teda on kirjanikul raske tabada, raske usutavalt kujutada, sest ta on alataasa kiiresti muutumas.

Siiski, hoolimata kõigist kunstilise külje puudusist ja nõrkusist, on Nõukogude kirjandus paremaks abinõuks sealse elu, sealse olustiku ja sealse inimese hingeelu tundmaõppimisel kui üksikasjalised aruanded kongressidel, paksud raamatud statistilisi andmeid või välismaa turistide kirjutused oma muljetest (magistraalteede äärtest ja „Potjomkini väravaist“). Ja kuigi kirjanike anded ja võimed on rakendatud ülesehitustööle kaasaaitamiseks, nii ütelda praktilise ülesande täitmisele, leidub siiski kahekümne aasta kirjanduslikus toodangus kunstipäraseid, meisterlikke peatükke, sisult ja vormilt õnnestunud värse ning huvitavaid näidendeid.

Märkmeid F. E. Sillanpää puhul

ole haruldased juhtumid, kus kirjanduslikku kutsumust tunnevad reaalteadustes karastatud inimesed, ja seegi, et just nemad kipuvad andma kirjanduses kõige õrnemaid ja unistuslikumaid lehekülgi. Frederik van Eeden, kes oli elukutselt arst, põlgas Zola'd ja jumaldas õhulist Shelley't nii, et kirjutas ta eeskujul oode. „Niels Lyhne“ autor oli loodusteadlane ja teada on, kui mõjurikkad olid Goethegi esteetilise kreedo arenemisprotsessis ta loodusteaduslikud harrastused. Aga meenutagem ka meedikuid Faehlmanni ja Kreutzwaldi, kes tundsid tarvidust kosutada oma hinge rahvaluule radadel. Küllap kõneleb siit inimese imeline igatsus — lahti mateeria sidemeist unistuslikesse avarusisse. Aga sealt kõrgusist kisub miski jälle tagasi, uurima meeltega tajutavaid elu juuri: humanitaarteadustes spetsialiseerunute suus pole haruldane ütlus, et ainsad tõelised teadused on ikkagi ainult reaalteadused, kõik muu on — philosophy! Selle Scylla ja Charybdise vahel kõigub inimvaim ja püüab vahelduva õnnega leida sünteesisvõimalusi.

Frans Emil Sillanpäälegi, kelle 50 a. sünnipäeva pühitseti 16. septembril s. a., andsid haridusliku nurgakivi ta loodusteaduslikud õpingud, milliseid ta alustas, pärast alg- ja keskkariduse vaevalist saa-

mist Hämeenkyrö rahvakoolis ja Tampere lütseumis, a. 1908 Helsingi ülikoolis. Seekord vististi näis hilisemale elumaalijale see tee kõige otsesem olevat andma ebamäärastki vastust küsimusele: mis on inimene ja milline on ta seos kõiksusega. Õpingud jäid küll pooleli, aga jätsid märgatavaid jälgi õppiija elutunnetusse. Püüenende radade kaudu lahti mõistatada elu tuuma, kõige oleva sisu, või vähimalt saada mingisugunegi käsitus sellest, viis otsija bioloogilisele maailmavaatele, mis on kogu ta kirjandusliku loomingu üldnimetajaks. Inimese instinktide-ellu, inimvaimu alateadvuse allikaisse kiindus üha teravamini ta huvi — nendesse ürgjõududesse, mis juhivad kogu loodust ja mis naeravad välja inimese „vaba tahte“ avaldused. Niisiis: ühel pool erakordselt intiimne kontakt kõige elava ja elutugi loodusega, teisel pool autori loomupärane unistuslik laad — see annab kogu ta kunstile ainulaadse jume. Lüürilis-meeleolulist virvendust tabame ka tema kõige realistlik-naturalistlikumais teoseis, kuid see pole naiivne asjade ja olukordade kuldamine, vaid kõige realsemate juurtega jõuline elutunne. See on nagu ülev õnnetunne, mis johtub teadmisest, et „kõik olev on üks ja et inimene on osa suurest nähtavast ja nähtamatust kõiksusest. Indiviid on bioloogiliselt vaadates kinni kauges minevikus ja soo jätkumise kaudu ka

tundmatus tulevikus," nagu ütleb Tarkiainen. Seepärast Sillanpää vaidlematult haarab ka neid, kelle kirjanduslik apetiit nõuab enam intellektuaalset hõrkust ja kellele on muidu vastumeelt lüüriilis-tundmuslikud maiustused.

Kõike seda võime kogeda juba Sillanpää esikteoses, a. 1916 ilmunud romaanis „Elämä ja aurinko" (Elu ja päike). Kõik keerleb siin inimese instinktide-elu ümber, inimloomuse põhilised ja ürgsed jooned saavad juba siin otse kosmilise tähenduse. Juba siin on tunda seda kõik-suse-armastust, totaalsuse-iha, mis kajab üha selgemini Sillanpää pärasistes loomingu ja mida on tunda igast detailist. See esikteos on üliimpressionistlik tunnete ja meeleolude filigraantöö, kuigi see pole veel välja töötatud selle osava graatsiaga, mis iseloomustab autori hilisemaid inimloomuse käsitlusi. Selle järgi ei teatud veel ütelda, kas autor omab ka objektiivsemat vormimismeelt, mis lubaks tal haarata enda isikust kaugemal seisvaid aineid. Kõigest vormi-toorusest ja mõnevõrra ülilüüriilisest laialivalguvusest hoolimata Koskenniemi tervitas õige tunnustavalt selle esikteose autorit, haistes siin tugevasti andekust ja omapära.

Elias, Lyyli, Olga — kõik need tegelased siin on Sillanpää loomingu nii tüübilised pool-unes elavad inimesed, kes liuglevad kui laastud eluvoolus, juhitud looduse ürgjõududest. Juba neid siin iseloomustab andumine oma meeleoludele ja tunde-vibratsioonidele ja mõnevõrra otse orientaalne passiivsus, mida mõned kalduvad pidama tüübiliseks soome ja eestigi loomuomaduseks. Järgmisel aastal ilmunud novellikogu „Ihmislapsia elämän saatoissa" (Inimlapse elu voolus) pealkirigi on selles mõttes seal esinevaid tegelasi iseloomustav. Aga mitte ainult autori ülimal määral impressionismi kalduvais teoseis ei karakteriseeri tegelasi see *dolce far niente* olemislaad, vaid ka tugeva realistlik-naturalistliku kandepõhjaga teoseis. Sillanpää esimeses objektiivsemat kujundamiseelt tõestavas romaanis „Hurskas kurjuus" (Vaga viletsus),

mis ilmus a. 1918, eesti keeles a. 1923, see oma viletsuse poolest Ryysyranna Joosepi teisik Toivola Juha elab oma elu nagu transis ning magus väsimus veab teda vaistlikult korjusehunnikule pikali heitma, kui ta näeb lignemas oma koledat lõppu. Romaanis „Miehen tie" (Mehe tee), ilm. a. 1932, eesti keeles 1937, Paavogi ei oska ega suuda midagi teha oma tahtenatukesega — looduse ürgne jõud kisub teda tugeva naise juure, et säilitada end soo jätkumise kaudu. Aga kõige ülevama kehastuse seesugune passiivselt eluvoolule anduv inimtüüp saab romaanis „Nuorena nukkunut" (Noorena uinunud), ilm. a. 1931, e. k. pealkirjaga „Silja" a. 1935. Otsekui mingi vaistlik päikese-igatsus sunnib seda noort teenijatüdrukut, Siljat, siirduma ikka lõuna poole, otsides endale teenistuskohti. Kogu tema olemust iseloomustab mingi sisemine kirkus, mida ei saa tumestada elu poripiisad. Ta on üks neist, kes naeratades võtavad vastu oma saatuse, sest nende sisim olemus toidab end otsekui teisest maailmast kiirgavast valgusest. Kui Pietilä tantsutares talle rõvedaid märkusi heidetakse, tuleb ainult tume lõõsk ta silmi ja ta huultel virvendab kõige meeldivam naeratus. „Siis läks ta rahulikult teise kohta, ja tema näo vaimustav sära otsis sobivat võimalust, et märkamatu minema pääseda."

Silja hõimust on ka Toivola Juha vaiken ja alandlik tütar Hiltu, kelle elu traagilist sõlme kujutatakse jutustuses „Hiltu ja Ragnar" (1923, e. k. 1929). Midagi ophelialikku on selle popsitütre haruldast hapras olemuses. Tema saatus saab Silja omast märksa traagilisema varjundi seetõttu, et ta oma neitsilikust teadmatusest äratatakse nii julmalt järsku ja poolvähgisi, kui ta veel midagi ei tea elu loomulikest seadusist ega oma naise-kehas toimuvast protsessist. Kui Silja kustub peagu õnnelikuna mälestuste helenduses, siis Toivola Juha viimne laps hüppab tiiki, olles näinud oma esimeste õnneaimuste ja argade kujutluste purunemist elu julmas reaalsuses.

Habras ja kleenuke on nende uni-elu

elavate, n. ü. sillanpäälake tegelaste tahe. Ja kuigi see mõnikord jõulisemalt virgub, siis selleks, et ikka midagi viltu läheks, et tahte kandja naeruvääristuks. Toivola Juha tahte-aktid, otse koomiliselt saamatud, viivad ta haledal kombel kuulide alla; Siljagi, tahte s päästa Teliniemi elu, just vastupidi saadab ta surma ja Paavogi tahte-natuke, mis viib teda Jaskari Anni kaenlasse, ei kannu vilja — elu juhtiv ja selekteeriv jõud kõrvaldab nõrgad ja ühendab tugevad.

Vaadeldes inimest kui osakest kõiksuses, kui lüli, mis on seotud mineviku ja tulevikuga, on mõistetav, miks Sillanpää peatub erilise tähelepanuga oma tegelaste armastuse-, sünni-, ja surmahetkil. Virtuoslikult oskab ta tabada nüansse neist esimesist aimusist, mis tärkavad noores inimeses suguküpsesse ikka jõudes, samuti armastuse alguse esimesi momente, „kus midagi ei juhtu ja ometi juhtub,“ nagu ütleb Koskenniemi. Peagu igas ta teoses leiame neid tähendusrikkaid ja faataalseid momente, kus mees ja naine esmakordselt tajuvad, et nad on astunud teineteise mõju-piirkonda ja et see on paratamatu ja saatuslik. Romaanis „Noorena uinunud“ antakse eriline sädelus sellele tähendusrikkale suveõhtule, kui Salmeluse Kusta tuleb hobuseid koplisse viimast koju ja leiab noore kõõgitüdruku istumas trepisamba najal. Ta pidi ohjad samale trepisambale asetama ja ta ulatas nad sinna üle tüdruku õlgade. See oli kõik, mis sel õhtul sündis, aga — „ei päästus sest õhtust seega, et tast üle jõuti.“ Kaugele ulatusid selle silmapilgu tagajärjed.

Mingi pühaliku varjundi annab Sillanpää mehe ja naise armastusele, sellele elulättele, millest toitub tulevik. Kõik see kuulub atmosfääri, kus on kuidagi veetlev ja kuidagi kohutav. Erootika laieneb temal üldse mingiks kosmiliseks jumalateenistuseks, nagu sellele viitab tabavalt Koskenniemi juba romaani „Elu ja päike“ puhul. Meenutatagu Silja esimesi ja ainsaid armuhetki seal suveõises kaljusängis, mis andsid õnnistavat sära ta surmatunnilegi,

ja pühakojaks nimetatakse mõrsjatuba romaanis „Ihmiset suvi yössä“ (Inimesed suveöös), ilmunud a. 1934, eesti keeles a. 1936, — kohaks, „mille õhku ei tahaks madala mõtte ega argipäeva sõnaga häirida“. Ja ka juhmi Toivola Jussi olemus lehvib lausa õhus, kui ta sülle satub esmakordselt naine.

Aga indiviidi olemisloos järgmistegi peatahiste puhul tuntakse pidulikke värinaid. Soojaks ja ülevaks muutub Vihtori Taatila meeoleolu, kui ta vaatab oma rasedat naist; romaanis „Inimesed suveöös“ jälgib kunstnik pühaliku imetlusega Syrjämäe Hiljat, õnnistatud seisukorras olevat saunanaist, kelle sõõrmeis ja kulumukarvades ta leiab „erilist elegantsi“, ja lausa pidulik lavastus on sama saunanaise lapse sündimine. Ning noort armastajapaari, Arvidit ja Helkat, lastakse seda maimukest imetella pühaliku austusega.

On iseloomustav Sillanpää elutunnetusele, et suremismomentide ja nendele järgnevate meeolude kirjeldusis on samuti sagedane adjektiiv „pidulik“. Kaugel on Sillanpääst kohutavad ja traagilised surma-kujutelmad ja leina-meeolud. Surm on fakt, mis on paratamatu, mille puhul pole mõtet nukrutseda ega ahastada, sest siin tegutsevad looduse ürgsed jõud, mille puhul inimene võib tunda ainult pidulikku ülevust, nagu ikka kokku puutudes millegi võimsa ja vallutatava. Toivola Juha peres tuntakse alati pidulikku kergendust, kui keegi on lahkunud. Põhjuseks pole sugugi ainult see, et majanduslik surve kergeneb ühe suu vähenemisega, vaid Toivola Juha tunneb, et surmajuhtum tõstab nagu tema väärtust, sest „tema on nüüd neid mehi, kes on nagu paremini tuttavad Jumalaga, aiva nagu mõni töömees on mõne tööhärraga, nii et ei tarvitse meelitusi ütelda ega silme ees vigurdada.“ Ahrola Paavo huulile tõusevad lausa tralli-meloodiad, tuues oma naisele puusärki, ja lõbusatujuline on Vihtori Taatila naise peiede kirjeldus. Lestunud mehe alateadvusest kerkib samal õhtul koguni tunne, et preili Tiirikka, peiede puhul talitajaks olnud aastates,

aga veel küllalt apetiitlik karjaravitsejanna, ei tarvitseks üldsegi sealt talust lahkuda. Et ta oma tütrele nõu annab minna preili Tiirikkat saatma, johtub alateadvuslikust soovist, pakkuda oma lapsele uut ema. Need inimhinge pinnalused virvendused, milliseid Sillanpää noteerib alati nii tabavalt, kõnelevad sellest, et elu kohiseb edasi ja nõuab oma osa, nii et inimene ise seda ei märkagi.

Kui loomulik surm ei tekita traagilisi ega ahastuslikke elamusi, siis tapmise puhul Sillanpää kipub kõnelema lausa naudingust, mis muidugi jälle peab viitama inimese „primitiivreaktsioonidele“. Romanis „Inimesed suveöös“ Salonen lööb pussitera Mettälä rinda ja naudinguline tunne vapustab kogu ta olemust. Ja „Vaga viletsuse“ proloogis ei suuda autor keelduda tsiteerimast kellegi soome „sulesõduri“ lauset, et „sõjas peab nautima tapmist“.

Kõik niisugused laigud Sillanpää loomingu näitavad, et juba esikteosest alates teda on ülimal määral huvitanud inimese instinktide-elu, inimhinge alateadvuslikud kihid. Seejuures ta elumaalینگute taustaks on silmatorkavalt tihti suvi ja suveöö, mis peab olema otsekui kõige sooja ja sigitava sümboliks. Ta loomingu leiame korduvaid motiive, kus võrreldakse suveööd mingi olendiga orgaanilisest maailmast, näiteks esikteoses — „öö vaatab kui soe elajas, kes ei oska kõnelda“, samuti romaanis „Inimesed suveöös“: „... põhjamaa suveöö, mis on nagu mingi salaloomuline elajas, kes ei oska rääkida. Aga viimatimainitud teoses üks suveöö haarab oma hõlma kõik, mis on põhiliselt märkimisväärset inimelus. Näeme seal sündimist ja surma, noort armastust ja küpsede inimeste elutarka meditatsiooni. Kogu see romaan on nagu mingi kosmiline sümfonia, mida juhivad Eros.

Ja kõneldes oma maailmavaatest novellikogus „Rakas isänmaani“ (Mu armas isamaa), ilmunud a. 1919, saab suve veetlus otsekui selleks sillaks, mis viib inimese muredest ja vastuoludest kõiksuse ra-

huse. Oli nähtud juba sõdade hävitavaid laineid, kui Sillanpää kirjutab: „Inimkonna raske surve on möödas, oma põue kaudu ma kuulen inimkonna arga ja abitud sosinat, et kõik ei või lõplikult hävineda; see viitab nagu suvehommikusele maastikule, mille ilmes on näha igavest tagatist olemasolule. Kuidas võiksid mässulised segadused lõhkuda selle sideme, mis ühendab mind suvehommikuga? Kui sina raevutsed õnne või õnnetuse, mure või lootuse pärast või ühined hulkadega samade mässamiskavatsustega — ja kui sa siis juhtud vaatama silmast silma kasvõi seesugusele suvehommikule, siis sa jahmud ja naeratad nii kui see, kes märkab oma eksitust. Siis see „sina“, kes mässas, on see, kellele „mina“ võib naeratada.“ Ja edasi: „Minu maailmavaade on suve õitsevuses kui hirmunud laps võõras rahvahulgas“ — kas ei pea see viitama inimvaimu poolt väljamõeldud printsiipide tühisusele looduse ürgvägevuse kõrval?

Just Sillanpää loodusekirjeldusile, tema suviseile maastikumaalinguile, annab erilise veetluse ta kiindumus detaili. Ta silm oskab tabada pisimagi kõrre õõtsumises vaevalt eraldatavaid varjundeid, mis annab ta loodusekirjeldusile erilise akvarellilise õrnuse. Sillanpää õpetajaina on mainitud Hamsuni, Aho ja Maeterlincki, aga mõjumata ei ole talle vist küll jäänud ka Nietzsche uimastavalt kaunis maastiku luule.

Kõigi oma juurtega on Sillanpää tugevasti kinni soome maas ja rahvas. Ei ole teada allakirjutanule, mida tundis ta, loobudes varsti pärast oma loodusteaduslike õpingute algust pealinnas kõigest ja pöördudes tagasi Häme eitede ja taatide seltskonda, oma kodukihelkonda, mis jäi kauaks ajaks ta alatiseks asukohaks. Ehk olid põhjused puht materiaalset laadi, ehk oli süüdi tsivilisatsiooni-tüdimus, ehk kogu ni midagi lähedast seesugusele hülgamisihale, mis sundis Gide'i tegelast hüüatama „Maistes toitudes“, et: loobuda kõigest ja järsku, see oleks midagi imetoredat! Võib-olla valgustab seda perioodi,

vististi küll kriisi-aega autori elus, lähemalt Vaaskivi oma kuuldavasti suurepärasel monograafias, millesse allakirjutanul kahjuks juhuslikult pole olnud pilku heita.

Igatahes sattus Sillanpää talent neil tema elu vastuvõtlikel aastail õigesse mulda ja küllap see on suuresti põhjuseks, et tema kontakt soome rahvaga ja loodusega on nii intiimne. Lapse- ja noorukiea muljed võivad hilisemais kunstitöis terendada küllalt kirkalt, kuid kahtlemata on väga oluline kaal ka just küpsemas eas saadud impressioonidel.

Martti Haavio jutustab ajakirja „Suomalainen Suomi“ s. a. kuuendas numbris reedesist kohvijoomisist, nn. „perjantai-kerho'dest“ Sillanpää praeguses Helsingikodus, kus peamiseks keskustelu-aineks on ikka soome talupoja-kultuuri puudutavad küsimused. Ning hardaks muutuvat Sillanpää hää, kui ta jutustab midagi oma endisest elust Hämeenkyrös, ja ta nagu paitaks iga murdesõna, mis on jäänud meele lapsepõlve-päevilt. Tema südamel on asjad nagu soome põliste talude pildistamine ja perealbumite kogumine, samuti muinsusesemete korjamine ja kohalike muuseumide asutamine. See on siiras ja sügav kiindumus oma maasse ja rahvasse, mitte propagandalise vaimustuse maiguline rahvuslike omapärasuste rõhutamise, mis ikka paistab kõnelevat alaväär-skompleksist.

Nii meil kui mujal võime eriti viimasel ajal tähele panna arvamist, et tihe, põhjani läbivalgustatud, individuaalse intuitsiooniga ja varjundirikas kirjandus on miskipärast vaenulises vastuolus selle kirjandusega, mis oma ainevaliku või käsitus-suuna tõttu ainult ennast kipub tituleerima adjektiiviga „rahvuslik“. Kui esimene kandjaile ja nõudjaile heidetakse ette vaimset tõusiklust ja peenutsemist, siis teine osa peab vastu võtma süüdistusi lameduse, pinnalisuse ja ühepäevaliblikuse nimel. On ju küll tõsi, et rahvuslikkuse entusiasm praegu paljudes maades identifitseerub kultuuri-päikesetuhmumisega, kuid mitte alati ei ole see nii olnud. Meenutagem rahvuslike ärkamis-

aegade tuuli, mis kahtlemata värskendavalt on viljastanud kultuuri-taotlusi. Kuigi praegu pole Euroopa mais tegemist rahvuslike ärkamisaegadega, vaid pigemini rahvuslike jõudude säilitamise ja suurendamisega, ei tarvitse sugugi aksiomina võtta, et kvaliteedi nõrkus käib tingimata kaasas „sotsiaalse tellimusega“. Ka „tellimust“ võib täita nii geniaalselt, et sellest jätkub kiirgust kaugele tulevikku. Tendents ei anna ega võta midagi kirjanduselt, mida viljelevad tõelised talendid. Muidugi, küsimusel on komplitseeritud kõrvalharusid, kuid selge on, et hea kunst ja rahvuslik kunst võivad väga hästi käia käsikäes. Sillanpää looming on markantne näide, et sügavasti läbituntud, varjundiküllane ja inimloomust üdini valgustav kunst võib ühel hoobil olla viimse kiini rahvuslik. Sillanpää kunstniku-vaist on juhtinud teda käima kunsti ainuõigel teel, s. o. läbi omaenda individuaalsuse ja rahvuslike tõutunnuste prisma ta on valgustanud inimloomust nii sügavalt, et see saab üldinimliku tähendusrikkuse. Just see on põhjuseks, miks Sillanpää nime kuulsus on levinud kaugele väljapoole rahvuslikke piire ja et ta tänapäeval on üks arvestatavamaid Nobeli-auhinna kandidaate.

Sillanpääd tunnustavad praegu soome kirjanduse ka kõige nõudlikumad ja vihasemad vihtujad ja juba a. 1919 julges kirjandusloolane W. Söderhjelm kõrvutada tema nime Kivi ja Ahoga. Ning pole vist liialdus mainida, et eesti vastena läheneb hämelasest rahvaelu-maalijale teataval määral Järva-Madise maastike ja sealsete inimeste hingestajana Tammsaare. Mõlemad nad oma loomingus teevad vahel väikesi eksirännakuid (Sillanpää küll väga vähe) linna-miljöösse, kus nende kontakt eluga pole kaugeltki nii intiimne kui nende sünnipaikade loodusläheduses. Mõlemaid neid iseloomustab elu juurteni tungimise iha. Nad seisavad eemal kirjanduslikust päevapoliitikast ja oskavad hinnata üksinduse veetlust, seejuures kaugeltki mitte lastes end hukutada ühis- ja vastutustundetult individualismi kõrgist särast. Mitte

päevakajalised probleemid, mitte olustiku värviküllane maalimine ei huvita neid, vaid olemasolu sügavam tuum. Tihti leiame Sillanpää loomingus meditatsioone elu üle. „Elu on lai ja päält vaadata hooletu, kuid põhjaks on tal ometi kerge kaitsetuse, varjutuse tunne. Kui see lõpeb, kuhu siis?“ Nii kõneldakse „Vagas viletsuses“ ja sealsamas nimetatakse elu kurbmängu üdiks looduse nõudlikku jätkuvust ühelt ja inimese arupidamist teiselt poolt. Kui Sillanpää loomingus on kaal looduse „tingimatu ja nõudliku jätkuvuse“ poolel, oma tegelaste toiminguid ta vaatleb nende instinktide-elu peeglis, siis Tammsaaret huvitab inimese „arupidamine“. Sillanpää tegelased tavaliselt ei „pea aru“, nad elavad nii, nagu kasvab puu — ega tule neil mõttessegi küsida oma jumalalt à la Aino Kallase Hovi mõisahärra Friedrich Fatabur, et miks oled loonud mu nii puuduliku, nii saamatu, ja pannud siiski sädeme mu põue. Sillanpää naised armastades ei mõtle tagajärgedele, ei eksisteeri neile seltskondlikud eelarvamised, nad järgivad ainult oma vere hõiku ja kõik muu on neile surnud. Intuitsivselt need lihtsed ja rikkumatud maatüdrukud tunnetavad, et sel teel käies nad käivad õigel teel, ja see annab neile mingi majesteetliku kindluse ja sisemise kirkuse. Üldse Sillanpää tegelasil intuitsiooni katsesarved on väga tundelised — tuntakse, et ollakse seoses kosmosega ja ollakse õnnelikud aimamises, et „kui mind vallutabki öö, siis seda heledamini paistab päikene mujal“, nagu üteldakse novellikogus „Rippi“ (Pihtimus), ilmunud a. 1928.

Kaugel niisugusest panteistlikust õnnetundest, mis annab üldjoonis kogu Sillanpää kunstile mingi rõõmsa pehmuse, on Tammsaare tegelased. Tõsi küll, ka neid vintsutab miski tundmatu ja salapärane neis, s. o. nende instinktid, kuid enamasti nad püüavad aru kaudu selgitada oma vahkorda elunähtustega, vastuolud ja kahtlused närivad neid. Pearu omale ligineb küll mõnevõrra Toivola Jussi isa, selle jonnaka ja ülbe Johan Penjami söimamistehnika — tema naised on „vanamoored“

ja „helveti lehmad“ ja ta surisõnadeks on, et „ega mina ei suregi nii, nagu talupoegkoer sureb“, kuid märksa lihtsekoelisem ja harmoonilisemgi on selle soome talupoja loomus Pearu omast, kus on kvaliteete jõhkrukest kuni äärmise helluseni. Skepsis on see, mida nõrgub „Tõe ja õiguse“ autori sõnastusstiiligi algelementidesse — isegi ta artikleis — ja vaikne resignatsioon, milles välgatab mõnikord iroonia ja sarkasmigi kristalle, jumestab ta loomingut. Nende mõlemate nii Sillanpää kui Tammsaare — kõige realistlik-naturalistlikumate panoraamide kohal on lüüriline kuma, neil mõlemail on kalduvus isegi idüllis, kuid Tammsaare idüllis on ilmtingimata ikka piisk valu. Sillanpää sulg oskab küll nõtkemalt tabada inimhinge tundmuslikke nüansse, eriti erootilisel alal, samuti värvinguid looduses, maastikes, milliseid elustab samuti Erose hingeõhk — kohtame motiive nagu: „seal oli maa ja päike, mis särasid teineteisele, oli kündja külvaaja, kes olid nagu üks — ja maa oli ihu-värvi ning selle kingud ja nõod tuletasid meelega naisekeha...“ (Inimesed suveöös). Aga võib-olla Tammsaare inime kui seesugune oma sisemiste tülide ja riidudega, oma käristatud psüühega, on huvitavam, s. o. oma vastuoludega erutam Sillanpää inimesest.

Heites orienteeruva pilgu kogu Sillanpää loomingule, näeme, et see jaguneb suuris joonis kaheks erilaadiliseks osaks. Ühel pool novelli- ja laastukogud, tihti mina-vormis kirjutatud raamatud, milledest olgu nimetatud näiteks „Kiitos, hetkistä, Herra“ (Tänu hetkede eest, Issand), ilmunud a. 1929 — pihtimusliku jumega õige intiimsed leheküljed, noorsetoode „Enkelten suojatit“ (Inglite kaitsealused) ilm. a. 1923 — laste hingeelu käsitlevad novellid, „Viidestoista“ (Viieteistkümmes), ilm. a. 1936 — laastukogu, kus peale peenejooneliste mõtiskluste äratavad huvi mõningad omapäraselt nähtud siluetid soome vaimuelu suurusist nagu Aho ja Kivi. Sillanpää novelli- ja laastu-toodang on teoste arvult küll kaks korda suurem tema romaani-toodangust,

kuid need näivad siiski olevat killud, mis langevad suuremate kompositsioonide vaheagadel ja pakuvad huvi peamiselt autori intiimset mina valgustavatena, mis eepilisis maalinguis on raskemini dešifreeritav. Mitte intellekti hiilguse, vaid tugeva ja optimistliku inimliku tundesoojuse poolest, mis ei lange halemeelseks sentimentalismiks, on need leheküljed tähelepanudväärt. Ehkki tänapäeval suured maalingud autorilt peamise aja võtavad, jätkub tal siiski tahet ja tarvidust kirja panna oma hetke-elamusi ja lühi-mõtisklusi — ajakirja „Suomen Kuvalehti“ viimaseski numbris leiame meeleolulise visandi „Pieni Kristiina hymyilee“ (Väike Kristiina naeratab), kus autor vaatlleb isa-pilguga oma tütre-maimu, inimhakatust maailma vististi küll katastroofilise ajastu lävel.

Sillanpää peamine kaal seisneb aga ta romaanides, milledest seni on ilmunud viis. Nendest nii esikteos kui ka „Inimesed suveöös“ ja „Noorena uinunud“ omavad lüürilis-impressionistlikuma kallaku kui „Mehe tee“ ja „Vaga viletsus“, kus näeme kainemat-objektiivsemat inimhinge lahastamist ja kus autori sümpaatiad vähem kaasa kõnelevad. „Vaga viletsus“ kui

Sillanpää vahest kõige naturalistlikum ja objektiivsem raamat seisab oma iseloomu poolest ometi kaugel Flauberti nii kirglikult tundeid-põlgavaist „külmadest“ keemiku-analüüsides, samuti naturalismi tüübiliste esindajate elu-jätkuse nautimisest. Elul polegi küll vist serveerida palju raskemalt-jäledamaid olukordi, kui leiame „Vagast viletsusest“ — noor esimeste naise-aimustega tütarlaps nägemas oma ema jäleda haiguse üksikasju. Kuid Sillanpää pole sihiks mõjuda raskete värvidega, kõike seesugust tema loomingus loorib mingi *lacrimae rerum*-atmosfäär, kõik närusus, kõnelev sügavast inimlikkusest, saab temal mingi pühitsetud jume, ja juba teose pealkirigi, v a g a s t viletsusest kõnelev, on iseloomustav.

Peale esikteose on kõik Sillanpää romaaniid eesti lugejale kättesaadavad M. Lepiku ja A. Annisti tunnustatud kvaliteediga tõlkeis. Seetõttu eesti kirjandusehuviliste laiem ringki võis Sillanpää juubelipäeval meenutada elamusi, mida on annud neile see vennasrahva suur prosaist. Ja vist küll varsti on põhjust õnnitella teda uuesti.

Jooni nüüdisaja teaduste arengust ja rakendusest

Meenutades möödunud aegadest põlvnevat vaadet, mis ülistab teaduste arengu rippumatust ajastust ja ümbrusest, paistavad nagu liiga materialistlikena ja teaduse vaba lendu pidurdavatena need meie päevil kiiresti levivad hääled, mis nõuavad teaduste laskumist ligemale maise elu tarvidustele ja nende rakendamist rahva igapäevase elu teenistusse. Ligemal analüüsimisel selgub aga, et teadused kui inimvaimu kõrgem looming ei ole kunagi täiel määral seisnud väljaspool ajastut, vaid on alati endas kannud varieeruva määral oma ajastu ja miljöö konstruktsiooni jälgi, olles mõnegi maise eesmärgi saavutamise teenistuses.

Meie aega iseloomustava ohjeldamatu progressi survele on paljud teadusharud arenenud hiiglakiirusega, liikudes seejuures silmapaistvalt reaalse elu vajaduste suunas. Eriti on Maailmasõjale järgneval ideedest rikkal, kuid ideaalidest ahtral masinlikul ajastul kasvanud tung teaduste rakendamiseks inimkonna hüvede tõstmise teenistusse. Rakendusteadused muutuvad üldise tähelepanu osaliseks; nad leiavad ulatuslikku soodustust ja tasuvad rahuldavalt teadusmeeste töövaeva. Mõistagi nihkub säärasel korral tagaplaanile puht-teaduslike probleemide lahendamine. Kahtlemata väärib pooldamist tea-

duste saavutuste rakendamine inimkonna elu parandamise teenistusse, kuid teaduste rakendamine inimeste, nende kätetöö ja rahvaste moraali hävitamiseks ei tohiks leida enamiku pooldamist, veel vähem kasutamist. Me teame aga, et Maailmasõjast alates on üksikute teadusharude raskuspunkt nihkunud inimeste ja nende varanduste hävitamise valdkonda, sest iga liiki tugevate relvade valmistamine on kujunenud nende teadusharude keskseks alaks ja paljud teadusmehed kombineerivad ikka mõjurikkamaid relvi teadusliku uurimistöö katte all.

Liikudes tuhandete aastate vältel sisetallatud teel, on teadused vahetpidamata rajanud uusi kõrvalradasid, kuid viimaste suuna ennustamine tuleviku kohta on võimatu. Kui meie ajastul on teadused mõnes osas võtnud järsu käänaku praktilise elu tarviduste ja eriliste otstarvete saavutamise suunas, siis peab küll valvel olema, et liikumine sellel teel ei viiks liiga kaugele puht-teaduste arendamisest, sest viimase tarviduse salgamine oleks samm teaduste arengu pidurdamise poole. Paistab, et liiga paljud nendest, kes meie päevil astuvad vaid esimesi samme teadusliku uurimistöö alal, kaaluvad juba ette tööst loodetavate tulemuste praktilist väärtust. Teoreetilised teadusalad ja teadmised saavad tihti silmatorkava alahinnangu osaliks. Olgugi enamikus nende isikute poolt,

kellede teoreetiliste teadmiste tagavarad on piiratud. Kui praktiliste teadmiste vähesust tuleb lugeda suureks puuduseks, siis ei ole veel teoreetiliste teadmiste küllus mingi pahe. Pole imeks panna, et mitmed teadusharud, tormates kaugele oma põhiülesandest, on juba sattunud kriisi-kuristikku äärele, ja kuuldu küllalt autoriteetseid häáli, mis kuulutavad seisukorra tõsidust, kutsudes ühtlasi parandustööle.

Et ükski rahvas ega riik ei või praegusel ajal rajada oma elu muinasjuttudele, sest reaalsus on suurel määral teaduste abil kujunenud keeruliseks hammasratas-süsteemiks, mis eksisammu korral võib purustada mitte ainult üksikuid isikuid, vaid kogu rahvaid, siis jääb ka teaduste hooleks vahendite leidmine ohtude vältimiseks. Ja me näeme, et see ka lakamatult toimub. Näiteks tõi töö ning kogu elu mehhaniseerimine inimestele hulga ohtusid ja hädasid õnnetuste ja haiguste näol. Selle vältimiseks pidi arenema tööstustervishoid eri teadusharuna. Paistab otse paradoksina, et meie päevil leidub tehaseid ja laboratooriume, kus valmistatakse sõjagaasi ja bioloogilisi mürke ning ühtlasi ka vahendeid nende tõrjeks.

Õigusega ootab olemasolu eest võitleja kodanik teaduselt esmajoonel elu ülalpidamiseks vajaliku töö koormatuse ja jõupingutuse vähendamist ja tehtud töö tulukuse tõstmist. Säärase ootuse teostumiseks on tarvilik töö ratsionaliseerimine, mis eeldab tööprotsessi põhjalikku uurimist teaduslike uurimismeetoditega. Juba esimesed sellel alal tehtud sammud näitavad, et tõhusamate tulemuste saavutamine on võimalik ainult mitmekesiste eriteadlaste nagu inseneride, arstide, psühhotehnikute jne. koordineeritud koostöö abil. Puudulikkudele teadmistele rajatud töö mehhaniseerimine ja ühekülgne ratsionaliseerimine võib tähelepanematult kaasa tuua sügava ja mittesoovitava muudatuse iga isiku vaimse loovvõime arengus ja miljöö konstruksioonis. Kui käsitöeline kulutab palju aega ja jõudu mõne keerulise eseme valmistamisel oma töökojas, siis tunneb ta rõõmu oma töö tulemusena valminud esemest,

sest see on tema käte ja vaimu looming. Säärast loova vaimujõu arenemist ei saa olla töölisel, kes valmistab mehaaniliselt sama eseme üksikuid osi ja näeb eset valmis kujul müügil. Säärane masinlik, kuigi toodangu seisukohalt ratsionaliseeritud töö ja sellega seotud pahed võivad töötajatele kaasa tuua vaimse invaliidisuse, kui seda ei väldita otstarbekalt mõnel teisel teel.

Me teame aga, et vaimne invaliidisus viib inimese samm-sammult füüsilise invaliidisuseni, kusjuures toimub füsioloogiliste funktsioonide langus nii sisult kui intensiivsusest. Mainitud olukorraga käsikäes kasvavad ja komplitseeruvad moodse tervishoiu ja eugeenika ülesanded, kus ei saa enam piirduda üksikute isikute individuaalsete puuduste parandamisega ja üksikjuhtudest olenevate pahede kõrvaldamisega, vaid peab katsuma kooskõlastada masside elulisi vajadusi kiiresti varieeruva ümbruse konstruksiooniga. Sellega seoses kerkivate probleemide igakülgne selgitamine vajab mitmete erinevate teadusharude nagu sotsioloogia, eugeenika, genealoogia, rahvatervishoiu jne. tihedat koostööd, millist tendentsi on viimasel ajal märgata.

Suurte avastuste ajajärk paistab meile mineviku mälestusena. Oleks aga ekslik arvata, et meie aeg on vaene avastustest ja väärtuslikust vaimsest loomingust teaduste alal. Iga tähtsam avastus muudab näiliselt lihtsed küsimused suurteks probleemideks, millede lahendamisel peavad töötama teadusmehed mitmetelt aladelt piiramata aja vältel. Kui näiteks Rob. Koch avastas 1882. a. tuberkuloosi batsilli, siis paistis, et on saavutatud ka võit inimsoo suurima vaenlase — tiisikuse üle. Kuid sellega alles avanes tiisikuse vastu võitlemise suur, teadusele rajatud probleem, mille kallal töötavad suure jõupingutusega teadusmehed kõikidest rahvustest. Ja vaatamata hiiglatööle ja kuludele on seni saadud tulemused alles kauguses vilkuvad tulukesed, mis näitavad vaid suunda eesmärgile. Raadiumi ja radioaktiivsuse avastamine Curie poolt rakendas samuti tööle hulga teadusmehi, kellede töötulemu-

sed ei ole väikese tähendusega, kuid nende nimed kaovad Curie nime varju.

Tõendusi selleks, et nüüdisaja teadused on asetatud komplitseeritud ja mitmes suunas hargnevate probleemide lahendamise ette, võiks tuua veel paljudelt aladelt. Kõik nad juhivad tähelepanu sellele, et meie ajastu vajab suuremal arvul isikuid, kes on võimelised töötama pidevalt ja ennastsalgavalt teaduste alal ja kelle tulemused näitavad töötaja vaimu loovat jõudu. Ei ole imeks panna, kui võimeliste töötajate puudusel ja ülesannete ülikülluse korral leidub hulgana ka nn. „teaduse tegijaid“, kes produtseerivad näiliselt küll palju, milles aga puuduvad loova vaimu jäljed ja mis on kavatsatud isiklike huvide valdkonda kuuluvate hüvede saavutamiseks.

Nii meie kui ka teised väikesed iseseisvad rahvad on koormatud samade ülesannetega, mis lasuvad suurtel rahvastel; seepärast vajame töötajaid kõikide teadusalade viljelemiseks. Väikese rahva vaimse kandejõu ulatus on piiratud juba elanike arvuga; seepärast peab meie tähelepanu olema alati ärkvel ja abivalmis kõigi nende isikute õhutamiseks, kes on võimelised loovaks tööks, et anda küllaldaselt võimalusi rohkemale arvule isikuile eneseavaldamiseks. Võimetute kangekaelne edasivedamine ja ohter abistamine andekate arvel võrduks tõbiste ja vigaste eest hoolditsemisele tervete, eluvõimeliste isikute arvel.

Teaduste alal töötajate juurehankimise vajadust meie oma rahva keskelt nõuab nüüdisaja teaduste ikka enam ja enam esiplaanile kerkiv rahvuslik joon, mille arendamist suudavad teostada kõige otstarbekamalt oma rahvast võrsunud teadusmehed. Näiteks on moodne meditsiin, eriti aga rahva toitluse ja tervishoiu õpetus tihedasti läbipõimitud rahvuslike niitidega, mida tõendavad paljude rahvaste puhul ürgaegadest alates väljakujunenud kombed nendel aladel, samuti ka käesoleva sajandi teadusele rajatud õpetused. Rahva toitluse otstarbekas reguleerimine on viimasel ajal paljudes maades omandanud

esmajärgulise tähtsuse, sest toitlus kuulub nende faktorite hulka, mis kujundavad organismi füüsilise omapära ja vastupidavuse ümbruse hävitavatele mõjudele. Teisest küljest tingib põlvkondade vältel arenenud ja pärilikkuse teel edasikantav omapärane somaatiline struktuur ka rahva omapärase vaimustruktuuri ja hingeelu, mille tundmist nüüdisaja teadus peab möödapääsmatult tarvilikuks rahva tugevuse säilitamiseks ja häirivate võõraste tegurite kõrvaldamiseks. Kui mõni rahvas oma temperamendi kohaselt ei reageeri kohe tormiliselt tema hingelaadile võõrastele mõjudele, siis ei tähenda see veel, et vastureaktsioon oma pahedega üldse ei toimu.

Vaatamata paljudele seadustele, mis kasvatuse alal on kohandatavad enam-vähem ühtlaselt kõikide rahvaste juures, peab kasvatuse suure ülesande täitmisel silmas pidama kasvatusteaduse möödapääsmatult vajalikke rahvuslikke jooni, et võimaldada loomulike füüsiliste ja vaimsete algidude optimaalset arenemist. Nüüdisaja teaduslike uurimiste tulemused sunnivad meid avameelselt konstateerima, et paljude laste arenemisel ilmnevate ihu ja hinge defektide peapõhjus ei peitu pärilikkuse koormatuses, vaid tubli osa sellest süüst langeb praktilisele meditsiinile, sest see ei ole osanud parajal ajal vahele astuda laste arengut häirivate tegurite kõrvaldamiseks perekonnis ja koolides. Ei ole kahtlust, et kasvatajad ise nii kodus kui koolis vajavad kasvandike ja miljöö tundmist senisest mitmekülgsemalt ja täiuslikumalt.

Moodse eugeenika arengu-suuna ligem vaatlus näitab, et ka siin ei ole rakendatud võõrsilt laenatud, vaid oma rahva ja miljöö uurimiste tulemustele rajatud seadused. Ühiskonna evolutsiooniga, samuti ka organismi konstitutsiooniga kohandatud bioloogilised seadused ei talu endi vägistamist, kuigi tagajärjed ei ilmne igakord otsekohe.

Ajaloo vältel on paljudes riikides korduvalt esiplaanile kerkinud rahvaarvu (populatsiooni, demograafia) küsimus, kus

on vaieldud nii rahva üliküllusest kui ka rahva vähesusest olenevate pahede ja hüvede üle. Käesoleval ajal on populatsiooni küsimus järjekordselt jälle muutunud aktuaalseks nii meil kui paljudes teistes riikides, kus peaaülesandeks osutub tõhusate abinõude leidmine rahvaarvu tõstmiseks. Näiliselt taotlevad mõned riigid viimasega rahvusliku jõu tõstmise ning teistest üleoleku eesmärki, kuna see meil ja mõnelgi teisel rahval on tõsiseks olemasolu kindlustamise ja hävimise vältimise küsimuseks. Rahvaarvu tõstmist meil ei ole võimalik saavutada ainult võõrsilt importeeritud korralduste ja vahendite abil. Kahtlemata peame ise uurima seda küsimust meie rahva ja olustiku seisukohalt, mis jälle vajab mitmekesistele teadusaladele kuuluvate teadusmeeste nagu arstide, majandusteadlaste, õigusteadlaste, sotsioloogide, ajaloolaste, psühholoogide ja usuteadlaste tihedat koostööd. Me peame katsuma selgitada, kuivõrd oleneb meil sündimuse vähenemine füüsilise isiku degenererumisest, füsioloogiliste funktsioonide ja psüühilise stabiilsuse häireist, haigusist, majanduslikust olukorrast, moraalseist pidureist või sündimuse vabatahtlikust kitsendusest, teades, et denataliteedi vältimiseks ei jatku ainult õhutamise reprodutseerimisega.

Arutades sündimuse vähenemise küsimust Prantsuse Arstiteaduse Akadeemias mainis prof. Marfan, et selle peapõhjuseks on vabatahtlik sündimuse kitsendamine, mille kõrval kõik teised põhjused on teisejärgu tähtsusega, millede kõrvaldamine ei lahenda depopulatsiooni probleemi. Kahtlemata kannatame ka meie sündimuse vabatahtliku kitsendamise haiguse all, kuid selle taudi peapõhjusest ei maini prof. Marfan ega tunne küllaldaselt ka paljud teised eriteadlased, veel vähem vist aga sündimuse vabatahtlikud kitsendajad ise. Kuni selguvad mainitud küsimused, võime juba nüüd konstateerida, et iga kultuurrahvas võib kõige kiiremini kindlustada oma juurekasvu püsivust ja oma struktuuri tasakaalu, kui ta võtab omaks teadusliku terviseõpetuse nõuded, mis vähendavad

suremust ja mis kasvatavad optimistlikku usku oma rahva paremasse tulevikku.

Vanades kultuurriikides on omariikluse, rahvuse, rahvuskultuuri ja -teaduse mõisted muutunud üldiselt austatud ja hinnatud müstitsismi-objektiks ehk ebajumalaks, mille ees kummarduvad massid, või usundiks, mille eest kannatatakse vajaduse korral. Meie seisame alles kaugel säärasest olukorrast. Meie omariikluse kujunes ning jätkab oma arenemist erakordsel ajastul tormava elu rüpes, kus võõrsilt laenatud ideed ja võõras eeskujud lahkamatult kujuvad tihedat võrku meie ümber; seepärast peab meie teadusliku uurimistöo ülesannete hulgas kindla paiga leidma rahvuslike teaduste arendamine.

Uurides meie rahva ajalugu alates kaugetest aegadest ja neid tingimusi, milledes meie esivanematel tuli võidelda oma olemasolu eest, saame veenvama kujutuse oma rahva püsivusest, temas peituvast ürgjõust, vaimuväest ja voorustest, mis kondenseeritud aastasadade vältel ja plahvatasid Vabadussõjas, kus võit kroonis eesti rahva ajalugu omariikluse saavutamiseks.

Otsides maarüpest esemeid ja mitmekesiseid teisi jälgi meie esivanemate kultuurse taseme selgitamiseks, moodustavad arheoloogid nendest väärtusliku muinsusvara, mis veenva tõendusena aitab tõsta lugupidamist meie vastu teiste rahvaste keskel ja on ühtlasi võtmeks, mis avab ukse meie rahva minevikku, mille ees meil pole tarvis häbi tunda.

Antropoloogiliste uurimuste kaudu loome kindla aluse oma füüsilise mina tunnetamisele ning hindamisele ja tõrjume eemale kirjanduses eestlaste kohta esinevaid ebaõigeid ja sageli alandavaid andmeid.

Niisama suure ning tähtsa ülesandena seisavad meie ees uurimistööde keele, rahvaluule, etnograafia jt. aladelt, millede korraldajad peavad võrsuma meie oma rahva keskel.

Muinsusvarade uurimine ja nende tutvustamine laiematele kihtidele on stimuleerivaks jõuks ja kosutava vee allikaks

nii praegusele kui tulevastele põlvedele. Nendel teadmistel võrsub ikka rohkem ja rohkem usku ja julgust elamiseks ohtudest rikkail ajastuil, iseteadvust ja vankumata kindlust edasisammumiseks teiste kultuur-rahvaste peres. Peame tundma end ainuõigusliku peremehena oma isade maal, olles aga seejuures tingimata lakkamatult valvel oma maa ja rahva vabaduse eest, teades, et meie hävimise üle ei tunne kahju keegi teine.

Eespooltoodud küsimuste selgitamise vajadust toonitatakse Eesti Teaduste Akadeemia seaduses § 1, kus loeme, et Akadeemia ülesandeks on üldise ja eriti Eestit käsitleva teaduse edendamine, lähtudes eeskätt tegeliku elu vajadustest väljakasvanud küsimustest.

Ei saa salata, et ka filosoofiliste teaduste arengus on tekkinud viimase kahe kümnendi vältel rida uusi jooni, mille põhjusi tuleb otsida teiste teaduste saavutuste ja nüüdisaja miljöo konstruktsiooni mõjutust. Avastused loodusteaduse, eriti aga füüsika alal, on lõõnud sügavad mõrad sellesse maailmakäsituse, mis on püsinud sajandeid. Relatiivsuseõpetus (Einstein) on küllaltki põhjalikult muutnud meie käsitust looduse sündmustikust, ruumist ja ajast. Samuti on kvantideteooria (Planck) kõigutanud meie käsitust looduse sündmustiku rangest determinatsioonist, mis oli klassilise füüsika põhieelduseks. Kahtlus kausaalsuseeaduse õiguses ei luba enam ehitada filosoofilist süsteemi, mis lähtuks vaatest, et looduse sündmustik on täielikult ette määratud. Asjata oleks otsida maailma valemit, mille tundmine võimaldaks sündmuste käigu täpsemat ennustamist tulevikus, sest kvantideteooria kohaselt tunneb loodus vaid hüppeid, mitte aga kontinueeritudprintsipi. Kvantideteooria on juba kohandamist leidnud moodses füüsikas, bioloogias ja füsioloogias, kuid paistab, et veel paljud teisedki teadusharud peavad kohanduma selle teooriaga.

Psühhoanalüütiline meetod (Freud) avas rea uusi teid hingeteadlastele uurimistööks ja võimaldas hingeteaduse rakendamist

praktilise elu teenistusse, näiteks meditsiinis, kutse-valikul, kohtupraktikas jne.

Bioloogilised uurimused elusate rakkude ja elusate substantside alalt on näiliselt lõõnud parandamata mõrad surma ja elu mõistesse, mis on püsinud mitmel kujul tuhandete aastate vältel. Sellega tekkinud olukorda ei saa enam hüljata ilma häirivate tagajärgedeta nüüdisaja filosoofia ja usuteadus.

Et oleme alles suurel määral ammutajad, mitte aga teistele jagajad, siis tuleb meil erilisel jõudu pingutada oma teede rajamiseks teaduste alal. Me peame omaks võtma seisukoha, et suurema ulatusega teaduslike probleemide lahendamiseks tuleb lakkamatult arendada tihedat koostööd mitmekesiste, ükssteist täiendavate teadusalade ja professionide vahel. Ammu on vananenud vaade, et kõik on halb, mis toimetatakse väljaspool professioni, ja et kõik on hea, mis võetakse ette professioni raamides. L. Pasteur, P. Ehrlich ja J. Matsnikov ei olnud arstiteadlased, kuid nad kujunesid oma pideva ja ennastsalgava uurimistöö tõttu suurimateks kujudeks teaduslikus meditsiinis. R. Koch oli kutselt vaid praktiline arst ja Virchow, kes oli tema suurim kaasaeglane, lihtsalt naeris Kochi uurimiste üle, mida see toimetas mikrobioloogia alal, kuid Koch'ist kujunes üldiselt tunnustatud mikrobioloog, kelle töötulemused on leidnud kõrgeimat hinnangut.

Nüüdisaja teadused on sunnitud korraldama uurimistöid rahvusvahelises ulatuses, sest paljude probleemide lahendamine osutub võimalikuks siis, kui uurimistöö on otstarbekalt koordineeritud mitme maa teaduslike asutuste ja teadusmeeste vahel. See üldiselt tunnustatud tarvidus sunnib ka meid küllaldaselt võimalusi leidma koostööks teiste maadega teaduste alal.

Kahjuks peame tunnustama, et meie ajastu oma ristlevate huvidega, praktilise vaimuga ja ükskõiksusega ei ole erilisel tõhus virgutaja teaduslikule tööle. Prantsuse filosoofia-professor A. J o u s s a i n tabab kahtlemata valusasti ka meie ajastu

mentaliteeti, kui ta mainib, et suur enamik üliõpilastest õpib ülikoolides juba ettekatsetud sihiga, et saada diplomit ja situatsiooni, mille võimaldab diplom. Sihile jõudnud, tuntakse huvi teaduse vastu vaid niipalju, kui seda otseselt tarvis läheb praktilises elus. Paljud professorid, kes on juba kord kindlalt saanud õppetoolile, rahuldavad varem omandatud teadmistega. Kui nüüdisaja reaalset olukorda silmas pida-

da, kuulub teaduste alal töötajatele peale muu veel suur ülesanne leida ja koguda oma ümber teaduslikuks tööks võimalisi isikuid, virgutades neid püsivale ja innukale uurimistöole, istutades nendesse huvi teaduste vastu ning optimistlikku suhtumist elule, sest optimism on imeväärne jõud, mis tõstab inimese energiat ja annab talle julgust elamiseks ning võitluseks eluraskustega.

Kultuurpoliitikat raamatu ümber

1

Kuivõrra meie kultuurielu on avardunud Eesti omariikluse ajal, seda on raske kujutella isegi neil tegelasil, kelle pool eluaega möödus võitluses vähegi parema tuleviku eest. Upris võimatu on omariikluse ajal täisealisteks saanuil mõtelda end neisse oludesse, milles kasvasid, kannatasid, töötasid ja lootsid endised kultuurikandjad, eriti loojad. Ja kui nüüd rahulolematu olevaga siin ja sääl avaldub, siis on see hoopis erilaadne ja eripõhjusist tingitud.

Vaimne looming väljendub ühel või teisel viisil raamatus, seepärast piirdugem selles kirjutuses raamatu ja selle looja saatusprobleemidega.

Enne iseseisvust oli näiteks suureks sündmuseks, kui kogu aasta kirjandusliku toodangu eest 200—300 rubla auhinda-deks jagati. See oli ka kogu toetus, mille osanikuks sai eesti kirjanik või õpetlane. Uus ajajärk on toonud Kultuurkapitali ja Raamatufondi, mille summad tuhandekordselt ületavad läinud aegade pisisummad, kõnelemata riigi eelarve-summadest, mida kulutatakse raamatukogudele, teaduslikele asutustele, teatreile jne.

Üks oluline vahe on küll summade saamisloos. Kui enne iseseisvust Vene riigilt midagi loota ei olnud, siis pani seltskond summad kokku, niipalju kui neid oligi.

Rahvuslike suursaavutustena seisavad selle kõrval „Vanemuine“ ja „Estonia“ teater. Aga pärandusigi jäeti kultuurilisteks otstarveteks. Nüüd on eestlase mentaliteet muutunud, kõike loodetakse riigilt, iga pisimagi ürituse puhul kalkuleeritakse eelarvesse riiklik toetus. Alles viimasel ajal on suurte õhutuste tagajärjel saavutatud teatavaid tagajärgi seltskondlike annetuste alal. Kuid nõuded ja vajadused on kohutavalt laienenud ja kasvanud. Summad kultuurielu tarveteks kipuvad ikkagi jääma napiks.

Antud oludes tuleb pidada loomulikuks, et tulevases kultuurpoliitikas teostub kõigepeält 1) olevate rahasummade koordineerimine ja ratsionaalne kasutamine ja 2) summade suurendamine nii riiklikus kui seltskondlikus harus. Esimene punkt on eriti tähtis, sest kultuurilisi kulutusi lähemalt silmitsedes tekib mulje nende kulutuste juhuslikkusest ja pulveriseerimisest, ilma et oleks saavutatud suuremat kesken-datud efekti. Eriti ilmneb see Eesti kultuuri välispropagandas, mis on täiesti koordineerimata ja kavakindlusetu ega saa ikkagi veel jalgu alla. Kui aga arvata kokku kõik kulutused selleks, siis näeme, et summad ei olegi just väikesed. Selle juures on näiteks Eesti väärtkirjanduslik raamat pidanud end ise oma jõul üle keelepiiri upitama; ma mõtlen August Gailiti ja A. H. Tammsaare teoseid, mis

saksakeelse lugeja lauale on jõudnud. Toetused ja kulutused, mis on saanud osaks raamatule, on tulnud seoses Kultuurkapitaliga ja viimasel ajal „Raamatu-fondiga“. Kõnelgem siis neist.

2

Eesti Kultuurkapital on suur ja tõhus tegur meie kultuuri arendamises. See on asendanud meil põhjamaisi seltskondlikke kapitale ja valitsuse või parlamendi poolt määratud riiklikke stipendiume kirjanduse, kunstide ja teaduste alal.

Kultuurkapitali paariestkümne-aastane praktika annab võimalust hinnata selle kapitali rakendamist ja tulemusi.

Kultuurkapitali poolt igal aastal jagatav summa kõigub 300.000 krooni ümber. See on meie oludes igatahes tõhus summa ja kui seda umbes 5% kapitaliseerida, saaksime kuue miljoni kroonise aukartust-äratava fondi. Sellane peaks olema fond, millest võiakse jagada igal aastal 300.000 krooni. See nähtamatu fond oleneb muidugi Eesti iseseisvusest ja Eesti häast majanduslikust käekäigust.

Ei tea kui õnnelik mõte oli jagada Kultuurkapital sihtkapitalide ja Vabariigi Valitsuse osadeks. Kui see osutuski paratamatuks hariduspoliitilisil või riigimajanduslikel kaalutlusil, siis tagajärjedena ometi ilmneb, et sihtkapitalide valitsused kannatavad juba nüüd rahapuuduse all, kuna Vabariigi Valitsuse osast minevaid kulutusi võiks kasvava riigieelarve juures katta vastavate ministeeriumide eelarvete kaudu. Kui aga Kultuurkapitali Vabariigi Valitsuse osa jääb endiselt püsima, siis tuleks küll soovida, et see osa puhastaks kulutusist, mida võiks täita vastava ministeeriumi eelarve kaudu, ja et see osa ei muutuks mõneks abilisaelarveks. Tuleks püüda seesuguse seisukorraneni, et Kultuurkapital omaks kulutusi selgepiirilise sisu ja ilme.

Eestis on kultuuri mõiste nii venivaks muutunud, et ei ole ala, mis selle alla ei mahu. Sama venivust näitab ka Kultuurkapitalist toetuste saajate nimestik. Mul pole võimalik laskuda üksikasjusse, kuid

tundub, et nii mõnegi „kultuuri“ viljelemiseks peaks saama summasid teistest allikatest. See kultuuri mõiste liigne venivus on üks Kultuurkapitali nõrkusi. Olulisem nõrkus aga peitub Kultuurkapitali organite konstruksioonis või nende organite rakenduses. Nii sihtkapitalide kui ka Kultuurkapitali nõukogu on aastate kestel kujunenud päämiselt eelarve koostajaks, s. o. summade jagajaks. Sellele seigale on juba ammu tähelepanu juhitud, kuid järeldused on jäetud tegemata. Kultuurliste aktsioonide puhul ei saa Kultuurkapitali nõukogu ega sihtkapitalide valitsusi kuidagi rakendada praeguse konstruksiooni juures. Samuti ei saa sihtkapitalide valitsusi koormata mingisuguste pidevate ülesannetega, milliseid oleks külluses. Samuti ei näita sihtkapitalide valitsused praeguse konstruksiooni juures elujõulist keskendust nende alade vahel, mida need valitsused esindavad.

Kultuurkapitali nõukogu, nagu üteldud, tuleb kokku ainult eelarve vastuvõtmiseks ja selle esitamiseks Vabariigi Valitsusele ja läheb selle järel laiali. Kultuurkapitali nõukogul on küll eelarve- ja kultuurkomisjon, kuid selle viimase komisjoni tegevusest ei ole palju kuulda. Ja Kultuurkapitali nõukogu nõrkus seisnebki just selles, et tal puudub pidev organ, mis tegetseks vaheajal, kui nõukogu koos ei ole. Tõsi küll, Kultuurkapitali nõukogu esimeheks on haridusminister ning Kultuurkapitali ja selle asjaajamist juhib Haridusministeeriumi teaduse- ja kunsti-osakonna direktor.

Nii haridusministril kui ka teaduse- ja kunsti-osakonna direktoril on Haridusministeeriumis kõige muuga niipalju tegetmist, et Kultuurkapitaliga tegelemiseks jääb vähe võimalusi. Ometi võiks Kultuurkapitali nõukogu, eriti selle kultuurkomisjon, olla kultuurpoliitiliselt tõsiseltvõetavaks nõuandvaks ja ettepanekuid tegevaks organiks Haridusministeeriumi juures, eriti neil vaimsetel aladel, mis ei ole täpsemalt piiriteldud ei Haridusministeeriumis ega teiste ministeeriumide valitsustes. Ma mõtlen siin just meie kirjanduse ja kunstide alasid, sest ei ole mõel-

dav, et teaduse- ja kunsti-osakond nii väikese koosseisu juures suudaks süveneda meie kirjanduse, teatri, kujutavate kunstide ja teiste alade elulistesse nõuetesse ning jälgida nende arengut.

Samuti puudub meie kultuurpoliitika õigupoolest koht, mis keskendaks, määraks ja juhiks meie kultuuri välispropagandat. Ka seda võiks teha Kultuurkapitali kaudu, kui selle nõukogule anda pisut teissugusem rakendus.

Nüüd kui riigi valitsemise organid on loodud ja need juba tegelikku tööle on astunud, nüüd tohiks loota, et ka Kultuurkapitali seadus uuesti redigeerimisele tuleks.

Kultuurkapitali summade määramisel on vajalik pikemale ajale rajatud kultuurpoliitilist kava. Läinud ajajärk näitab õige tunduvat juhuslikkust. Toetust on antud seltsidele ja organisatsioonidele selle järgi, kuidas keegi üksikult on suutnud põhjendada oma ülesandeid, kuid ka selle järgi, kuidas keegi on suutnud kaitsta ja läbi viia oma asja. Kultuurkapitali nõukogul ja ka sihtkapitalidel on puudunud võimalus ise läbi mõtelda oma programmi ja on ka puudunud aeg selleks, et põhjalikult järele mõtelda, kas just need esitatud ülesanded on kultuurialal esmajoones tarvilikud. Lõpuks on Kultuurkapitali organitel puudunud seni ülevaade sellest, kuidas toetusi on kasutatud. Haridusministeeriumi vastav valitsus oma väikese ametkonnaga ju seda ei suuda.

Need nõrkused tuleksid kõigepäält kõrvaldada Kultuurkapitali konstruktsioonist. Osa neist saaks kõrvaldada juba nüüdki, kui näiteks teaduslike seltside toetused ja üldse summad, mis antakse teaduslikeks otstarveteks, läheksid E. T. Akadeemia kaudu, kes neid kavapäraselt jagaks. Kultuurkapitali endisist aruandest näeme, et on antud suuri summasid mitmesugustele kirjastustele. Mis nende summadega on tehtud, kes seda täpselt teab.

Samuti täpsemat definitsiooni nõuab kultuuri mõiste Kultuurkapitalis. Kui seda ei tehta seaduses, siis vähemalt kodukor-

ras. Milleks on asutatud Kultuurkapital? Kas selleks, et püstitada ehitusi, populariseerida, kirjastada, jagada organisatsioonidele rakenduskulusid — või soodustada esmajoones vaimset loomingut. Me teame, et kõigele muule leitakse mujalt ja teisel teel ainelist toetust, ainult vaimsele loominguks, milles ometi peitub meie rahva arengu pant, ei leita nii kergesti vajalikku ainelist alust. Seepärast tundub, et Kultuurkapital peaks jääma ja kujunema selleks asutuseks, mis esmajoones viljeleb vaimset loomingut ja eriti just neid alasid, mida ei viljele ülikoolid ja akadeemia. Veelgi küsitavam on, kas just Kultuurkapital peab pidama ülal koole (näiteks muusikakoole) ja maakonna-linnade teatreid. Lubamata nähtus on niikuinii, et maakonna-linnad ja maakonnad oma teatritest vähe hoolivad, lootes riigi ja Kultuurkapitali toetustele. Ka siin peaks tulema murrang. Teatrid ei ole ometi juhuslikke ettevõtteid kohalike seltside töökavas, vaid need on olulised asutused ühes linnas ja maakonnas ja saagu seega ka ainelise aluse linnadelt. Riigi kultuurpoliitilistes huvides seisku need vähesed poolriiklikud teatrid, mida võiksime nimetada teatrikunsti saavutuste hoidjaks ja edasi-viijaks.

Kultuurkapitali organitest tuleks kõigepäält kõvendamisele võtta nõukogu. Nagu varem tähendasin, ei oma Nõukogu permanentset iseloomu. Nõukogu tuleb vaid eelarve vastuvõtmiseks kokku. Selle funktsiooni kõrval omab aga suurema tähtsuse ideoloogiline osa, pikemaajalise kultuurpoliitilise kava väljatöötamine ja esitamine haridusministri kaudu Vabariigi Valitsusele, samuti järelevalve toetuste kasutamise üle. Siin Kultuurkapitali nõukogu peab paratamatult omama teadusliku sekretäri, kes asuks Haridusministeeriumi teaduse- ja kunsti-osakonna juures ja kes valmistaks ette põhjalikult kõik küsimused, mis tuleksid arutamisele Kultuurkapitali nõukogus, eriti aga komisjonides. Teadusliku sekretäri instituut oleks vajalik ka otsese sidemetepidajana sihtkapitalide valitsuste ja toetuse kasutajate va-

hel. Teaduslikku sekretäri võiks koormata veel teistegi funktsioonidega.

Kõigepäält tuleks aga elustada Kultuurkapitali kultuurpoliitiline komisjon, luua sellele püsiv juhatus ning rakendada see tõhe. See komisjon peaks aitama seada üles kultuurpoliitilise kava pikemaks ajaks just neilt aladelt, mis ei leia käsitlemist Haridusministeeriumi valitsuste kaudu ja mis puutuvad eriti Kultuurkapitalisse. Haridusministeeriumil oleks kasulik anda Kultuurkapitali nõukogu kaudu sellele komisjonile arvamise-avaldamiseks küsimusi, mis puutuvad kirjanduse, kunsti, teatri jt. aladesse. See komisjon teeks põhjalikult kaalutud esitusi ka Kultuurkapitali nõukogule kultuurpoliitilise kavamajanduse alal. Siis ei osutuks toetuste andmine enam nõnda juhuslikuks ja selles hakkaks valitsema pikemaks ajaks kavatsetud süsteem.

Võib olla, et siis osutub tarvilikuks reorganiseerida ka sihtkapitalide valitsusi, kutsudes nendegi juure ametisse teaduslikud sekretärid ja rakendades neid koos sihtkapitalide valitsustega pidevasse tõhe kultuuri alal.

3

Raamatuaasta suurürituste pärandusena saime sihtasutuse „Eesti Raamatufond“. Esmakordselt Eesti iseseisvuse ajal eesti seltskond annetas otse raamatukultuuri hääks. Kuna riik kandis pääosa Raamatuaasta läbiviimise kuludest, siis seltskonna poolt kokkupandud summad läksid uude asutatud „Raamatufondi“. Riik lisis sellele omalt poolt juure ja nõnda on „Raamatufondi“ põhivara kasvanud 65.000 kroonini. Sellest põhivarast saadud protsendid ei ole nii suured, et nendega saaks palju ette võtta. Tähtsaimad sääl on perioodiliselt laekuvad summad, mida on annetanud aktsiaseltsid ja pangad. Nendest annetustest koos Vabariigi Presidendi auhindadega ongi võimalik anda igal aastal kirjanduse, teaduste ja raamatu illustreerimise alal umbes 10.000 krooni auhindadeks. „Raamatufondi“ kaudu minevate auhindadega saavutatakse teatav tasakaal

Kultuurkapitali poolt loomingu võimaldava isiklike toetuste ja tehtud töö hindamise vahel. Kultuurkapital oma summadega võimaldab loovtööd, annab n.ü. avanssi, „Raamatufond“ premeerib paremaid saavutusi.

Kuni käesoleva ajani valitses kirjanduse sihtkapitali valitsuses perioodiliste toetuste määramise süsteem kirjanikele, kel ei olnud mingit kõrvalist teenistust. Tõsi küll, see süsteem soodustas kirjanduslikku loomingu, kuid sel süsteemil on oma suured puudused. Kõigepäält oli see süsteem ülekohtune nende kirjanike vastu, kes olid mõnes ametis. Need kirjanikud ei saanud Kultuurkapitalist üldse osa. Teiseks katsusid mõned kirjanikud vähese perioodilise toetusega läbi ajada, ei võtnud üldse mingit teenistust, eraldusid elust ja muutusid aegamööda eluvõõraks. Kultuurkapitali nõukogu ja kirjanduse sihtkapitali Valitsuse ülesandeks jääb leida uus ratsionaalsem toetussüsteem. See süsteem peaks andma seesuguse lahenduse, et täit tunnustust leidnud vanemad kirjanikud, kelle teoseid võime nimetada meie rahvuslikuks põhivaraks, saaksid Riigipresidendi või parlamendi otsusega määratud kestva stipendiumi, mis neil võimaldaks rahulikku loovtööd. Nooremaile kirjanikele tuleks võimaldada edasiarenemist ja tööd eristipendiumide ja preemiatega. Aga tulgem tagasi „Raamatufondi“ ja selle ülesannete juure.

Sihtasutuse „Eesti Raamatufond“ põhimäärustes seisab pääle loomingu soodustamise auhindamiste kaudu veel eesti raamatu propaganda sise- ja välismaal. Esialgu on fond ainelistest piiratuste tõttu täitnud ainult osa oma põhikirjast, nimelt auhindamise ülesande, ja sedagi napilt. Raamatupropaganda sise- ja välismaal on seni seisnud. Eriti tähtis oleks just eesti raamatu aitamine üle kitsa rahvusliku keelepiiri. Eesti parim raamat on juba küllalt täisealine selleks, et astuda välismaise lugeja ette. Koordineerimatus ja kavakindlusetuse tõttu, muidugi ka ainelistest võimaluste puudusel, oleme küll ainus rahvas maailmas, kes hoolitseb oma vaimu-

vara propaganda eest välismaal nii vähe. Sellest puudusest oleme teadlikud, kuid otsustavad sammud jäävad astumata. Siin tuleks otse nõuda, et Kultuurkapital koos „Raamatufondiga“ asuks selle lünga täitmisele. Kaua siis ikka peab kestma olukord, et meie naaberriikidele on terved seeriad igasugust kirjandust võõrkeeltes, aga meil kobavad kirjanikud omaette. Muidugi rõõmustame siis väga, kui mõne kirjaniku mõni teos ilmub võõrkeeles.

Raamatuga on seotud nii või teisiti kogu meie vaimne looming, meie eneste ja maailma ette pääseb see looming ikkagi raamatu kaudu. Seepärast tuleb „Raamatufond“ kujundada keskseks fondiks Kultuurkapitali kõrval ja ka vastavalt üles ehitada. Kr. 65.000 ei ole põhivara, millega saaks palju ette võtta. See põhivara tuleb seltskondlike ja riiklike annetuste kaudu viia vähemalt 250.000 kroonini. Tuleks seada sihiks, et Eesti Vabariigi 25 aasta juubeli mälestuseks oleks loodud kulturfond „Eesti Raamatufondi“ näol 250.000 kr. põhivaraga.

Raamatuaastale järgnev esimene hoog ei annud „Raamatufondile“ loodetud 100.000 krooni. Kuid miski ei takista tegemast uusi katseid nii, et „Raamatufond“ võiks täita temale pandud lootusi.

Kuna mõni hää aasta Eesti oma Kultuurkapitaliga Baltimail eesrinnas sammus, siis nüüd oleme üks viimaseist, kui mitte päris viimane, Soomest kõnelemata.

Me teame kõik, milliseid fonde omab Soome, kuid see kõik osutus veel väheks; aasta tagasi asuti sääli uue Kulturfondi loomisele. Vähemalt 100 miljonit Soome marka ehk 8 miljonit Eesti krooni peab see fond sisaldama. Aastase korjamise järel kõneldakse nüüd juba teisest 100 miljonist, sest esimese poolaasta jooksul annetas maa, ilma linnadeta ja tööstusteta üle 25 miljoni Sm.

Kulturfondi korjanduse läbiviimiseks moodustati Soomes pääkomitee tuntumaist soome tegelasist, pääkomitee moodustas talituse pääsekretäri eesotsas. Päärõhk asetati reklaamile ajakirjanduses ja suulisele kihutusele. Maa jagati ringkonda-

deks, usaldusmeestele anti korjandusest protsente, et tasuda vaeva.

Neid kogemusi peaks meiegi „Raamatufond“ kasutama. Esimene aste oleks „Raamatufondi“ populaarseks tegemine kirjutuste, selgituste ja kihutuste kaudu. Kui fondi ülesehitamise mõte on juhtivates ringkondades leidnud tunnustamist, tuleb asuda organiseerimistöõdele ja laialdasele propageerimisele. Ei tahaks uskuda, et seltskonna ja riigi abil ei suudeta luua keskfondi, mis oleks väarikaim mälestusmärk Eesti iseseisvuse 25 aasta kestvusele.

„Raamatufond“ keskse kulturfondina peab tõusma eesti rahva teadvusse kui keskoht, kuhu tuleks suunata suuremaid ja väiksemaid pärandusi, kas siis üldfondi või eriotstarbeks „Raamatufondi“ juure. Pärandusi kultuurilisteks otstarveteks tehakse meil vähe, neid aga võiks olla rohkem. Ka selleks on vaja propagandat, selgitust ja sõbralikku kihutust. Nii mõnedki pärandused jäävad maailma laiali, sageli tundmata sugulaste purelda. Juhtigem need pärandused „Raamatufondi“, nüüd ja edaspidi, sest „Raamatufond“ peab arenema igavesti. Keskendatud tugev tahe peab juhtima ülesehitamist. Ega siis omaette istumisega midagi ei saavutata.

„Raamatufondi“ nõukogu viimasel koosolekul anti fondi juhatusele fondi ülesehitamise küsimuses vabad käed. Aasta möödub. Kuulda pole midagi. Ega siis nii ka ei saa, et sihtasutus „Eesti Raamatufond“ võttis Raamatuaasta eestseisuse juhatuse vaeva näol vastu fondi põhivara ja auhindade kohustused, ja nüüd katsutakse selle piskuga läbi ajada. „Raamatufond“ ehitatagu üles keskse ja kestva fondina!

4

Raamatuaasta aktsiooni tuleb pidada üheks õnnestunumaks aktsiooniks. Raamatuaasta tõi kõigepäält riikliku ja seltskondliku tunnustuse raamatule ja selle loojale. Raamatu omandamine ja lugemine on tunduvalt tõusnud.

Eriti tõhusaid tagajärgi andis raamatute annetamise aktsioon koolidele, avalike raamatukogude ülesehitamine ja uute asutamise, raamatu rändnäituste korraldamine, raamatute loendamine, raamatupäevad ja pidud raamatukogude hääks maal jne.

Raamatuaasta õnnistusrikas seeme, mida kasvatati seltskondliku isetegevuse läbi, hakkab viimasel ajal kaduma, sest ka see viljelus nõuab permanentset hoolitsemist ja õhutamist.

Eriti kahju on raamatute annetamise aktsiooni katkemisest, enne kui see suutis hääks ja endastmõistetavaks traditsiooniks kujuneda. Kõik tunnused laskisid oletada, et sellest tookordse Riigivanema K. Pätsi algatusest oleks võinud kujuneda kaunis traditsioon.

Raamatute annetamist koolidele suudeti õhutada vaid paar kuud, aga annetusi tuli kokku palju. Olgugi et rahva tähelepanu pöördus riigikorra ülesehitamisele, siiski oleks võidud jätkata ka kultuuriliste traditsioonide loomist ja süvendamist. Raamatute annetamise aktsioon katkes keskkoha kadumise tõttu. Pole hilja uuesti leida keskoht, kust arendada seda kaunist aktsiooni.

Samuti pole vahepääl midagi kuulda raamatu rändnäituste ja raamatute loendamise ning loendamise tulemuste läbitöötamisest, mida pidasid soovitavaks hingusele läinud Raamatuaasta organid.

Raamatu rändnäitused koos selgitavate kõnedega aitasid suuresti kaasa raamatu lähendamiseks rahvale. Raamatute loendamine piirkondade kaupa, mida teostasid noorte kultuurilised organisatsioonid, avastasid otse raamatu-kõrbi, aga ka rikkalikke eraraamatukogusid. Süstemaatiline loendamine annaks täielise pildi, milline on raamatu saatus maal. Loendamine oleks teostatav tasuta, läbitöötamine aga tasuline. See oleks suurim propaganda raamatule, ühtlasi aga annaks väärtusliku teaduslikku materjali.

Väga vajalised näisid olevat ka igaaastased raamatupäevad koolides ja kooliraamatukogude hääks korraldatud pidud säälsamas. Sama tuleks ütelda igaaastas-

test raamatupäevadest ja pidudest teatavas raamatukogu piirkonnas. Sissetulek läheks raamatukogude toetamiseks, päevi võiksid korraldada kõik organisatsioonid koos.

Avalikud raamatukogud on vaimse jõu ja valguse allikad. Nende varustamine väärtuslike raamatutega, nende korraldamine ja korrashoid, samuti nende järelevalve — see on üks suuremaid kultuurilisi ülesandeid riigile ja seltskonnale. Kõik alad nõuavad suurt pingutust, sama pingutust nõuab ka raamatukogundus. Paistab küll tarvilisena, et keskvalitsuse juures loodaks selle juhtimiseks eriline ametkond, kasvõi raamatukogunduse pääinspektoriga eesotsas. Nüüd vabaneb rida vallamaju. Koostatagu kava raamatukogude ülesehitamiseks ja muretsetagu seejuures avalikule raamatukogule vastav ruum lugemiseruumiga. Ega siis avalik raamatukogu ei pea alaliselt jääma mõne kõrvalruumi ahju taha.

Veel muidki probleeme, mis on seotud raamatu ja selle saatusega, tuleks seltskonnal koos valitsuse ja seadusandva võimuga lahendada.

See oleks raamatulevitamise probleemi ratsionaalne lahendamine. Praegu võib konstateerida teatavat anarhiat sellel alal. Praegu tegutsevad kirjastajate ja raamatukauplejate liidud. Need liidud ei saa omavahel läbi. Põhjuseks on asjaolu, et nii ühes kui teises liidus on läbisegi kirjastajaid ja raamatukauplejaid. Tuleks kõigepäält luua nende kutsealade jaoks normaalsed põhikirjad ja liigitada nii kirjastajaid kui ka raamatukaupmehi nende päategevuse järgi. Praegune olukord lubab paaril raamatu kirjastajal-kaupmehel olla kirjastajate liidus ja vastupidist. Siit siis intriigid ja tööhalvatus. Kutseühingus peaks valitsema kindel kord ja kindlad põhimõtted ja kutseühingust ei tohiks kedagi kõrvale tõrjuda.

Tuleks mõtelda ka sellele, kuidas kõrvaldada agentide mõttetut võistlust ja viia raamat siiski lugejale lähemale. Ka siin võiks pakkuda keskvoim ühtlustaja ja sobitaja osa.

Aga veelgi oleks küsimusi seoses raamatuga. Need oleksid juba sisulised küsimused nagu tarviliku klassikalise kirjanduse soetamine eesti keele, üldise tõlkekirjanduse küsimus jne.

Kõik need probleemid on olulise tähtsusega meie omakultuuri ratsionaalse ülesehitamise juures. Ega meil ole vaimset jõudu ja ainelisi võimalusi niipalju, et võiksim endale lubada anarhilist minnalaskmist. Seepärast on vajaline põhjalik süvenemine probleemidesse ja tark ette-

nägelikkus. Seltskond koos valitsusega on see, kes peab meile andma kavakindla raamatupoliitika.

Omal ajal kõneldi keskendavast raamatu-ametist Haridusministeeriumi juures. Nimi pole tähtis, ka koht mitte, vajaline on koordineeritud töö ja kavakindlus.

Neil päevil on hakatud ettevalmistusi tegema raamatunädala jaoks. Lootkem, et raamatunädala puhul nii mõnigi põlev küsimus võtab konkreetsema kuju.

VARAMU RINGVAADE

Teatripäevik

hkki mõningaist sündmusist juba küllaltki aega on möödunud, nõnda et päeviku asemel sobiks midagi niisugust nagu kuuk, on neist siiski mõnda niivõrd tugevasti mällu jäänud, et nende päevikus käsitlemine ei saaks põhjustada etteheiteid.

*

Kõigepealt v a b a õ h u e t e n d u s lau-
lupeo ajal A. Särevi lavastusel. Seda eten-
dust nägid suurimad rahvahulgad, kes ku-
nagi Eestis on jälginud üht mängu, seepä-
rast soovinuks, et need hulgad näinuks ka
parimat, mida on võimalik anda meie olu-
des. (Ainult halva ja nõrga vaatemängu
puhul võiks soovida: mida vähem publi-
kut, seda parem.)

Ja võimalik oluks etendus selles esi-
nevate masside liikumiselt ja grupeerum-
istelt seadelda märksa imponeerivamaks,
teose mõttega kooskõnalisemaks ning ha-
ravamaks. Sellele vastu rääkis silmator-
kavalt näiteks purustaja käsitlemine lin-
nuse müüri vallutamisel. See „purustaja“
ei olnud midagi masinataolist ega mingit
vägevamat konstruktsiooni, vaid üks kes-
ine palgikene ja pealegi papist — et see pa-
pist oli, see ilmnis selgesti sellest, et üks-
ainus kõhetuvõitu mees seda õlal kandis,
ise joosta sibades; alles jooksja väravale
lähenedes teised panid käe külge ja algas
vägevate väravate ründamine — jõuetu
toksimise näol.

Ei olnud vist kuigi raske linnust val-
lutada, kus vaenlast sees nagu ei olnudki:

igatahes väljatungimisi ta ei korraldanud
ja ülal müüri äärel oli näha ainult kahte
vaenlase sõdurit. Kuid on ju vana tõde:
mida vägevam vaenlane, seda hinnatavam
on võit tema üle.

Üldse, eesti malevate kogumine ja pea-
letung oli ühe distsipliinitu jõugu sagi-
mine ja askeldav läbi-segi jookslemine
mõjuvate kolonnide mehise ning jõulise
lähenede ja pealevajumise asemel. Selle
massmängu tekstis on igal maakon-
nal oma juht ning väesalk — etendusest
ei saanud sellest keegi taipu, missugune
vanem nüüd räägib, kus kohal asub tema
vägi ja kas siin ongi mingit laiemat eri
maakondade ühisaktsiooni, sest kõik rel-
vakandjad olid aetud segi ja nende kä-
sutajad olid neist lahus. Seega kannatas
optiliselt idee: ühendatud jõududega
teostatakse suurt. See idee aga oli ometi
vaatemängu peatumum. Ja seega on mai-
nitud puudus esmajärgulise tähtsusega.

Ei hakka sorima piasiasjus, nagu ebaso-
biva moodse tõuhärja lavaletoomine, mis
oli suur anakronism, jm., kuid peatumata
ei saa jätta vaatemängu lõpetamisel ja
järgneval epiloog-tulivärgil. Nimelt ku-
junes neist kaks ise- ja täitsa lahkujäetud
asja. Puudus üleminek. See puudus and-
dis end seda enam tunda, et viis aastat
varem lavastaja Paul Sepp vabaõhueten-
duses „Otepää all“ selle ülemineku oskas
korraldada mõjuvana ja efektsemana. Kui
puudus nüüdse vabaõhuetenduse tekstis
vastav side, siis lavastaja pidanuks pöör-
duma autori poole sellekohase sõnalise
silla saamiseks, muretsedes aga ise tõhusa

tegevuse eest. Seda aga ei tehtud. Näidendi lõpp langes lihtselt ära ja hoopis teises kohas ning ilma mingi ühenduseta algas täitsa uus ning iseseisev silmapidu. Ja näidend lihtselt unustati. See oli teine suur puudus. Ja paljuks neid puudusi üks näidend ikka ära kannab, pealegi tingimustes, kus pearõhk on optilisel küljel, lavastuslikul osal. Kuid sellele vaatamata lavastaja sai enamjaolt arvustajailt traditsioonide kohaselt kiita ning patuoinaks jäi — kah traditsioonide kohaselt — autor.

*

Avalikkuses ei ole kõne all olnud meie teatrite programm laulupeo päevil. Oodanuks siingi paraadlikumat, nimelt kultuuriparaadlikku esinemist. Kogunes ju Tallinna rahvast üle riigi, Eesti välisasundusist ja — hea osa välismaalasigi. Sood-saim juhuse näidata meie lavakunsti paremikkku, ulatuslikumalt ning mingi läbilõike kujul 20-ne iseseisvuse-aasta saavutusist! Ja pidupäevi oli kolm. Nii et ajapuuduse üle ei saanud nuriseda. Kuid mida näidati? „Estonia“ teatris etendati kaks õhtut järjest üht ja sama operetti, mis üldse eesti näitekunstina kõne alla ei tule, ja ei ühtegi sõnalavastust.

Ja Töölister teater esines võrdsest: kaks õhtut järgemööda mängiti „Ahju“, toda tõlgitud voodihuvide janti.

*

Õppida ja kogemusi ning tarkust juure hankida ei ole häbiasi, küll aga on seda jonnakas omatarkusse tardumine.

Selles arusaamises on vastavaid samme astunud meil igal alal. Igal alal oleme õpinud vanemalt kultuurrahvailt ja saanud seks oma inimesi välismaile või toonud sealt õppe- ja juhatavaid jõude siia või vähemalt toonud sealt vastavat kirjandust ning õppevahendeid.

Sest meie oma noore kultuuri tõttu, mida täiel rindel oleme saanud arendada kõigest 20 a., ja meie kasinate majanduslike võimaluste alusel ei ole meil võima-

lik olnud jõuda sinna, kuhu on jõudnud õnnelikumad, suuremad, jõukamad ja vanemad kultuurrahvad sajandite kestel.

Meie saadame oma teaduslikke stipendiaate õppima välismaile, isegi meie õppejõud ja arstid käivad end aegajalt värs-kendamas-täiendamas väljas. Meie saadame oma kunstnikke, lauljaid, lavastajaid, orkestrijuhte, näitlejaid jt. välismaile enesetäiendusreisidele.

Ja oleme ka sealt spetse siia toonud: pr. Degli Abbati, itaallannast lauluõpetaja viibib juba tosin aastaid Eestis (ehkki meil on oma konservatoorium rea lauluõpetajatega); „Pallase“ kunstikool Tartus pidas sakslasist õppejõude (Magnus Zeller ja G. Kind), Riigi Kunsttööstuskoolis on tegutsenud välismaisi spetse, Tartu Ulikool tunneb oma koosseisus välismaisi õppejõude. Kõik balletiõpetajad on meil muulased. Kuid see ei ole meil avalikkuses esile kutsunud mingit rahulolematust, ei kestvaid vastuatakke ega pahameele väljendusi, nagu see tekkis doktor Ivan Schmithi nime ümber. Dr. Schmith on kutsutud Haridusministeeriumi poolt meie teatritele nõuandjaks-instrueerijaks, kaastöötajaks ja mõningal määral teatrikooli kaasorganiseerijaks.

Oli veel arusaadav see opositsioon dr. Schmithi kui asutatava teatrikooli juhataja vastu tema eesti keele mitteoskamise ja eesti kultuuri mittetundmise pärast. Kuna see „hädahoht“ Leo Kalmeti määramisega teatrikooli juhataja kohale juba ammu möödunud on, siis oleks aeg muuta oma suhtumine dr. Schmithile.

Tegin visiidi dr. Schmithi juure. Meie jutuaajamisest selgus nii mõndagi rahustavat meie teatrirahva jaoks.

Kõigepealt, hra Schmidt on suure vaimse teatribagaažiga isik nii praktiliste kogemuste kui ka teoreetiliste teadmiste vallas. Ei tarvitse üksikasjaliselt sorida ta minevikus, piisab sellest, kui teame, et ta on olnud Viinis teatrikooli õppejõud ja — mis väga tähtis — Max Reinhardti teatreis lavastajaks nii Viinis kui ka Berliinis. Müel enesel on säilinud teatriprogramm Josephstädter-Theater'ist, kus lavastajana fi-

gureerib 1929. a. dr. Ivan Schmith. (Maititud teater oli siis Max Reinhardti käes.)

Ja dr. Schmithi Berliini tegevusest on olemas Max Reinhardti teatrite kolmiku ühine programm, kus näeme, et oktoobris a. 1922 on läinud kolmes teatris (Grosses Schauspielhaus, Deutsches Theater ja Kammerspiele) ühtaegu kolm teost, mis kõik on lavastatud ühe ja sama dr. Ivan Schmithi poolt.

Mis Stanislavski intuitsioon, peenus, süvenemine ja maitse oli Venemaal, sellele võrdus M. Reinhardti tegevus Berliinis ja Viinis. (Räägin seda isiklikult nähtu põhjal Moskvas, Viinis ja Berliinis.)

Igatahes meil pole põhjust vastu sõnuda, kui poetub midagi Reinhardti kogemustist ja asjatundmisest tema usaldusaluse ja kaastöölise kaudu ka meie kuliside taha.

Dr. Schmith kujutab enesest tüübilist vene intelligenti, kelles on ühendatud vene vaimsus ja elavus ning saksa süstemaatilisus. Ta on elatanud, kuid erk ja teovalmis härra. Ning, mis selgub jutuajamisest õige pea: ta ei ole mitte mingi kibestunud ega mineviku hiilguses unelev emigrantitüüp, samuti mitte eelarvamustega pimestatud suur nõudlikkus ega täispuhutult meile ülalt alla vaataja, vaid ta paistab olevat õigegi optimistlik ja heatahtlik meie teatrite ja nende näitlejate suhtes. Näiteks: viibinud pisut pikemalt „Vanemuise“ töö juures, ta jutustab rõõmsa näoga tollest innust ja ettevõtlikkusest, mis seal valitsevat, nii et nad oma piiratud võimaluste juures isegi ooperilavastamisest tagasi ei kohku, ning et seal mahti leitakse isegi paralleelselt stuudioga töötada.

Seesuguseil dr. Schmithi heatahtluse eeldusil temaga töötamine enesetäiendamise otstarbel ei peaks meie näitelava inimestel olema raske ega salavimmaline, vaid huvitav, vaba ning tulemuslik.

Kõneldes meie teatri teest, suunast ja iseloomust, arvab dr. Schmith, et meie teater ei saa jäljendada prantsuse, saksa, vene ega mingit teist rahvuslikult väljakujunenud teatrit, vaid peab välja koori-

ma oma mängulaadi omaenese rahvusliku karakteri kohaselt.

Nii et sellestki küljest ei tähenda dr. Schmithi õpetused ja juhtimised meie teatril mingit ohtu.

Ja lõpuks dr. Schmith ei ole ennast meile pakkunud, vaid ta on kutsutud jõud ja ta ei ähvarda ka meid oma siinolemisega kaua „koormata“, vaid leping temaga lõpeb veebruaris tuleval aastal — ja siis ta siirduvat Ameerikasse Max Reinhardti kutsel.

A *propos*: vestluse kestel selgus, et hoolimata eesti keele mittemõistmisest, dr. Schmith nii mõnegi meie näitleja loomuse ja esinemisomadused ära tundis ja tabavalt ära märkis ning oskas teha lavastamismooduste kohta kiiret diagnoosi.

Uksikasjad selles punktis jätan aga enda teada.

*

Suvest on saanud sügis ja uus tööjärg. Kuid uus hooaeg jätkub vanas vaimus. Nagu poleks olnudki vahepeal pikka suvepuhkust ning uute jõudude kogumise võimalusi ja nagu ei olekski saadud mahti endamisi arvet pidada möödunud aja tegude ning tegematajätmistega, et sellest välja koorida sihtjooni tulevaseks tööks.

Oleks väga hästi kujuteldav, et näiteks kevadel juba märgitakse sügisese töö hakuks suurem ülesanne, et jaotatakse osad ning antakse näitlejaile sellest lavastusest kätte üldsüü ja -põhialused sisseelamiseks ning süvenemiseks, et kord ka ette valmistada põhjalikumalt, kui seda võimaldab jooksev töö ning harilik hooaja kord.

Kuid suuri ülesandeid sõnalavastuse alal alanud hooajal ei toonud rohkem ega keegi muu kui ainult E. Draamateater oma Strindbergi draama „Eerik XIV“ lavastamisega, mis oli selle teatri heade traditsioonide jätkamine (meenutagem „Valget taudi“ ja „Kummitusi“).

Kõige raskema ja nõudlikuma ülesande kallale asus kõige kehvem ja piiratud lavaliste võimalustega teater. Kuju-

telgem, millised oleksid tulemused siis, kui sel teatril oluksid need võimalused: suurim riigi abiraha, priid ruumid, täiuslikem lava Eestis, töötamisrahu, statistide tagavara massistseenideks jpm.

Et hooaeg jätkub vanas vaimus, see torakab eriti silma (ja paraku ka kõrva) opereti poolel; seal avati hooaeg „Juuliaga“, mille A. Lüüdik lavastas nii kunstikehvalt ja kulunult, et pealtvaataja ei usu end viibivat „rahvusteatri“ omakultuurilisel ajastul, ja ta mängis niisuguses palaganistiilis — lugupeetud Agu Lüüdik ikka, — et sama vaataja võis ilma fantaasiat pin-

gutamata kujutella end viibivat kuulsal Pärnu laadal.

Tasuks selle ja üldse opereti aretamise eest järjekindlalt kunstist eemale on talle taas antud järjekordne benefiss. Sõnala- vastuse alal teenekamad jõud ja paremad näitlejad kui A. Lüüdik igaaastasi tulu- õhtuid ei saa — neile antakse auõhtuid nii 15 a., 20 a. jne. lavategevuse möödumisel — ja siiski peab nii mõnigi austatav leppima poole saaliga...

Muust hooaja alguse tööst (ning selle jätkudest) rääkigem edaspidi, poolhooaja ülevaates.

Artur Adson.

Matk tööstusse

kirjanike matk Põhja-Eesti ranniku tööstusmaale kujunes huvitavamaks, kui seda võis oodata. See olgu kohe alguses üteldud.

Selle lausmaa läbistamine Tallinnast kuni Narvani pakkus lõuna- eestlasele, kes on harjunud künkliku maastikuga, juba omaette naudingut. Avara silmapiiriga tasandikud, maantee rööbiti glindiga, kõrge mererand, selles on oma eriline võlu. Ja kogu selle lausmaa lõikab idast ära vägeva Narvajõe sügav vagu, mille kosed toidavad Kreenholmi ja Kalevi manufaktuuri.

Milline vaesus ja milline arvamatu rikkus ometi selles päält paekiviga aiastatud paeses pinnas! Paas andis kõige enne kätte tsemendi Kundas ja Aseris. Sääal kõrgel mere kaldal suitsesid juba läinud sajandil vabrikute korstnad. See oli esimene kompensatsioon paepäälse kehva põllumaa eest.

Aga siis löid põlema põlevkivikihid paekihtide vahel. Tähendab, tööstuslik kütteaine oli leitud oma maalt.

Oodake, millal kuulsin esimest korda põlevkivist, millal nägin seda helepruuni kivi esimest korda? Kas see ei olnud Maailmasõja puhkemise aastal 1914? Korja-

sime Jõhvi kihelkonnas E. R. M-ile vanavara ja siis Kohtla-Järve kandis kõneldi kivist, mis põleb, kui seda hästi kuivatada ja puude pääl läita. Põlev kivi, kas need ei ole ühendamatud mõisted? Kivi oli ometi see, mis ei võinud põleda. Kuidas küll mõisted segunevad! Aga Eestigi oli mõiste, mida meie ialgi ei suutnud ühendada ise- seisvuse mõttega. Nüüd on need mõisted igapäevane tõde ja meie mõtlemise alus. Oleme omandanud uusi kogemusi. Kui noor Eesti riik otsis endale majanduslikku alust, pöördusid majandusteadlaste pilgud põlevale kivile. Luuletajaliku nägemusega pidi olema varustatud põlevkivi tööstuse pioneeri Raua pilk, kui ta asus põlevkivi kal- lale.

Mida nägid kirjanikud Kohtla-Järvel ja Ölikivis, see oli juba realiseeritud unis- tus, põlevkivi reaalne ja aeline valluta- mine majandusinseneride poolt.

Kui minul 12 aastat tagasi isiklikult oli vajaline mõtelda oma kodumaast ja tema saatusest tervikuna, siis tundus minulegi möödapääsmatuna hüüda „Maarjamaa lau- ludes“:

Hõi, eestlased!
kaevake kiiremini kukersiiti!
Kas teie ei tunne,
põlevkivi põleb jalge all sügavall!

Hõi, viimased südikad,
tõmmake lihaksed pingu,
enne kui põleb läbi kaitse
ja mullakamar!

Ja nüüd võisime oma silmaga näha, milline pinge on sees põlevkivi-tööstusel. Nüüd nägime, kuidas põlevkivi põletab Kundas tsementi, Aseris telliskive ja käivitab Kehras tselluloosi.

Otse võimatu on konkreetset kujutella seda jõuhulka, mis magab põlevkivi 5 miljardis tonnis ja mida kõik sellest saab: valgus, maanteed, raudteed, jõuõlid ja lõpmatu rida kõrvalprodukte.

Samasuguse hämmastusega seisime Aseri savikarjääri ees. Viie kilomeetri ulatuses ja 90 meetri sügavuses lamab savi otse vabriku külje all. Aga mujalgi lamavad savikihid, oodates aega, et muutuda elu- ja tööstusmajadeks, koolideks, seltsimajadeks.

Millal kaovad viimsed puumajad oma lagunenenud õlg- ja sindlikatustega? Püüdleme sinnapoole, millal Balti rannik omaks Kesk-Euroopa ilme hoonestiku poolest. Sellele teele oleme asunud just viimasel ajal, kui mõtleme rahvusena rahvast ja tema tulevikust.

Uus elamus haaras hinge seistes Narva kose dünamote juures. Võimas sügav hää! ja tume värin kõneles uuest jõust rahva põhivaranduses. Millal päitsetatakse lõplikult Narva kosk tööstuslikuks jõuks ja valguseks.

Ma usun, mõnegi kirjaniku alaväärsuskompleks ja usu puudus rahva jõusse sündis ümber sel sõidul uueks jõutundeks.

Kolm-neli päeva tööstuste ja Eesti loodusvarade keskel, see kõneles ennekõike visast võitlusest. Veendusime, et meile, eestlastele, antud loodusvarade keskel ei saa ega tohi me muutuda laisaks ega degenereeruda. Kõik, mis on antud, see tuleb raske ja visa töövõitluse kaudu õilistada majanduslikult väärtuslikuks tuluks. Niisiis, edasi kõigi vaimsete ja füüsiliste pingutuste kaudu! Meie, kirjanikud, võisime oma silmaga näha, et see võitlus loodusvarade kasutamise alal ei käi rah-

vale üle jõu ja et see kannab eneses suurt tulevikku. Kõige üllam selles kõiges on äratundmine, et see töö ei ole vanade radade tallamine, vaid et sellega on tihedalt seotud loov inimvaim.

Henrik Visnapuu.

*

Looduses sügisene idüll: päike paistab sumedalt looritud taevast, okasmetsa müür mõlemal pool maanteed on värskelt roheline, lehtmetsa salgud põldude taga kollase- ja punaselaigulised, paatjalt tuhmidel kõrreväljadel on paiguti veel tõuvilja rõukusid, oraste haljad vaibad ulatuvad tee äärest alla ädala-heinamaani, kus kasvavad valgejalgsed kased.

Tahaks istuda kuhugi metsa ääre või põllupeenra kivile ja unistada. Aga möödas on need ajad, kus veel unistati, kus veel võidi unistada. Omnibused, autod ja tsiklid kihutavad tulikahju-kiirusega, jalgratturid, kummargil oma riistal, sõtkuvad hingeldades, harv jalakäija ruttab vaatamata sügise ilu.

Metsa tagant hakkab paistma suitsupilvi, mis aeglaselt edelast kirdesse venivad. Varsti kerkib üle halja ladvamüüri ääre mustavaid korstnaotsi, kust suitsu välja voolab. Tee käändub ümber metsa nurga ja meie ees on kõrged hooned, nende lähedal hiiglasuured tsilindrilised astjad, eemal suuremaid ja vähemaid maju, tolm tumestab päikese helgi, kostab tume mürin, maa-alusest õõnest veereb välja vaгонettide karavan. Tahmunud mehi ruttab siia-sinna.

Idüll on haihtunud.

Me astume kõrgesse hoonesse. Tahmunud aknad ja seinad, raudsed toed, hiiglatlad, ahjud, torud, rattad, hoovad, võllid, mürin, ragin, kuumus, mehed nõest mustad kui neegrid.

Kas nad ei põgene siit looduse idüllil, päikesepaistele, metsa ääre, heinamaa kaskede alla, sest nad pole ju sunnitõelised, nad on vabad kodanikud, võivad minna, kuhu tahavad? Ja maal on töökatest puudus...

Nad on tulnud enamasti kõik sealt, kus

haljendavad põllud, kohiseb mets, laulavad linnud ja aasad on lilledest kirevad. Aga nad ei lähe sinna tagasi. Vaevalt on see aga ahjude ning katelde kuumus, masinate mürin ja kaevanduskatakombide idüll, mis neid siia on meelitanud ja siin kinni peab. Nad moodustavad siin suure ühise pere, nad tunnevad endid selle liikmetena, neil on igaühel oma eluase, paljudel isegi maalapikene, neil on siin kümned eelised, mida maa idüllis neil mitte ei oleks. Muidu ei oleks nad siia tulnud, muidu ei püsiks nad siin.

Põlluharija ei taha neid ikka veel hästi sallida — ei kaevurit ega vabrikutöölisi. Aga ometi on nemad need, kes meie maapõue varanduse päevavalgele toovad ja kalliks õliks ümber töötavad, nii et me selle eest valuutatki võime saada nagu või ja peekonigi eest. Nemad on need, kes tolmuseis ruumes mürisevate masinate keskel valmistavad meile kalevit, lõuendit, villast riiet, siidi ja siitsi. Nemad on need, kes meile valmistavad toorest rauast atru, äkkeid, masinaid ja vedureid. Mõistkem neid seepärast õieti hinnata, mõistkem neist lugu pidada.

Aeg on ka kirjanikul tööstustöölise elu lähemalt tundma õppida, tema mõtete, elamuste ja huvide maailma tungida, seda kajastada ja kujutada. On seal ju osa meie rahvast, kellel on kujunemas erilise sisemaailm.

Ühest uksest vuravad sisse vagonetid toore murdkiviga, teisest hoone otsast juhatakse välja väärtuslik õli; ühest hoonest veetakse sisse toorest rauda ning malmi ja kui see on mitmest hoonest läbi käinud, tuleb välja karastatud terasest tarberiistu või keerulisi masinaid; ühest hoonest läheb sisse toore vilja ning puuvilla palisid, teisest, kolmandast tuleb kalleid kangaid.

See tööstuse- ja töönduseprotsess tuleb meeles kirjaniku, luuletaja loomingut. Välismaailmast võtab ta viie meelega vastu igasuguseid muljeid nii ütelda toorel kujul; oma kujutluse kuumendusahjus, oma südame sulatusahjus tööndab ta kõik selle ümber elamusteks, kujudeks, sünd-

musteks, saatusteks, ja kui see kõik teadmiste ning maitse kriteeriumi valvel kirja pandud, läheb see valminud teosena lugeja kätte.

Aidaku see analoogia lähendada kirjanikku kui vaimutöölisi neile, kes kaevavad maa all, kuumendavad ahjusid, sulatavad, valavad, taovad, puurivad ja treivad rauda, karastavad terast, koostavad masinaid, ketravad ja kujuvad.

Mait Metsanurk.

*

Metsatukad, saledad põllusiilud, looklevad maanteed väikeste nõlvakute vahel ja nende tagant aegajalt kerkivad korstnad oma suitsukübaratega sinetava mere taustal — säärane on linnulennuline pilt praegusest Virumaast.

Veel küllalt avar, veel liialt põllunduslik, et lasta ülekaalukalt mõjule pääseda tehnikal, nagu näeme seda Sileesias või Saksa kuulsas Ruhris. Kuid siiski juba tunduvalt erinev Tartu-, Võru- või Viljandi- maast. Sealset vaikelulist idüllit asendab siin mürisev, ragisev, tossav, suitsev tehnika romantika. Ikka kujukamalt hakkab siin silma, et meie inimene ei püüa enam loodust ja materiat valitseda ainult oma käsivarre rammu abil, nagu see avaldub põllutöös, vaid hoolega rakendab looduse energiat masinate vahetalitusel selleks, et võita uusi võrasid ja säilitada jõudu.

Tehnika on lühikese aja vältel muutnud siin nii looduse kui ka inimese välise näo.

Masin pureb põlevkivi, savi, pae ja villa kallal. Masin purustab ja lõhub, aga samas ka muudab ümber üksikute ainete kuju, loob ja produtseerib suurejooneliselt uusi kalleid väärtusi. 200.000 tonni õlisid aastas, kogu Eesti tsemenditarvituse kvantum tuleb siit, suur hulk telliskivi ja riiet. Masin valitseb nii loodust kui ka inimest.

Tõsi, nii nagu ei ole veel täiuslik tööstuslik-tehniline üldpilt, samuti ei oma ka meie tööline veel seda tööstustöölisele ainuomast laadi olemises ja käitumises. Värskemates tööstustes nagu Aseri tel-

liskivivabrik ja Kiviõli, kohtab õige sageli mehi, kes tunduvad nagu adra taga astuvad, ja naisi, kelle liigutused masina ees meenutavad vikatilõe käsitsemist. Kuid tööstuslik tempo surub siiski peale. Mida vanem tööstus, seda tööstuslikum inimene, kõigi oma elukutseliste vigade ja halbustega. Narva riidevabrikutes, kus peaaegu eranditult seisab masinate juures juba teine tööstuslik põlv, on vabrikutöö ja õhkkond vajutanud oma pitseri tugevasti nende näkku. Nad liiguvad ettepoole vajunud õlgadega, jäsult, on kolletanud ja närbunud võrreldes nende põllult tulnud värskete töölistega, kes alles õhetavad tervisest ja pakitsevad jõuküllusest.

Keegi pessimist ütles kord Kiviõli tööõnnetuste statistikat vaadeldes:

— Praeguste olude jätkudes ei jää meile meie maapäue varadest muud kui tuhamäed ja hulk invaliide. . .

Nii kurb asi siiski ei ole, kui arvesse võtta Kohtla eeskujulikult korraldatud töötingimusi ja Kehra mehhaniseeritud sulfaat-tselluloosi tehast, kus inimese tööjõul on täita õige väike osa. Üldine mulje kaldub aga siiski sinnapoole, et veel liiga paljud meie värsketest tööstustest on enam kiire tasuvuse ja kasu kui üldise heaolu tõstmise peal väljas. Mingi kullakaevanduslik palavik ajab taga tööstuste juhte ja tõmbab siia inimesi. Aga loodetavasti stabiliseerub kõik õige pea. Sest masingi on inimlikum seal, kus sihid ja taotlused on inimlikumad.

Juba märgivad tööstuste juhid, kes enam

hoolitsevad oma tööväe heaolu eest, rahuldusega, et neil ei ole kunagi karta tööliste puudust. Loomulikult sunnib tööliste küsimus pikapeale ka teisi käitisi enam hoolt kandma töökäte heaolu eest. Esialgsete ebatervishoidlike barakkide asemel on juba praegu ehitatud nägusaid tööliste üksikelamuid aiakeste ja lillepeenardega. On asutatud raamatukogusid, spordiplatse ja pasunakoore — eriti Kohtlas kui esireas sammuvast riiklikus tööstuses. See kõik muudab elu töölisel siin kodusemaks, seob teda enam tööpaigaga kui ainult kihutav tempo ja kullakaevanduslik meeleolu. Siin pannakse praegu mitte üksi alus meie suurtööstusele, vaid ka meie tuleviku tööstustööliste kaadrile, uuele proletariaadile. Või nagu ütles üks Kunda tsemenditehase juhte: meil ei tule valmistada mitte üksi tsementi, vaid ka tsemendi tegijaid ja tarvitajaid. . .

Kui kord see sissejuhatav periood on lõppenud, kui mõnekümne aasta pärast kogu Virumaa on üksainus suur suitsevate korstnate mets, kui masin huugab masina kõrval ja põllulapid häbelikult taanduvad tööliselamute aiakeste eest — missugune võib siis olla üldpilt?

Usun, et hoopis-hoopis teine kui praegu. Sest nii inimese allakäik kui ka edu seisab praegusel tehnika ajajärgul suurel määral masina käes. Masina, mille ta ise on välja mõtelnud, masina, mis võib teda rikastada ja õnnestada samuti kui laostada — oleneb ainult sellest, kuidas seda rakendatakse.

R. Sirge.

Enn Kippel: Issanda koerad

Esimene raamat. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv Tartus, 1938

Enn Kippel on niisiis hakanud spetsialistiks ajaloolise romaani alal. Käesolev „romaan liivlaste kristianiseerimisest“ on tal juba viies mahukas köide ses žanris ja kindlasti ei tee talle kuigi suuri raskusi jätkata „Issanda koeri“ veel mitme raamatu võrra — ainet Läti Hendriku kroonika ajult selleks igatahes jätkub. Seejuures ei saa Kippeli kirjanikupõlve pikkust lugeda õigupoolest rohkem kui neljale aastale. Ilmesti on ta juba kujunenud palju kirjutajaks, milline liik meie proosas viimasel ajal pole sugugi haruldane, vaid lohkab üsna edukalt näidates ühel hoobil kirjandusturu mitte just päris tervet kõrgkonjunktuuri ja kallutades kogu kirjandust liigagi tunduvalt rahvamajanduse tasemele ning atmosfääri.

Enn Kippeli esimene teos „Ahnitsejad“ ilmiski „Noor-Eesti“ rahvaraamatute sarjas ja kujutas tol ajal alles verivärsket minevikku — „rahvaliidumise“ aegu agulis. Niisiis oli seegi omamoodi ajalooline romaan, kuid ilma selle žanri küsitavuse pahedeta realismi seisukohalt. Päris „ausa“ realistina ei toimi Kippel küll „Ahnitsejaiski“. Otse vastupidi: nende ridade kirjutaja sümpatiseeris tookordset debütanti just ta meelevaldse arranžeerimisoskuse, vaimuka liialdamise ja artistliku detailistamise pärast, millised jooned näisid toovat oodatud vaheldust meie keskpärase realismi väheütlevasse „aususse“ ja lubasid algajast satiirikust loota tulevikus päris huvitavat autorit. Kuid Kippeli ajalooromaaniliste köidete kuhjades olin sunnitud kogu aeg taganema oma ennustuste positsioonilt. „Suure nutu ajal“ pakkus oma esimeses köites veel üsna teravalt nähtud eksootikat ja ka elavat sissetundmist 16. sajandi maarahvasse. Ent sest saadik on Kippeli toodangus üha enam haka-

nud laiutama ta põhilised pahed: taltsutamatu kalduvus antikvaarilisele, sõjaajaloolisele ning naturalistlik-sadistlikule mõnulemisele. Kippel näis ajalugu tajuvat ainult mingi panoptikumina täis veidraid ja jubedaid rariteete. Kuivad ta laiutused küll just ei ole: selle eest hoiavad ta tsirkusedirektori- ja koguni esteedivaistud. Kuid ta seniste ajalooliste romaanide köitele omane õhkkond ei luba neis leida ka kuigi palju säärast kultuursust ega kujutamis- ning analüüsivõimet, mis õigupoolest ainuüksi õigustab ajalooromaani täiskasvanute lugemisvarana.

Kogu see pessimism Kippeli puhul siiski leebub, kui lugeda läbi ta viimane raamat „Issanda koerad“. Seegi teos ei kujuta enesest kaugeltki ajalooromaani, „nagu ta olema peaks“. Kuid selge on vähimalt, et siin on Kippel oma hasartlikke pahesid tublisti taltsutanud. Lavastatud piinamisstseene ei tule siin imelikul kombel peagu üldse enam ette ja julmad detailid tapmiste kirjeldusiski on võrdlemisi harvad. Õige „käre“ on küll kujutus sellest, kuidas Üksküla vanem Ako surmab ühe oma naistest, kes osutub äraandjaks. Ka laiutamist antikvaariliste loetlustega ja kirjeldustega ei paista silma mujal kui ainult ühes peatükis, kus on paisutatud episoodi saksa kaupmeeste omavahelisest kohtupidamisest. Siin leidub küll ka üks ehtselt „kippellik“ pilt käre maharaiumisest kohtuotsuse järel.

Üldine „kippelism“ muidugi ei jäta üsna tunduvalt värvimata Kippeli viimastki teost. See avaldub soolatud ja ülesoolatud naturalistlikes maalinguis ja, mis iseeneest on väikseim viga, üleemeelikutes lavastustes. Tegelikult on aga mõjuproportsioonid nende kahe liigi vahel siiski teistsugused. Lugeja ei taju ebatõenäolisust,

kui 1. peatükis kirjeldatakse Lüübekisse kogunenud ristisõitjaid, neitsi Maarja rüütleid, üsna roppude ja enamikus roimarlike sellidena. Samuti ei protesteerinud kriitikatunne eriliselt, kui ilma mingi tarbena intriigi jaoks esitatakse episood vahisõdurite viinavargusest Üksküla linnuses. Ka Ako nelja naise omavaheline kaklemine laulatusprobleemi üleskerkimisel läheb veel kuidagi, olgugi et siin juba tundub ülemäärast lavastust. Kuid täiesti lõõpivaks tsirkuseks ja seega stiilist väljakukkuvaks on tehtud peatükk Ako diplomaatilisest külaskäigust Kukenoisi vürsti Vjätško juure. Venelaste kirjeldamisel satub Kippel-ajalooromanist alatasa sääraseisse nõokamis-kiusatusisse. Sellega on liiga järsus ja ebasümpaatses vastuolus kõik need imetlevad ning aukartlikud viited, mida „Issanda koertes“ teevad liivlased eestlaste kohta. Pärin ülistamiseks see õnneks küll ei muutu, sest esiteks pole „ülbus“ ja „hoolimatus“ siiski mitte ülimad atribuudid, ja teiseks näeme ugalasi ka pärin resoluuutsete röövlitena saksa kaupmeeste voori kallal. Igatahes on nad patriootilised ja tusedad röövliid, selgete põhimõtetega ja käitumiselt sõdurlikud. Oleks põnevgi oodata, kuidas Kippel neid näitab „Issanda koerte“ järgnevas kõites või kõiteis.

Eri rahvuste väärtustamine on nüüdsel ajal tähtis ja delikaatne asi ajalooliseski romaanis — õigupoolest just ajalooliseski romaanis, kuna see žanr ju teenib kõigepealt rahvuslikke instinkte, vähimalt oma alamail astmeil. Kippeli kohta siiski võib ütelda, et ta üldiselt püsib ses suhtes hädavajalise õigluse ja ajaloolise mõistmise määra piires. Tõsi küll, maaletungivate sakslaste juht piiskop Albert (miks mitte Albrecht?) ei näita oma otsustusis erilist kindlust ega tarkustki; pääle selle vilksab temas pahatihti tighedust, kui ta liivlastega rääkides „niisutab keelega oma kitsaid huuli“. Kuid kindlasti on Andres Saali orduvennad siiski püsti paharetid võrreldes Kippeli omadega, kes jäävad kõigiti inimlikkuse ja ajaloolisuse piiresse. Et ses romaanis lätlased pole just sangarid, see on

endastmõistetav. Kuid liiga pole neile arvatavasti tehtud ja nende kalduvust kohanedada võõra võimuga on õigustatudki nende rahvusvahelise olukorraga. Mis puutub liivlasisse, kes ühes sakslastega on selle romaani peategelasteks, siis just nende võitluste, omavaheliste lahkkelide ja diplomaatia kujutus tundub olevat õige vaba doktriinilisest tendentsist. Nende suhtumine vene vürstide maksunõudjaille, ristiusu kuulutajaile, eesti hõimule — see kõik jätab väga usutava „oludepoliitika“ mulje ja tundub vähimalt mitteajaloolasele ka teaduslikult hästi põhjendatuna. Eriti hästi usaldatava mõistmisega on kujutatud Kaupot kui inimest ja kui „kahe tooli vahele“ sattunud rahvavanemat. Seda tegelast on meie ajaloo-ilukirjanduses igaviisi vintsutatud, kuid näib, et alles Kippel on annud talle reaalse ning ühtlasi ajalooliselt sisuka kuju. Sisukaks teeb Kaupo kujutuse muide ka see, et ta teistest liivlastest palju selgemini näeb kultuuri omandamise vajadust kasvõi sakslaste kaudu.

Kui teos „Issanda koerad“ pakub omajagu pärin vastuvõetavat rahvuspsühholoogiat, siis hoolimata äsjamainitud seikadest ei sisalda see teos muidugi mitte palju tõelist ajalooilosoofiat. Ometi kohtab siin huvitavaid pingutusi sellegi kõrge suuna poole. Näiteks lausub autor 1. peatükis ristisõidijate ühe liigi kohta: „Kuid need mehed ei kartnud nüüd enam isegi Jumala viha, sest Jeruusalema pühade paikade eest sõdimine oli neile andeks andnud ka nende tulevased patud, muutes nad ühtlasi ka peagu loomade sarnasteks.“

Kõigist neist sisulistest seikadest on ajajärgu kultuuri iseloomustamiseks „Issanda koertes“ tähtsaim see asjaolu, et sakslaste poolseks „eraeluliseks“ peategelaseks ja tagasihoidliku armastusintrigi kandjaks on tehtud noor tõeline rüütel, kelle ülevad tõekspidamised alatasa põrkavad vastu kaaslaste barbaarsust, saksa kaupmeeste materialistlikku isekust, jne. Selle rüütli kaudu välgatab tolleaja Lääne kultuuri kiir käesoleva romaani maastiku. Pääleselle on Kippel üldse õige hoo-

likalt iseloomustanud eriseisusi ja kihte niihasti Riia asutajate kui ka liivlaste ühiskonnas.

Romaani kui säärase pääväärtus, nimelt kujutuse sugestiivsus ning tihedus, on „Issanda koertes“ vähimalt rahuldav. Siin pole küll kaugeltki seda nägemuse ja elutunde ehtsust, mis üllatab Hindrey ajaloolises maalingus, ega säärastki realistikku tüsedust, mis on omane Metsanurga „Umera jõele“. Kuid elavust ja lõiguti tõelistki sissetundmist ei puudu „Issanda koertes“. Tundub, et Kippel sel korral liiga usinasti fabuleerib ja liiga vähe kujutab, mis suuresti on tingitud muidugi andmete puudusest 1200. aasta olude kohta Liivimaal. Siiski päästab autor peagu igas peatükis üldmulje mõne väga elava žanrilise pildiga. Näiteks nimetaksin seda, kuidas Ako, olles saunas maha pesnud ristimise, laseb kapa „roojase“ veega alla piki Väina jõge. Samuti on autor üsna usinasti, ent parajalt tarvitanud etnograafilist detaili (näiteks nimetades Kaupo mesilastehoidja Haigo erialalisi riistu) ja vastavat sõnastust (mida küll juhuti oleks võinud seletadagi). Üks suur lapsus on Kippelil oma eruditsiooniga siiski juhtunud. Peatüki „Ugandlased“ lõpul seisab: „...paganad, kes oma mustade kuubede pärast kandsid ka melanhoolikute nime.“ Kahjuks pole see „melanhleenide“ äraväänamine teadlik nali! Muide, miks just „ugandlased“? Tänapäevani tunneb

rahvas — vähimalt Põhja-Tartumaal — küll nimetust „ugalane“.

Erilist tunnustust võime Kippelile käesoleval korral avaldada kõneluste elavuse eest. Kõik liivi vanemate nõupidamisedki on väga usutavad oma impulsiivsuses, mis ei takista neid mõnikord iseloomustamast olukorda väga selgelt ja lühidalt. Oma poolsete seletustega on autor targu küllalt kokkuhoidlik.

Stiili küljelt, mil seekord pole enam tegemist kroonika-laadiga, ei kuulu Kippeli proosa just halvimate hulka, kuigi väikesi iluvigu — „ka“ kordusi, jne, — leidub selles küllalt. Sõnajärg on mõnikord liiga „uenduslik“-šablooniline. Veel halvem on sugugi mitte uenduslik lohakus osatava käände tarvitamisel: lk. 237 seisab: „...kuis kõiki vanemaid piiskopi väeleeris kinni võetud...“

„Issanda koerte“ suuremaks kunstiliseks vooruseks siiski jääb ta võrdlemisi tasakaalukas fabuleering, mis saavutab hää põnevuse ilma kaelamurdva seikluste-aparatuurita. Lõppeks kujutab käesolev romaan ainult üht suve ja järgnevat talve — piiskop Alberti esimese retke aega Väina jõele. Et säärane lühike ajavahemik kaugest minevikust on esitatud üsna elavalt, siis ei ole arvustajalgi erilist põhjust pahandamiseks. Siiski veel üks märkus: „Issanda koerad“ on teoses eneses täiesti seletamata jäänud pealkiri. Dominikaanlasi seal ei kohta.

H. Paukson.

Oskar Loorits: Liivi rahva mälestuseks

Reisivesteid ja ülevaateid. K. o-ü. «Loodus» Tartu-Tallinn, 1938

Just praegusel ajal, kui inimkonna humanistlikud ning individualistlikud aated on muutumas varemeiks, kui halastamata häving ei ohusta enam ainult üksikisikuid, vaid ka terveid rahvaid ning kultuure, kui me tajume selgemini kui kunagi varem endi seotust ühiskonna saatusega, pakub käesolev raamat erilist huvi. Me kõike teame, et kuskil Saaremaa vastas Kure-

maa rannikul elutsevat väljasurev liivi rahvas, meie ligemaid hõimlasi ning ajalookaaslasi. Leiame vahete-vahel ajalehistki lähemaid ning pikemaid sõnavõtte selle sugulashõimu kohta, kuid seda kõike muuseas, muude maailmaaskelduste varjus. Nüüd avaldas aga dr. Oskar Loorits, kelle kiindumus liivi rahvakese, õigupoolest rahvariismete asjusse ei ole piirdunud va-

navara-korjamisega, vaid on omandanud puht-inimliku värvingu, oma erialal siinsäl ilmunud kirjutused paljutähendava pealkirja all „Liivi rahva mälestuseks“. Ja selles raamatus ongi kirja pandud ühe väikese rahvakese viimse ülestõusmisekatse lugu. Võib-olla ongi kõige väärtuslikum sääraseis teoseis nende üksikosade eriajastuline päritolek ning sellega ühes ka värskus.

Jälgime Oskar Looritsaga liivlaste ranniku viimseid võitlusi iseolemise eest nii kultuursel kui ka ühiskondlikul alal. Esimene kirjutuste-sari viib meid pärastsõja-aegse laastatud, peagu hävitatud Ranniku õhkkonda. Elutsetakse hurtsikute varemeis, koguni saksa sõdurite ehitatud koobasmajades, kõikjal valitseb ahastus ning puudus. Ei viitsitagi alustada uut elu. Tuntakse endid tagakiusatud rahvana. Autori sõnade järgi just kahe Tartu teadlase tulek liivlaste juure põhjustas teatava murrangu nende hingis. Soomlasest professori ning eestlasest üliõpilase matk Rannikule, nende huvi lätlaste poolt „hobusekeeleks“ sõimatud kohalikkude liivlāti segamurrakute vastu saigi „viimsete liivlaste“ ärkamise alghetkeks. Ning siis juba lätistumisele andunud soome-ugri väike hõimukild ärkaski ellu. Tekkis huvi oma keele ning rahvuse vastu, tekkis oma väike kirjavaragi, mis trükiti Eesti ja Soome toetusel, asutati Liivi selts, tehti algust Liivi rahvamaja ehitamisega, katsuti Läti valitsuselt välja kaubelda iseseisva valla moodustamise luba. Kuid just samal ajal anti liivi asjale raske hoop — Ranniku liivlaste hulka saadeti elama lätlasi, kellele anti paremaid maid. Ja just see on saanud liivi hõimu rahvuslikele üritusile saatuslikuks. Säärane vaikne summutamise poliitika kestis viimase ajani. Hõimurahvaste kulul hariduse saanud liivi soost kooliõpetajad saadeti sisemaale, iseseisva valla asutamine maeti kalevi alla jne. jne. Kui aga Lätis tuli võimule rahvuslik valitsus, suhtus see liivlaste püüetele juba ilmse sallimatusega. Ning siis keelati dr. Oskar Looritsale edaspidine sissesõit Lätti. Õigupoolest käesoleva raamatuga tahab

dr. Loorits just valgustada neid olukordi, milles elutseb liivi rahva viimane jäänus, samuti ka oma suhtumist sellele. Ja autori viimased artiklid, pärit aastaist 1934 ja 1936, ongi suunatud esijoones vastastikuse arusaamise leidmisele lätlaste ja eestisoome-liivi sõprade vahel: „nagu rootsi asundused on aidanud palju kaasa Eesti ja Rootsi sõpruse süvendamiselle, niisama on loodetud liivlaste kaudu süvendada ka Läti sõprust Eesti ja Soome vastu“ — lausub ta oma viimases 1936. a. avaldatud kirjutuses, kuid lisab kurvalt: „kahjuks on tulemused olnud mitmeti vastupidised“. Ja kirjutus ise kannab lootusetut pealkirja „Liivi rahva kokkuvarisemisest“, sest „liivi rahvakillu säilitamine ilma lätlaste aktiivse kaasabitada pole üldse mõeldav.“ Vaid vaimne pärandus jäävat meie kunagi suurest hõimurahvast järele. „Just vaimukultuur on see jõud, mida ei suuda hävitada võõraste vägi ega võim, vaid mis teeb rahvad ka hua taga elavaiks ning inimkonnale tarvilikuks elundiks“. Kahjuks see kõlab vaid lohutusena. Vaevalt keegi peale filoloogide hakkab vaimutoitu otsima, olgugi ligema hõimurahva, kuid siiski mitte oma rahva vaimuvarasalvedest, liiatigi veel arvestades nende segast päritolu (Dr. Loorits ise möönab läti mõju liivi kultuurile).

Kuid see raamat on väga aktuaalne raamat. Just praegu, nagu juba mainisin. Ning just eestlasile. „Ma mõtlen ainult sellele veel, milline on eesti rahva saatus, kui suhetes ei tule muutust. Keda usaldada kui tõsist sõpra?“ Sest Looritsa raamatus avaldub just karm tõelikkus, mis ei hooli ilusõnalisist esinduskõnedest.

Liivi rahva traagika on just rahva traagika. Ei ole see üksiknähtus maailmas. Ennegi on kadunud säärasel viisil preislasted, kaasajal sünnib sama Saksamaal elavate vendidega. Ainult need rahvad, kes elavad kindlal maa-alal tihedasti koos, võivad areneda.

Dr. Loorits on suutnud anda tõesti vapustava pildi ühe väikerahva viimseist (kui ei sünni imet!) hingetõmbeist. Raamat on ülihästi loetav. Looritsa lopsakas

keel, tema siirus ning kõigepealt õilis südamlikkus liivi rahva elu kirjeldamisel — kõik see teeb teose lugemise tõeliseks vaimseks naudinguks ja veel rohkemgi — teos liigutab meid ning sunnib vägisi mälestama meie kiduraks jäänud hõimurah-

vast, kui me ei suuda teda enam abistada. Mõnigi lause on võib-olla liiga julge, kuid otsida Oskar Looritsa raamatus sihilikust meie naaberriigi vastu, oleks vää.

B. Taggo.

Varia

50 aastat möödunud Theodor Storm'i surmast.

Theodor Storm, Saksamaal praegu austatavamaid kirjanikke, sündis a. 1817 ja suri a. 1888 — seega möödub käesoleval aastal 50 aastat tema surmast. Storm sai juriidilise hariduse ja tegutses algul advokaadina, hiljem kohtunikuna. Noores eas avaldas ta lüürikat nn. švaabi romantika rahvalaulupärasel laadis („Gedichte“ 1852) ja lüüriliselt jumestatud novelle kogudes „Immensee“ (1852), „Im Sonnenschein“ (1854), „Auf der Universität“ (1862). Hiljem muutus ta käsitlus realistlikumaks ja psühholoogiliselt süvenenumaks, näiteks teostes „Pole Poppenspäler“ (1875), „Carsten Curator“ (1878), „Hans und Heinz Kirch“ (1883), „Ein Bekenntnis“ (1887). Mõnikord harrastab ta oma töödes stiliseeritud vanamoelisust, näiteks „Aquis submersus“ (1876), „Renate“ (1878), „Der Schimmelreiter“ (1888).

Theodor Storm on üks neid väheseid talente, kes hiilgab nii oma lüürikas kui ka eepikas. Ta seisab väga ligidal saksa romantikale, nii ta novellidest kui lüürikast hoovab saksa rahvalaulupärast aroomi. A. 1870 ilmunud teose „Hausbuch aus deutschen Dichtern“ eessõnas avaldab Storm oma luule-kreodo. Ta igatsuseks on puhta luule ideaal — iseloomustavalt ta lausub samas teoses: „Die Form ist nichts als der Kontur, / Der den lebend'gen Leib beschliesst“.

Kuigi on möödunud 50 a. Stormi surmast, loevad sakslased tema loomingut „tolmumata klassika“ hulka, olles vaimustatud tema toodangu sügavalt-rahvuslikust põhilaadist. Mõnevõrra messianistlikuks peetakse Saksamaal ta ridu: „Denn kommen wird das frische Werde, / Das auch bei uns die Nacht besiegt, / Der Tag, wo diese deutsche Erde / Im Ring des grossen Reiches liegt.“

Välismaa kirjandusehuviline aga hindab Stormis esijoones lüürikut, kelle luulest õhkub põhjamaa nukrajumelist meeoleulisust, ja novellisti, kes suudab elu-nähtusi sügavalt läbi valgustada.

Ferenc Herczeg 75-aastane.

Ferenc Herczeg, Ungari populaarsemaid kirjanikke, pühitseb käesoleval aastal oma 75 a.

sünnipäeva. Herczeg saavutas üldise menu oma elavate humoristlike jutustustega ungari aadlike ja ohvitseride elust, näiteks „Gyurkovics'i tütrede“ (1893, e.k. 1931), „Gyurkovics'i pojad“ (1895, e. k. 1930). Herczeg peab Ungari uut keskkihti, gentry't, ungarluse kandjaks ja ta teoste teemastik on enamasti võetud sealt. Herczegi suurest toodangust väärtuslikema osa moodustavad ta ajaloolised romaaniid ja näidendid, näiteks „Paganad“ (1901, e. k. 1933), „Elu värav“ (1919, e. k. 1931), ajalooline näidend Konstantinoopoli vallutamisest 1453 „Bütsants“ (1904) jt. Abieluroomaanis „Kuldviul“ (1916, e. k. 1930) lahastab ta nüansirikkalt naise hinge.

Erakordsest populaarsusest hoolimata Herczeg'i kirjanduslik tee pole olnud kivide ja kändudeta. Kuna ta oli saksa „bürgermeisteri“ poeg, saanud saksa hariduse ja alles hiljem ungaristunud, toonitas arvustus tihti, et temal pole mingit alust ega õigust esindada ungari rahvuslikku vaimu. Samuti hurjutati teda ringide poolt, kes grimassitsesid rahvuslike ideaalide üle.

Herczegi avar toodang moodustab ungari kirjandusajaloos omaette peatüki. Herczeg ei ole revolutsionäär, kuid ka mitte magedate võlts-illusioonide populariseerija. Ungari kirjandusloolane dr. Farkas mainib, et tal ei ole küll Koloman Mikszáthi ürgjõudu, kuid ta looming on värske ja aktuaalne, libastumata kunstipäraselt tasemelt.

Stefan George 70-aastane. † 1923

Käesoleval aastal pühitseb saksa uusromantikute koolkonna juht, Stefan George, oma 70 a. sünnipäeva. Õppinud filoloogiat ja kunstiajalugu Pariisis, Berliinis ja Münchenis, täiendas ta oma haridust reisidega kaugelemaadesse. George luule on määratud väga väikesele ringile. Olles vastuolus naturalismiga, taotleb ta Hölderlini, Novalise jt. saksa romantikute eeskujul puhast ja ebamaisat meeoleoluulet, rõhutades eriti keele musikaalsust. Ta lüürika on unenäoline, tihti tahtlikult eluvõrras, udune ja mõnevõrra aristokraaditsev, kusjuures ta vorm on hiilgavalt puhas. Nende omaduste tõttu on mõistetav, miks George

meiegi noorema luuletajate-pere ühes osas on armastatud. George tähtsaimad luuletuskogud on „Hymnen“ (1890), „Pilgerfahrten“ (1891), „Die Bücher der Hirten — und Preisgedichte“ (1895), „Das Jahr der Seele“ (1898), „Der Teppich des Lebens und die Lieder vom Traum und Tod“ (1899), „Der siebente Ring“ (1907), „Das neue Reich“ (1929) jt.

Ka George luule on meeleoluluule, kuid see on kaugel Stormi rahvalaulupärase laadist. Prantsuse sümboliste eeskujul püüab ta oma luules kinnistada kõike haruldast, erakordset, hinnalist. Teose „Blätter für die Kunst“ teises köites ütleb ta küll impressionistide moodi: „Wir wollen keine erfindung von geschichten sondern wiedergabe von stimmungen keine betrachtung sondern darstellung keine unterhaltung sondern eindruck“, kuid impressionistidest eraldab teda, eriti ta hilisemas loomingus, süvenev põlgus amorfse vastu ja üha teravnev puhta vormi kultus. Ta luule sõnastus on väga napp, metafooriline ja helisev.

George pole küll annud puht maailmavaate-lüürikat, kuid ta luulele on iseloomustav, et ta vaatleb elu kaugemalt mehe-naise armastuse sfäärist. Ta kirjutab küll särarikalt: „Sterne steigen dort, / Stimmen an den sang, / Sterne sinken dort / Mit dem wechselsang: / Dass du schön bist / Regt den weltenlauf. / Wenn du mein bist / Zwing ich ihren lauf,“ kuid need sätenavad read pole pühendatud naisele. Selle asemel hoovab ta luulest mingi kosmiline kõik-suse-, universumi-armastus.

100 a. möödunud Adalbert von Chamisso surmast.

Veel saksa vabadusvõitluse lõpu paiku Chamisso ei teadnud, kumba maad valida oma kodumaaks, oma isade maad või meelitavat uut kodumaad. Saanuks ta professori koha Napoleónville'is, mille pärast ta sõitis 1809. a. Prantsusmaale, tunneks tänapäeva saksa kirjanduslugu teda kui põgusalt külalist oma kirjanike peres. Kord näiski juba, et ta allub täiesti madame de Staëli võluledele, keda ta veel 1812. a. Helveetsiasse saatis. Ent juba samal aastal on ta äkki Berliinis, et õppida uues ülikoolis loodusteadust. Suur uurimisreis Lõunamerele, mille sooritas Kotzebue poeg, vene meriväeohvitser Otto von Kotzebue 1815—1818. a. „Rurikul“ ja millest Chamisso looduseuurijana osa võttis, andis kirjaniku saatusele otsustava suuna. Tema, kes oli end seni tunnud Saksamaal nagu ta Peter Šlemiilgi „inimesena ilma varjuta“ ja kes Prantsusmaal oli kaevanud: „Kus ma ka olen, kõikjal puudub mul isamaa...“ — too kodutu naasis nüüd kaugest maailmatsast, mis teda kui uurijat ja kirjanikku tuntuvalt rikastanud oli, Berliini kui lõppeks leiutatud kodumaale, kuhu ta tahtis juurduda igaveseks. 1819. a. saab ta filosoofia doktoriks ja 18-aastasele naisele abielumeheks. Samal ajal

saab ta teenistuskoha adjunktina vanas Botaanikaaias Schönebergis, kus tänapäeval on Kleisti park. Kui ta viiekümne-seitsme-aastasena augustikuu algul raske rinnahaiguse tõttu teenistusest loobuma pidi, ei jäänud talle enam palju rahupäevi. Sama kuu 21. päeval sureb Chamisso.

Chamisso kuulsaimaks teoseks peetakse „Peter Šlemiili kummalist lugu“, mis on tõlgitud peagu kõigisse maailmakeelisse. Ka on Chamisso tuntud lüürikuna, ta luule aineks on armastus, sotsiaalküsimused, tehnikaimed jne. „Rurikul“ sooritatud uurimusretke tulemuse-na on Chamisso avaldanud ühe hiilgavamaid 19. sajandi reisikirjeldusi. Ka on ta sulest ilmunud kirjutusi botaanika ja zooloogia alalt. Koos Berliini sõpradega andis ta välja nn. „rohelist“ Muusa-almanakki, millest ilmus 3 köidet a. 1804—1806.

„Renessans'i“ aubind Jean Freville'ile.

1921. a. Prantsusmaal asutatud kirjanduslik aubind „Renessans“ (6000 franki), mis antakse igal aastal välja viimase neljateistkümne kuu jooksul ilmunud parima ilukirjandusliku teose autorile, otsustati anda tuntud prantsuse kriitikule ja publitsistile, ajalehe „Humanité“ kaastöölisele Jean Freville'ile, ta esikteose eest „Raske leib“. Zürii, kes koosnes tuntud prantsuse kirjanikest nagu George Duhamel, L. Durtain jt., märgib, et Freville'i romaan on — kirjanduslikult ja poliitiliselt teravalt aktuaalne teos: „Raskes leivas“ autor kirjeldab ühiskondlikke sündmusi viimaseil aastail Prantsusmaal ning peatub pikemalt streigil malmivalamistehases.

Raamat Whitman'ist.

Ühendriiges äsja ilmunud Ester Shiphard'i raamatus Ameerika kuulsu poedi Walt Whitman'i üle autor püüab väita, et Whitman'i maailmavaade on tugevasti mõjustatud Georg Sand'ist, kelle romaanu poeet nautis vaimustusega. Ameerika kriitika, mainides huvitavat Whitman'i loomingu analüüsi, mille on esitanud Ester Shiphard, tähendab, et poeet ise pole seda ka kunagi varjanud, et ta on palju tänu võlgu suurele prantsuse naiskirjanikule ja tema vabameelsele ideedele, ent miski ei oleks mõjustanud ta luuleloomingut siiski rohkem kui kaasaegne ameerika elu ja demokraatlik, ühiskondlik liikumine.

„Ameerika draama ajalugu“.

Eurooplasile on vähe tuntud ameerika dramaturgia arengulugu. Laialdasi ja põhjalikke andmeid sel alal esitab ameerika kirjastuse „Pitman“ väljaandel ilmunud teos Arthur Queen'i sulest — „Ameerika draama ajalugu“. Teose esimene köide on pühendatud lavateo-seile, mis on ilmunud Ühendriiges pärast Maa-

ilmasõda kuni käesoleva ajani. Teine kõide analüüsib käesoleva aja ameerika draamateo-
seid.

Thomas Mann'i teoste raamatukogu.

Saksa kirjanikest on Ühendriiges populaar-
seim Thomas Mann. Hiljuti kirjanik sooritas
ringreisi Ameerikas, esinedes seal rea ettekan-
netega. Käesoleval ajal on Connecticut'is, New-
Haven'is, Yale'i ülikooli juures asutatud ra-
amatukogu, mis koosneb Thomas Mann'i teo-
seist. Raamatukogusse on koondatud kõik kir-
janike raamatute, visandite, märkmete ja kir-
jade saksakeelsed väljaanded, mis on korralda-
tud teatava erilise süsteemi järgi. Raamatukogus
on ka peagu täiuslikult esindatud kõik saksa
ja välismaa kriitikute arvustused Thomas
Mann'i teoste kohta.

Eesti raamatunädal.

Eesti kirjandusliku elu järjekordseks suur-
sündmuseks töötab kujuneda raamatunädal,
mis mõni aasta tagasi toimunud Raamatu-
aasta järel on järjekordseks suuremaks aktsiooniks
kirjanduse propageerimiseks. Raamatunädal
toimub 4. kuni 11. detš. s. a. Selle organiseer-
imiseks peeti hiljuti Tallinnas Kunstihoones
suuremate seltskondlike keskorganisatsioonide
ja asutuste esitajate ühine nõupidamine. Koos-
olekule oli saabunud üle neljakümne esindaja
Tallinnast ja Tartust. Enne seda oli peetud
kitsamas ringkonnas paar nõupidamist Hari-
dusministeeriumis.

Koosolekul, mida juhatas A. Veiler, kiideti
heaks seekordne raamatunädala korraldamise
mõte ja sellele lisaks rõhutati võrdlemisi üks-
meelselt, et oleks vajalik panna alus püsiva
raamatunädala korraldamise traditsioonile igal
aastal. Avaldati arvamis, et eelolev raamatu-
nädal peaks kujunema ka igakülgeks ostmise
aktsiooniks, milleks seekord on aeg eriti sobiv,
kuna tavaliselt jõulu eel kirjanduse müük on
märksa elavam kui muul ajal.

Koosolekul moodustati seitsmeteistkümneliik-
meline raamatunädala juhatus, kuhu kuu-
luvad: A. Veiler (Kirjastajate ja Raamatu-
kaupmeeste Ühingust), A. Kiviste (Eesti
Kirjastajate Liidust), Eduard Hubel (Kir-
janduse sihtkapitali valitsusest), M. Jürna
(Eesti Kirjanike Liidust), J. Taklaja (Aja-
kirjanike Liidust), K. Kadak (Riiklikust Pro-
paganda-talitusest), J. Jaik (Haridusministeer-
iumist), A. Leinjärv (Haridusministeeriu-
mist), Joh. Aavik (Haridusministeeriumist),
A. Keller (ÜENÜ-st), pr. J. Steinmann
(Eesti Naisliidust), K. Kesa (Riigi Ringhäälin-
gust), E. Vender ja E. Oja (Eesti Haridus-
liidust), K. Kolju (ERK-ide Liidust), V.
Horm (Eesti Õpetajate Liidust) ja E. Nugis
(Põllutöökojast).

Järgnenud koosolekul juhatus moodustas
nädala eestseisuse koosseisus: esimees A. Kel-

ler, abiesimehed — Ed. Hubel (Metsanurk)
ja K. Kolju, sekretärid — A. Meikop ja
E. Oja, laekuriks A. Veiler ja abi E. Ven-
der. Juhatus koosseisu täiendatakse hiljem
kahe esindaja võrra. Üks neist tuleks Hari-
dusministeeriumist, teine Riiklikust Propagan-
da-talitusest.

Revisjonikomisjoni valiti H. Männik,
A. Sibul ja pr. E. Samarüütel.

A. Mälgu „Jutte lindudest“ rootsi keele.

Hiljuti pöördus Stockholmis tegutsev rootsi
kirjastuse „Natur och Kultur“ esindaja
August Mälgu poole loa saamiseks ta teose
„Jutte lindudest“ rootsi keele tõlkimiseks ja
avaldamiseks. Kuna kirjanik soostus, alustati
raamatu tõlkimisega kohe ja nüüd on teose
„Jutte lindudest“ rootsikeelne tõlge, mille val-
mistas pr. Grängberg, juba valminud.

Kirjastusel on kavatsus väljaannet illustree-
rida ja teos ilmub arvatavasti veel käesoleval
aastal. Üksikuid katkeid sellest kanti ette Stok-
holmi ringhäälingus septembrikuu lõpupäevil.

Valik prantsuse esseid eesti keele.

Kirjandusteadlane Aleksander Aspel
on tõlkinud rea prantsuse esseid eesti keele.
Need ilmuvad juba käesoleva aasta lõpupoolel
Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel pealkirja all
„Valik prantsuse esseid“. Teos sisal-
dab 22 autorilt kokku 35 esseid, alates prant-
suse esseismi isa Montaigne'ga ja lõpetades
tänapäeva moodsemate esseistidega.

Arvesse võttes asjaolu, et seni on välismaisi
arvustuslikke teoseid eesti keele tõlgitud võrd-
lemisi vähe, tuleb Aspeli tõlkeraamatu ilmu-
mist oodata erilise huviga.

Uus näidend Hugo Raudsepalt.

Hugo Raudsepal on valminud uus
neljavaatuseline näidend, mille kirjutamisega
autor tegi algust juba läinud aastal.

Oma uues lavateoses Raudsepp kujutab
Eesti Vabadussõja puhkemise ajajärku. Teose
tegevustik areneb Lõuna-Eestis „Mustahamba“
talus ja selle lähedal asuvas alevikus. Sellest
tuletatuna on autor oma näidendile valinud
pealkirjaks „Mustahamba“.

Raudsepa uus näidend tuleb esietendusele
Eesti Draamateatris juba käesoleval teatrihoo-
ajal. Sama näidendi on võtnud oma reper-
tuaari ka „Vanemuise“ teater.

Tõlketeos J. Semperilt.

Johannes Semper on tõlkinud prant-
suse keelest Stendhali kuulsa romaani
„Punane ja must“. Teos ilmus Eesti Kir-
janduse Seltsi väljaandel kahes köites. Sten-
dhal'i romaan käsitleb prantslaste elu Napo-

leoni-aja lõppjärgul. Rõmaani keskseks kujukse on noor vaimuliku-ameti kandidaat, kes on sedavõrd mõjutatud Napoleoni vaimulaadist, et ta suhtub isegi armastusele ja abielule üleolevalt, neid pidades tähtsusetuiks.

K. O/ü. „Looduse“ pildiraamatute sari „Kuldne kodu“ on ilmunud soome keeles.

Mõni aeg tagasi ilmusid Soomes „Verner Söderströmi osakeyhtiö“ kirjastusel laste pildiraamatute sarjas „Kultainen koti“ viis raamatut: „Kielotyttö“, „Pikkiriikkisen kanan muna“, „Kanan ohrpelto“, „Pikkuinen Matti“ ja „Eläinten valtiat“, mis oma välimuselt ja sisult on täpsed koopiad läinud aastal K. O/Ü „Looduse“ väljaandel ilmunud laste pildiraamatutest „Piibehele neitsi“, „Muna“, „Tibuke“, „Juku“ ja „Loomad“. Isegi sarja nimetuse „Kuldne kodu“ on soomlased endile üle võtnud.

Mainitud raamatute pildid on kõik R. Kivilt, tekstid aga A. Kitzberg'ilt („Piibehele neitsi“), J. Oro'lt („Muna“), E. Enno'lt („Loomad“) ja kahelt nimeta autorilt („Tibuke“ ja „Juku“). Kuigi soomlased on ka mainitud raamatute tekstid täpselt tõlkinud, pole nad kuskil märkinud ei piltide ega teksti autorit, ei ka seda, et teosed on eesti keelest tõlgitud. Millest see asjaolu on tingitud, pole teada. Tavalise kombe järgi märgitakse teosel nii autor kui illustreerija. Kas soomlastel ei sobi näidata, et nad ka Eestist võivad midagi head ja väärtuslikku leida, mis kõljab nende raamatuturule?

Tehniliselt on soomekeelsed väljaanded üldiselt õnnestunud, kuigi soomlased on tarvitanud tumedamaid ja raskemaid värve, mistõttu enamikul piltidel puudub see ergas värvide särvus, mis on omane eestikeelsetele väljaannetele.

K. A. Hindrey'lt romaan „Lembit“.

Viimaseil aastail on ilmunud rida romaane, milles käsitellakse muistsete eestlaste vabadusvõitlust tolelaegsel ajaloolisel taustal. Erilist tähelepanu töotab nende hulgas äratada K. A. Hindrey uus romaan „Lembit“. Teos on Hindrey eelmise romaani „Nõid“ otsene järg ja autor käsitleb selles muinaseestlaste nimekama juhi Lembitu tegemisega. Kirjanik on kuuldavasti annud elava pildi tolle ajastu usulisest, kombelisest, sõjalisest, moraalseist ja muist inimesi haaravaist otsinguist ja tegutsemisele sundivast tugeidest ning põhjustest. Raamat ilmub „Noor-Eesti“ kirjastusel juba eelolevaks jõuluhooajaks.

Kuuldavasti oli ka Mait Metsanurgal kavatsusel samaaineline — muistse eestlaste juhi „Lembitu“ elu kujutav romaan, milleks autor olevat kogunud juba üsna rohkesti materjali. Nüüd, kui Hindrey on jõudnud sama teema käsitlemisel oma kolleegist ette, on teadmata, kas Metsanurk jääb oma kavatsuste juure või loobub neist.

Luuletuskogu Erni Hiirelt.

Erni Hiirelt ilmub käesoleval aastal kaheksas luuletuskogu. Teos koosneb peamiselt üksikuist pikemaist luuletusist ja on ilustatud kunstnik E. Kollomi poolt rikkalike originaalpuugravüüridega. Värsikogu käsitlusalaks on isik, loodus, ühiskond ja nende sügavamad vahekorrad.

Kaks uut näidendit.

Autorikaitse Ühingu kirjastusel ilmuvad lähemal ajal kaks uut lavateost, mis on määratud peamiselt maalavade jaoks.

Esimene neist on T. Braksi neljavaatuse-line näidend „Lootuste laev“, mis käsitleb eestlaste väljarändamise ajajärku, kui sajad inimesed jätsid oma kodud ja reisisid Brasiiliasse õnne otsima.

Teise uudisteosena ilmub AKÜ kirjastusel näidend „Naabrid“, mille autoriks on noor Valgast päritolev raudteeametnik A. Tamm, kellelt varemgi on ilmunud samal kirjastusel kaks teost „Ihnur“ ja „Tuulispää“.

Paul Viidingult romaan „Õis ja vili“.

Paul Viidingul on valminud romaan „Õis ja vili“. Romaani peategelasteks on kolm venda, kes asuvad maalt elama linna ja uutes oludes hakkavad ümber kujunema. Autor käsitleb seega võrdlemisi akuutset linnastumise probleemi, mida seni meie algupärases ilukirjanduses on vähe käsiteldud. Teos pidi ilmuma „Noor-Eesti“ kirjastusel juba möödunud kevadhooajal, kuid mõnesugustel põhjustel lükkus selle ilmumine edasi käesolevaks sügiseks.

Praha kultuuristatistikat.

Praha Statistikaameti maikuu number sisaldab pealinna kultuuristatistikat maikuu kohta. Need korrapärased kultuuristatistilised ülevaated on muide saavutus, milles Praha annab nii mõnelegi pealinnale silmad ette. Prahas on 962.200 elanikku; maikuu on avalikus kultuurielus tavaliselt ebasoodsaim, olenevalt kevadist hooajast.

Mais 1938 oli Praha linnaraamatukogus 70.803 raamatulaenajat ja 16.546 lugemissaali kasutajat; laenutati üldse 137.728 köidet.

Mais 1938 ilmus Prahas 594 mitteperioodilist trükist, neist 461 tšehhi keeles; neist oli omakorda tšehhi originaalteoseid 426 (arvates kaasa pühapäevad, ilmus 14 trükist päevas).

Mais 1938 oli Prahas 410 teatrietendust, kusjuures kanti ette 420 lavateost, esitati originaalteoseid 57 tšehhi autorilt.

Mais 1938 oli Prahas 79 kunstinäitust 1353 väljapandud teosega kujutava kunsti alalt; tšehhi päritoluga kunstnike esines näitustel 60.

Mais 1938 korraldati Prahlas 65 kontserti, esitati 813 helindit, nende seas 439 tšehhi algupärandit.

Mais 1938 langes igale 1000 Suur-Praha elanikule 73,6 linnaraamatukogu kasutajat, 161,2 sealsamas laenatud köidet, 0,6 mitteperioodilist trükiste väljaannet, 1049 kinoküllastajat, 173 ringhäälinguvastuvõtjat (aparaati).

Kes tunneb tšehhi, teab ka, et kultuurielu Brnos, Bratislavas ja paljudes teistes Vabariigi linnades ja isegi provintsis on mõnes suhtes veelgi intensiivsem kui tõttavas pealinnas.

Romain Rolland Prantsusmaal.

Romain Rolland, kes on rea aastaid elanud Helveetsias Genfi järve kaldal asuvas linnakeses Vilpevis (Vc kantonis), on asunud alati-seks elama Prantsusmaale. Kuulus kirjanik asub Clamecy'sse, kus ta sündis 1866. aastal. Peale kahe Beethoveni kohta avaldatud teose Romain Rolland'il on ilmumas uus teos geniaalsest heliloojast — „Beethoven, ta suure loomingu periood“. Käesoleval ajal seitsmekümne-kahe-aastane kirjanik töötab draama kallal, mille peategeiaseks on Robespierre. Oma uue draama kirjanik kavatses lõpetada lähemal ajal.

Wordsworth'i mälestuseks.

Viimaseil aastail on Inglismaal tärganud ilmne huvi XIX sajandi suurima poeedi William Wordsworth'i vastu, kes kuulus nn. „järve poetide“ rühma. Antakse uuesti välja kirjaniku luuletusi ja proosateoseid, millistes avalduvad poeedi kirjanduslikud ja poliitilised seisukohavõtud, mis lähendavad teda käesolevale ajale. Üha kasvav huvi surnud luuletaja vastu avaldub selles, et Inglismaal asuv Wordsworth'i mälestamise komitee on avanud korjanduse 2000 naelsterlingi kogumiseks, millega kavatakse osta Wordsworth'i sünnimaja Cocker-mouth'is Cumberlandi maakonnas Inglismaal. Maja kavatakse säilitada Wordsworth'i muuseumina.

Kirjanikud maapaos.

Noor norra kriitik Od Eidem avaldas norra kirjastuse „Tiden Norsk Forlag“ (Oslos) väljaandel raamatu. See on pühendatud saksa antifasistlikule ilukirjandusele, mis on loodud kirjanike-emigrantide poolt. Autor kirjutab oma teose eessõnas: „Juba viis aastat on saksa kirjanikud maapaos. Selle aja kestel nad on sooritanud hiigla töö. Ka nende eneste suhtes on sel tööolnud suur tähtsus. See on tagakiusatud Saksamaa hää. Nende aastate kestel saksa kirjanikud on saanud täiskasvanuiks — see on torm ja maru käesoleva aja euroopa ilukirjanduses. Need kirjanikud seisavad eelpostidel, nagu tolle armee lipukandjad, kes võitlevad vaba Saksamaa eest. Sellepärast see võitlus on eriti tähtis meile, mitte sakslastele. Sest siin käib võitlus „demokraatia“ eest.“

Tuntud Michelangelo raidkuju „Pieta“-Pa-lestrina, mis seni asus ühes erakirikus Roomas, on omaniku poolt kingitud Mussolinile, kes tegi korralduse „Pieta“ üleviimiseks Firenze, kus asub enamik Michelangelo skulptuure.

*

Püha Servatiuse kloostri nunnad on müü-nud mitme tuhande liiri (s. o. mitme saja eesti krooni) eest terve rea pilte. Ostetud maaligute hulgas leiti üks Jacopo Bellini originaal.

*

Pariisis avati uus muuseum, nimega „Le Musée de l'Homme“, uuesti restaureeritud Palais de Chaillot' ruumes. Sellesse muuseumi on koondunud etnograafiline ja etnoloogiline muuseum ning Pariisi Etnoloogia Instituut.

*

„Burlington Magazine's“ on avaldatud terve rida Van Gogh'i jooniseid ja kirju J. Russel'ile, mis on kuni käesoleva ajani olnud avalikkusele tundmatud.

*

USA töötud näitlejad organiseerusid a. 1935 ja otsustasid katsetada rahvuslike rändteatritega. Mõne viimase aasta kestel too eksperiment on osutunud ääretu edukaks. Kogu USA on jaotatud viieks rajooniks, kus a. 1938 mängivad juba 99 teatritruppi 8500 näitlejaga. Lähemat selle kohta leidub ajakirja „Studio“ septembrikuu numbris ühes rikkaliku pildimaterjaliga.

*

Leicester Galeriis Londonis korraldatakse oktoobris või novembris meie kaasmaalanna Dora Gordini skulptuuride näitus.

Ajakirja „Studio“ käesoleva aasta oktoobrikuu numbris on toodud reproduktsioon ühest tema skulptuurist.

*

Oktoobrikuu lõpus toimub Kunstihoones Idamaa kunsti näitus. Keskse koha näitusel omavad vaipade kollektsioonid. Peale selle esitatakse pronksikunsti, elevantilud, keraamikat, trükikunsti jne.

*

„Studio“ väljaandel on ilmunud raamat Bernard Newdigate'i sulest, mis on pühendatud raamatu kunstile. Peale sissejuhatava peatüki raamatu produktsiooni kohta viimase 10 aasta jooksul esitatakse teoses mitmekülgne analüüs raamatu trükimiskunsti kohta. Rikkalikult on lisatud illustratiivset materjali.

*

Ilmus 150 eksemplaris E. J. Ellilä raamat „Suomalaisia kirjanomistajanmerkkejä“. Peale tekstiillustratsioonide on raamatus 135 originaal-raamatumärki.

*

Hispaania laste joonistuste näitus.

New Yorgis on avatud Hispaania 4—13-aastaste laste joonistuste ja akvarellide näitus. Enamiku piltide motiiviks on sõda, näiteks tiibadega surm, vikatiga õlal, hõljumas tühja maastiku kohal, Madridi evakueerimine, magavate inimeste rühmad maa-aluses metros, pomilennukite retked; ja vaid üksikuid pildidel — uued lastemajad, suplevad lapsed, apelsinipuud, lilled.

Summad, mis saadakse piltide müügist, lähevad osalt noortele kunstnikele enestele, osalt Ameerikasse asunud hispaania laste abistamiseks.

Uued teosed Eesti Kunstimuuseumis.

Eesti Kunstimuuseum on käesoleval aastal ostnud kunstnikelt terve rea uusi teoseid, sellega täiendades oma kogusid nimetamisväärselt. Hiljuti on omandatud Jansenilt „Kristjan Raua portree“, J. Grünbergilt „Maastik“, F. Randelilt „J. Raudsepa portree“, Adamson-Ericult „Lilled Vabadusplatsi taaustal“, M. Laarmannilt „Puulõigete kogu“, Utmanilt „Maastik“.

„Valge legendik“ Riia Vene Teatris ettekandele.

Riia Vene Teater on võtnud oma eeloleva hooaja repertuaari ka ühe eesti näidendi, nimelt Evald Tammlaane „Valge legendiku“. Näidendi tõlkimisega vene keele on juba tehtud algust ja see tuleks Riias esietendusele algava teatrihooaja teisel poolel. Sama näidendi tõlkimise ja ettekandmise vastu tuntakse kuulda-vasti huvi ka Soome teatringonnis, kuid seal pole seni veel tehtud „Valge legendikuga“ seoses mingisugust lõplikku otsust.

Üleskutse kirjandusloolise pildimaterjali registreerimiseks.

Akadeemiline Kirjandusühing on oma töökavasse võtnud eesti kirjanikkude ja nende elu kohta käiva pildimaterjali registreerimise ja kirjeldamise. Siia kuuluvad eelkõige portreed ja muud kunstilised mälestised autorite isikuist maalid, joonised, graafilised tehnikas, reljeefid ja skulptuurid. Kuid kirjanduse- ja kultuurilooliselt on väärtuslikud ka kirjaniku eluloo ja ümbruse kohta käivad fotod, näit. vanemaist, perekonnast, ligidasist sõpradest, ühiseist koosviibimistest ümbruse elanikega jne. Arvestada tuleks ka trükkimata pilkepiltte.

Esialgul kavatsetakse võimalikult täielikke andmeid koguda v a n e m a t e kirjanikupõlvete kohta, kuid on teretulnud ka materjal hilisemate autorite kohta. Vanemal vaimuliku kirjanduse perioodil olid eesti keeles kirjutavad autorid enamasti saksa soost kirikuõpetajad, köstrid või koolmeistrid. Seetõttu on võimalik, et eriti meie kirikuarhiividesse ja koolide valdusse on jäänud vastavaid mälestisi reprodutsioonis või originaalis. (Mitte unustada ka pitsateid ja mälestusrahaseid!)

AKÜ pöördub Teie poole palvega, toetada käesolevat ankeeti oma lahke kaasabiga ja vastata järgnevaile küsimustele:

1. Kas leidub Teie hooldamisele kuuluvas arhiivis või Teie teada mujal mõne eesti autori portreid või muid pildilisi mälestisi?

2. Kui leidub, siis millises tehnikas (õli-maal, joonis, siluett, gravüür, reljeef, skulptuur, foto jne.)?

3. Mõõdud (pikkus, laius)?

4. Kas leidub pildil endal või mujal andmeid tegemise-aja ja autori (fotograafi) kohta?

AKÜ on väga tänulik, kui eesitatud küsimustes pöörduksite ka oma tuttavate ja ümbruskonna asutiste ning seltside poole. Vastused palutakse saata hiljemalt 1. oktoobriks Akadeemilisele Kirjandusühingule (Tartu, Aia t. 19).

Esimees: **Gustav Suits.**

Vastutav ja tegev toimetaja: **Henrik Visnapuu.**

Väljaandja: **K. O/ü. „Kultuurkoondis“.**

Kunstiosakonna toimetaja: **R. Paris.**

A.-S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42, 29. X 1938.